GING
DE
DSCH
NDE

RG.
I.

301
8

2

M.

WERKEN

UITGEGEVEN DOOR DE

VEREENIGING

TER BEVORDERING DER

OUDE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE.

E.

WERKEN

UITGEGEVEN DOOR DE

VEREENIGING

TER BEVORDERING DER

OUDE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE.

EERSTE JAARGANG.

TWEEDE AFLEVERING.

JACOB VAN MAERLANT,
DBOEC VANDEN HOUTE.

LEIDEN,
D. DU MORTIER EN ZOON,
1844.

Ieder Exemplaar is met de eigenhandige onderteekening van één der Hoofd-Redacteuren voorzien.

Jonckbloet

DBOEC

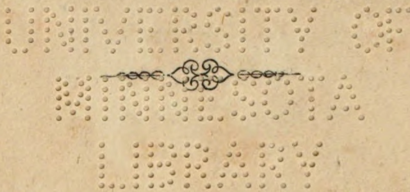
VANDEN HOUTE,

DOOR

JACOB VAN MAERLANT.

UITGEGEVEN DOOR

J. TIDEMAN.

LEIDEN,

D. DU MORTIER EN ZOON,

1844.

INLEIDING.

INLEIDING.

I.

Het gedicht in de volgende bladzijden medegedeeld behelst een verhaal omtrent den oorsprong en de lotgevallen van het hout, dat tot vervaardiging van het kruis gediend heeft, waaraan de Joden den Zaligmaker hebben doen sterven. De dichter heeft op eene niet geheel onvernuftige wijze eenige voorvallen uit het Oude en Nieuwe Testament, die eenigzins daartoe betrekkelijk konden gemaakt worden, met dat kruis in verband gebragt, en daarbij natuurlijk eene zoo sterke symbolische verklaring ten grondslag gelegd, dat er in onzen tijd niet ligt iemand zal gevonden worden, die niet gaarne met de verklaring instemt van diegenen, welke ons gedicht als » een fabelachtig verhaal " hebben opgegeven.

Als vervaardiger wordt de bekende JACOB VAN MAERLANT genoemd, die een nieuw tijdvak in onze letterkunde opende, en met regt als vader al is het dan ook van eene mindere soort der »Dietsche Dichter" wordt aangemerkt (1). In kennis verre boven de meesten zijner tijdgenooten verheven en gansch niet zonder dichterlijken aanleg, sluit hij het Romantische tijdvak onzer poëzij, waartoe nog de stukken zijner jeugd behooren, en treedt hij voornamelijk op als *didacticus* tegenover en in strijd met de geestelijkheid. Wij achten hem om den moed, waarmede hij die taak ondernam en volvoerde, al betreuren wij het, dat de dichter van de geliefkoosde »favelen ende boerden" zijne gaven wijdde aan onderwerpen, zoo weinig geschikt voor dichterlijke verheffing, en, wat meer zegt, op die vroegere gelukkige pogingen van zijnen dichtgeest met minachting en berouw ter neder zag. Immers, dat VAN MAERLANT, bewogen door den staat van onkunde, waarin zijne tijdgenooten verkeerden, hen daaruit tracht op te heffen, dat hij daartoe onderwerpen kiest, die het meest voor ieder geschikt en aller belangstelling deelachtig waren, juist omdat zij den volke werden verborgen gehouden, dat kunnen wij hem niet ten kwade duiden, en wij mogen zijne verdiensten voor de ontwikkeling van opvoeding en onderwijs in geenen deele gering schatten; maar als dichter was hij niet vooruitgegaan, hoezeer nog zijn *Vanden lande van overzee* genoeg is om te bewij-

(1) Men leze MONE *Uebersicht*, vooral s. 78, SNELLAERT *Verhand.* bl. 18 volgg.

zen, dat hij niet geheel de gelukkige gave had verloren, die hij in zijne jeugd had ten toon gespreid.

Aan datzelfde tijdperk zijns levens schrijft men ook het gedicht *Vanden Houte* of *Van den drie gaerden* toe (2). Wij zijn genoodzaakt aan te nemen, dat hij de vervaardiger daarvan is geweest, omdat het ons geheel aan gronden ontbreekt, om het tegendeel staande te houden, en dewijl hij, gedurende meer dan vijf eeuwen zonder tegenspraak als zoodanig is aangemerkt, gelijk men dan ook bij de eerste uitgave zijnen naam vindt aangegeven (3). Stijl en taal komen in zoo verre met die zijner overige werken overeen, als genoegzaam is, om die meening kracht bij te zetten, en het onderwerp is geheel in overeenstemming met de begrippen van zijnen tijd, en met de ontwikkeling, waartoe het volk toen gekomen was. Doch of hij nu juist in zijne jeugd op de gedachte gekomen zij, om dit stukje te berijmen, is eene tweede vraag, die ik ontkennend meen te moeten beantwoorden. Ik betwijfel met den Heer VERMEULEN (4) of de dichter van romantische stukken tegelijk eene zoodanige legende zoude hebben behandeld. Immers, wanneer de Heeren BUDDINGH en WILLEMS (5) het stuk, waarvan wij spreken, tot de zoogenaamde *favelen* rekenen, waartegen VAN MAERLANT zelf in later tijd, voornamelijk om het

(2) VAN WYN *H. en L. Avondst.* I. 276. — SNELLAERT *Verhand.* bl. 26.

(3) LE LONG *Bibl. Selectiss.*, Pars II, p. 201. N°. 2743, VISSER *Naamlijst*, bl. 66.

(4) *Vanden levene ons Heren*, bl. 168.

(5) *Alg. K. en L. Bode.* 1837. N°. 32, bl. 3 en N°. 52, bl. 327.

logenachtige, zijn oordeel uitsprak (6), dan geloof ik daarmede niet te moeten instemmen, dewijl vooreerst de toon van het geheele verhaal den geloovigen Catholijk doet kennen, die alles wenscht ter neder te stellen (vs. 8)

Sonder loghelike vlecken,

en voor wien een dergelijke oorsprong en bewaring van het heilige kruishout niet een der grootste wonderen was, die hij had aan te nemen (7); vervolgens dewijl men onder de veelal bijeengevoegde namen van *favelen ende boerden* waarschijnlijk niet anders dan fabelachtige romans en vertelsels heeft te verstaan; terwijl eindelijk ons gedicht door VAN MAERLANT, zoo als straks blijken zal, uit anderen is overgenomen, en hij in de heilige geschiedenissen veelal blindelings zijnen zegsman volgde (8). Uit zijne latere klagten blijkt ook voldoende, dat hij zich in zijne jeugd zoodanig op het dichten van romantische stukken had toegelegd, dat het niet waarschijnlijk is, dat hij ten zelfden tijde eene kerkelijke legende zoude hebben berijmd; berijmd, zeg ik, want op hoogere dichterlijke waarde kan het

(6) Zie de plaatsen aangeh. bij HOFFMANN, *Hor. Belg.* I : 19, of *Alg. K. en L. Bode*, t. a. p. N°. 52, bl. 327, 328. De Heer BUDDINGH schrijft het in zijne *Gesch. van Opvoed. en Onderwijs*, I : 43 zonderling genoeg aan beteren smaak toe.

(7) Over de verdere lotgevallen van het kruis, die hier en daar al even wonderlijk zijn als de hier verhaalde, zie b. v. JAC. DE VORAGINE in zijne *Aurea Legenda* C. LXIII. *De Inventione sancte Crucis.* CXXX. *De Exaltatione sancte Crucis*, en den *Catalogus Sanctorum etc.* van PETRUS DE NATALIBUS l. IV. C. 117. *De Inventione Sancte Crucis*, enz.

(8) Vgl. HOFFMANN, *Hor. Belg.* I : 24.

op het oog gehad, en alleen bedoeld, om voor zijne lezers eene legende, die bestemd was om den eerbied voor het kruis te verhoogen, uit de menigte dergelijke stukken te voorschijn te roepen en in een Nederlandsch gewaad te kleeden.

Immers, wanneer hij vs. 314 zegt:

Tboec seit sonder waen, enz.

dan wijst hij daarmede op het oorspronkelijke werk terug, waaruit hij zijn verhaal geput heeft. Zonder verdere aanwijzing met zekerheid te bepalen, welk »boec" hij nu zoo wel in dit als in de andere deelen zijns verhaals bedoelt, is niet wel mogelijk; maar zooveel stel ik als zeker, dat hij voor een deel uit de zoogenaamde *Apocryphe* Evangeliën de bouwstoffen heeft verzameld, even als, om een enkel voorbeeld te noemen, de schrijver van *der Leken Spieghel* zijn verhaal van de passie, volgens zijn eigen berigt, grootendeels aan het *Evangelium* NICODEMI of de zoogenaamde *Acta Pilati* heeft ontleend (10). Uit diezelfde bron heeft ook JACOBUS DE VORAGINE voor een groot deel zijne *Aurea legenda* geput, en van beiden nam waarschijnlijk WERNER ROLEVINCK DE LAER, en uit diens Latijn JAN VELDENAER het verhaal verkort over (11). De eerste le-

(10) Zie *der Leken Spieghel*, HS. Boek II, C. 35 aan het einde en 36 aan het begin. In het 37e Hoofdst. van dat werk komt ook eene vertaling voor van den brief van PILATUS aan CLAUDIUS, die in sommige Codices aan het *Evangelium* NICODEMI wordt toegevoegd en met nog andere stukken is afgedrukt bij FABRICIUS in zijn later aan te voeren werk, I, p. 298 volgg.

(11) J. VELDENAER, *Fasciculus temporum.* Utr. 1480 fol. 2 recto wiens berigt overgenomen is bij IS. LE LONG, *Boekz. der Nederd. Bijbels*, bl. 350, 351.

stukje geen aanspraak maken. Dit is daarom geen grond voor het tegendeel van hetgene ik beweer, want, zoo als reeds is opgemerkt, als dichter was hij niet vooruitgegaan, en schoon het waar zij, dat vele zijner latere stukken eene hoogere verheffing bezitten, en dat » wanneer hij door geene kluisters gebonden was, en zijn gevoel lucht kon geven, hij dichter was" (9), zoo valt toch niet te ontkennen, dat er ook veel onder loopt, dat met onze legende dienaangaande op eene lijn behoort gesteld te worden; bovendien meen ik omtrent al dergelijke stukken, waarin het rijm alleen ons herinnert dat wij gedichten (of liever zegge men rijmregels) lezen, te moeten aanmerken dat, naar mijne gedachten, de berijmer bij het zamenstellen van zijn werk zich geen dichter waande, maar alleen de zaken in den vorm van rijm en maat heeft gegoten, ten einde de lezing gemakkelijker te maken, en het geheugen der lezers te gemoet te komen. Het was in die tijden een algemeen aangenomen middel, om het vervelende van den toen nog weinig ontwikkelden prozastijl te verminderen, en wij vinden tot laat in de XVIe eeuw, ja zelfs in nog jonger tijd, sporen van die zucht, om alle, ook de meest prozaïsche onderwerpen eene zoogenaamde dichterlijke bewerking te doen ondergaan. Wie zich zelven echter daardoor ooit den naam van dichter waardig keurde, zeker heeft onze VAN MAERLANT, die eigen dichterlijken roem aan het geluk en de veredeling zijner tijdgenooten ten offer bragt, niets minder dan dat

(9) SNELLAERT. t. a. p. bl. 24.

vert in zijn genoemd werk, onder den titel *De Inventione sancte Crucis* (12), een minder verkort verhaal van hetgene in ons gedicht gevonden wordt, en wijst daarin met name op het Evangelie van NICODEMUS als de bron zijner berigten; zoodat men al ligt zoude besluiten, dat het »boec," hetwelk VAN MAERLANT ter vermelder plaatse op het oog had, datzelfde Evangelie zal geweest zijn, indien niet de beide verhalen in verscheiden kleinigheden verschilden, en juist het geheele brok betreffende MOZES (13), waartoe de vermelde regel behoort, zoowel bij JACOBUS DE VORAGINE, als in alle Apocryphe Evangeliën ontbrak, en daarentegen in *der Leken Spieghel* (14) eene vrij lange toespraak van den Engel aan SETH voorkwam, die men ook hoofdzakelijk in de *Aurea legenda* aantreft, en welke uit het genoemde Evangelie ontleend is (15), doch bij onzen dichter niet gevonden wordt. — Naar het mij voorkomt, heeft VAN MAERLANT zijn verhaal zamengesteld, zoowel uit de hem bekende Apocryphe Evangeliën (16), als uit andere (niet alle meer bekende) stukken, waartoe b. v. de *Historia Scolastica* van PETRUS COMESTOR,

(12) Cap. LXIIII Ed. 1516 fol.

(13) Zie onze uitgave vs. 292—386.

(14) T. a. p. C. XXXVI, vs. 1425—1472. Zie dit stuk medegedeeld in de aanteekening op vs. 199.

(15) Cap. XIX.

(16) De Apocryphe boeken des N. T., waaronder vooral te noemen zijn: *Evangelium Nativitatis Mariae*, *Protevangelium Jacobi*, *Evangelium Thomae* of *Evangelium Infantiae*, het vermelde *Evangelium Nicodemi*, enz., zijn verzameld en uitgegeven door JO. ALB. FABRICIUS, onder den titel: *Codex Apocryphus Novi Testamenti*, etc. 2ª Ed. Hamb. 1719. II voll. 8°. Vol. III. ib. 1743; vernieuwde uitgave door THILO, Leipz. 1832, folgg.

volgens welke hij zijnen Bijbel berijmde, en die het Oude Testament periphrastiesch en het Nieuwe als harmonie der Evangeliën bevat, te brengen is, alsmede hier en daar de Canonieke Evangeliën en de Kerkvaders. Op eene dergelijke wijze ontstond mijns inziens ook *de Doctrinale*, alsmede *der Leken Spieghel*, van welk gedicht reeds elders eene tweede bron is aangewezen (17).

Aan dit aldus zamengestelde verhaal viel, even als aan zijn geheelen Rijmbijbel, de eer eener proza-bewerking te beurt, en in dien vorm ging het stuk in sommige der menigvuldige *levens ons Hèren* of *levens van Jezus* over, waarvan een der meest belangrijke door den Hoogleeraar MEIJER is medegedeeld. Ik was gelukkig genoeg die proza-bewerking te ontdekken, en deel haar volgens een HS. onder Bijlage A. mede (18). De duidelijke sporen, die het weggenomen rijm heeft achtergelaten, stellen den opmerkzamen lezer buiten allen twijfel, of ook soms die proza-bewerking ouder moge zijn

(17) Door M. DE VRIES, in DE JAGERS *Taalk. Mag.* IVe Dl. 2^{e}. st., bl. 283.

(18) Dit HS., toebehoorende aan den Heer H. A. SEPP te *Amsterdam*, werd mij door mijn vriend J. G. DE HOOP SCHEFFER ter inzage bezorgd. Het bevat een dergelijk leven van JEZUS, als de Hoogl. MEIJER heeft afgedrukt, maar veel uitgebreider, en met allerlei tusschenvoegingen en aanhalingen. Het is uit het laatst der XIVe of begin der XVe Eeuw, keurig op papier geschreven, groot CCCXXXIX fol. of 678 bladz., kl. 8°., op iedere bladz. twee kolommen, elke van 32 regels, behalve 34^{d}, 121^{b}, 257^{b} en de laatste, waar het einde van verschillende afdeelingen is. De Hoofdletters zijn versierd, en met rood, blaauw en groen afgezet en de titels en namen der aangeh. schrijvers rood geschreven.

dan ons verhaal, en de bron, waaruit VAN MAERLANT het geheel ontleende.

II.

Gelijk uit het voorgaande op nieuw kon blijken, was het Latijn (en nevens dit het Fransch en zelden het Hoogduitsch) de bron, waaraan vele van de voornaamste voortbrengselen onzer toenmalige letterkunde hunnen oorsprong hadden te danken. Men meene echter niet dat die voortbrengselen wederkeerig in het buitenland geheel onbekend bleven; integendeel, het was vooral in Duitschland, dat verscheidene onzer stukken in de landtaal werden overgebragt (19), en in de eerste plaats, zoo als natuurlijk is, in dat gedeelte, waar het Nedersaksiesch of Platduitsch gesproken werd, eene taal, die in hare verschillende tongvallen overal eene sterke overeenkomst met ons Nederlandsch oplevert, en daarmede de beide hoofddeelen van het Nederduitsch, in tegenstelling van het Hoogduitsch, uitmaakt (20). Voornamelijk

(19) Sedert een tiental jaren is de vraag ontstaan, of niet zelfs het geheele *Nibelungenlied*, dat meesterstuk van vroegere dagen, waarin Nederlandsche personen de hoofdrol spelen, ook oorspronkelijk in het Nederlandsch zij opgesteld, en later in het Hoogduitsch overgebragt. Zie SNELLAERT t. a. p. bl. 34, 35.

(20) MONE *Uebersicht*, s. 2, folgg. — Over het Nedersaksiesch of Platduitsch, de taaltakken die het omvat, en de verwantschap daarvan met het Nederlandsch, zie men voorts CLIGNETT *Voorr. voor den Teuthonista* bl. XXV—XXX, en de aangeh. schr. Behalve de verschillende Idiotica en Woordenboeken door RICHEY in zijne geleerde Voorrede voor den tweeden druk van zijn *Idioticon Hamburgense*. Hamb. 1755, 8°. vermeld, is vooral het *Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs*, — *herausgegeben von der bre-*

verspreidde zich de kennis onzer Letterkunde, van uit Vlaanderen en de noordelijke streken onzes lands, langs de noordkust van Duitschland, waardoor des te ligter die menigvuldige verrassende overeenkomsten te verklaren zijn tusschen het Nederlandsch en de Noordelijke talen.

Onder meer andere stukken viel ook aan onze legende eene Platduitsche bewerking te beurt. VAN WYN maakte reeds bekend dit ontdekt te hebben, en beloofde daaromtrent meerder te zullen berigten (21), doch het bleef daarbij, en het ontbrak hem waarschijnlijk aan tijd en gelegenheid, om zijne belofte te vervullen. Daar hij intusschen bij de vermelding volstrekt geen aanwijzing van bronnen als anderszins had gevoegd, was de weg voor verdere nasporing langs dien kant gesloten, en ook ik had het bij de bloote vermelding moeten laten berusten, indien het toeval mij niet hoogst gunstig had in de hand gewerkt.

Vóór het nader te vermelden afschrift onzer legende, dat de Heer WILLEMS mij goedgunstig ten gebruike heeft afgestaan, vond ik de volgende aan-

mischen deutschen Gesellschaft. Brem. 1767—1771, V thln. 8°, en voorts J. C. STRODTMANNS *Idioticon Osnabrugense.* Leipz. u. Altona. 1756, 8°. en J. F. SCHÜTZES *Holsteinisches Idiotikon.* Hamb. 1800—1806, IV thln. 8°. van belang voor het onderzoeken dier taal. Men houde echter in het oog dat het stuk in Bijlage B. medegedeeld op zijn laatst tot het Platduitsch uit het begin der XVe Eeuw behoort, en dus in spelling dikwijls afwijkt van de taal in die latere woordenboeken opgeteekend. Over het tegenwoordige Platduitsch zie: Dr. E. KRÜGER *Uebersicht der heutigen Plattdeutschen Sprache.* Emden 1843. 8°.

(21) Voorberigt voor zijn *Huisz. leeven*, I^{e}. Dl. 3^{e}. St. — Prof. VISSCHER nam in zijn *Leiddraad*, 2^{e}- St. bl. 12, dat berigt zonder verdere aanwijzing over.

teekening van zijne hand: »Zie wegens een ander gedicht *Vanden Houte* V. D. HAGENS Grundriss. s. 297 ook gevonden wordende in *dat hartebock* (der flanderfahrer-gesellschafft) van het jaar 1404, vermeld in SCHELLERS *Bucherkunde* bl. 55, N°. 284, enz." De aangehaalde plaats in het eerstgenoemde werk (22) luidt aldus: »Van dem Holze des Heiligen kreuzes. Niederdeutsch. Gedruckt aus dem *Harte-bok*, bei STAPHORST, a. a. O. s. 202—222 (768 v.)" — Naar deze beide opgaven mijn verder onderzoek rigtende, ben ik tot de slotsom gekomen, die ik thans uitvoerig zal mededeelen.

In het jaar 1392 vereenigden zich eenige inwoners van *Hamburg*, *die Flanderfahrer* geheeten, onder den naam van *Bruderschaft des Heil. Leichnams zu S. Johannis*, met een godsdienstig oogmerk, en onderwierpen zich aan bepaalde regels en opbrengsten. Deze lieden, die waarschijnlijk, zoo als hun naam ten minste vrijheid geeft te vermoeden, eene reis naar *Vlaanderen* hadden ondernomen, stelden kort daarna eenen bundel geestelijke en wereldlijke gedichten zamen, waaraan zij den titel van *Harte-bock* gaven, en die de volgende zeven stukken behelst: I. *Van der Bort Christi*, 1017 v. — II. *Van deme Holte des hilligen Krūtzes*, 769 v. — III. *Van eynem eddelen Krutgarden*, 218 v. — IV. *Dith is de Kranszhals*, 314 v. — V. *Unser leuen Frouwen Rozenkrantz*, 105 v. —

(22) F. H. VON DER HAGEN und J. G. BÜSCHING *Literarischer Grundriss zur Geschichte der Deutschen Poesie*, enz. Berl. 1812, 8°.

VI. *Van Namelosz und Valentyn*, etc. (23). — VII. *Van dren Konyngen*, waarvan slechts 300 v. overig zijn. — Van deze stukken is geen handschrift meer bekend, en de eenige afdruk bestaat bij STAPHORST in zijn later te vermelden werk, die omtrent het door hem gebruikte handschrift geen nader berigt mededeelt en het alleen tot 1404 schijnt te brengen. Die afdruk intusschen is zeer slordig en achteloos geschied, en de menigte van blijkbare drukfouten zoo menigvuldig, dat men met regt tot een' groot aantal minder gemakkelijk aan te wijzen feilen kan besluiten (24). Ik heb bij het bewerken en afdrukken van N°. II, waarom het mij natuurlijk in de eerste plaats te doen was, als zijnde de door mij gezochte Platduitsche bewerking van VAN MAERLANTS *Vanden Houte*, alles wat mij door onderzoek en vergelijking stellig bleek verkeerd te zijn, verbeterd, en hier en daar in den tekst eene verandering voorgeslagen, terwijl ik van die veranderingen deels in de aanteekeningen deels in het glossarium rekenschap heb gegeven. Wenschelijk ware het, dat het door STAPHORST gebruikte handschrift werd teruggevonden, en van al de genoemde stukken en het ontbrekende van N°. VII eene kritische uitgave het licht mogt zien (25).

(23) Van dezen roman, die eenige duizende verzen groot is, en hier geheel voorkomt, zijn in het Nederlandsch tot nog toe slechts weinige fragmenten bekend. Zie MONE *Uebersicht* s. 56, SNELLAERT t. a. p. bl. 50.

(24) Zoo leest men *enen* voor *Euen*, *reden* voor *roden* en dergelijke.

(25) Zie uitvoeriger over de stichting van de vermelde Broederschap, en het door haar verzamelde *Harte-boek* het I^e^. Dl. 4^e^. band,

Omtrent den tijd waarin deze stukken vervaardigd zijn, laten de berigten niet veel twijfel over; naar mijne gedachten hebben de *Flanderfahrer* omstreeks het einde der XIVe eeuw eene reis naar onze streken ondernomen, en daar ten minste gedeeltelijk de gedichten leeren kennen, die zij in hunne taal overbragten en verzamelden. Van het onder Bijlage B. medegedeelde althans hebben zij zonder twijfel het Nederlandsch oorspronkelijke en wel het nader te beschrijven handschrift S. of een afschrift daarvan onder het oog gehad, en het ware de moeite wel waardig ook voor de overige zes gedichten te onderzoeken of zij oorspronkelijk te huis behooren op Platduitschen bodem, dan of ook zij zijn nagevolgd naar een Nederlandsch of Fransch voorbeeld. Dit onderzoek voorshands voor anderen overlatende, vermeld ik alleen nog, dat de inhoud van N°. II uitvoerig is opgegeven door STAPHORST t. a. p. s. 11—13, en dat vs. 471—518 en hier en daar een enkel ander van het Nederlandsche stuk in de Platduitsche vertaling ontbreken.

s. 6—13 en 167—269 van N. STAPHORSTS, Pastoris zu S. Joh. in Hamb., *Hamburgische Kirchengeschichte*, Hamb. 1725, volgg. V dln., 4°., een werk, dat men met regt eene *rudis indigestaque moles* van geleerdheid heeten mag, en dat ten gevolge van de ruime schaal, waarop het werd aangevangen, niet is voltooid. Zijne berigten omtrent het *Harte-boek* nam J. F. A. KINDERLING in zijne *Geschichte der Nieder-Sächsischen oder sogenanten Plattdeutschen Sprache*, enz. Magdeb. 1800, 8°. s. 299—304 met eenige aanmerkingen over, en uit dezen ontleende ze weder K. F. A. SCHELLER in zijne *Bücherkunde der Sassisch-Niederdeutschen Sprache*, enz. Braunschw. 1826, 8°. s. 55, 56.

III.

Van VAN MAERLANTS *Vanden Houte* bestaan de volgende HSS.:

H. Het *Belgische*, uitmakende een deel van dat groote HS. bij uitsluiting onder den naam van het *Hulthemsche* bekend, dat tot het eind der XIVe of begin der XVe eeuw behoort, en, in twee kolommen op papier in klein folio geschreven, volgens de opgave van MONE 219 stukken bevat (26), waarvan ons gedicht het vierde is, en fol. xvb tot xxiiia beslaat. Dit HS., dat ik in mijne uitgave ten grondslag heb gelegd, is ongetwijfeld het zuiverste en oudste, want, behalve dat het in het Vlaamsch, waarvan onze dichter zich gewoonlijk bedient, geschreven is, en overigens taal en spelling, ten minste in ons stuk, geen merkbaren invloed van den een of anderen tongval verraden, is ons gedicht daarin slechts 780 regels groot, welk getal in de latere HSS. door verschillende *interpolatiën* tot ongeveer 480 is uitgebreid (27). Men versta mij echter wel: ik wil hiermede niet zeggen, dat de gansche *Codex Hulthemianus* tot een zoo verwijderd tijdvak behoort; het tegendeel berigt ons HOFFMANN *von Fallersleben*; maar dat het gedicht *Vanden Houte* daarin volgens een HS. van het vroegst der XIVe eeuw zuiver en juist is afgeschreven. Ik heb den tekst

(26) In HOLTROPS straks te vermelden lijst 180 hoofdafdeelingen. Verscheiden stukken zijn hier en daar reeds uitgegeven.

(27) Men kan b. v. het aan den voet van bl. 4, 6, 18, 19, 24, enz. onzer uitgave vermelde gerust met dien naam bestempelen.

echter niet naar het HS. zelf kunnen doen afdrukken, daar het mij niet gebeuren mogt het onder de oogen te krijgen (28), doch de Heer J. F. WILLEMS heeft de welwillendheid gehad, mij zijne in vroeger tijd daarvan gemaakte copy ten gebruike af te staan, die behoort tot eene verzameling van vijf-en-twintig lijvige 8vo boekdeelen, door genoemden geleerde zelf met veel zorg geschreven.

S. Het *Geldersche*, uitmakende een deel van het zoogenaamde *Zutphensche* HS. van den *Rijmbijbel* en van eenige andere kleinere gedichten, met meer of minder regt aan JACOB VAN MAERLANT toegeschreven. Dit HS., dat in het jaar 1657 door den bekenden Regtsgeleerde Mr. SIMON VAN LEEUWEN aan JOH. WOURDANUS, Schoolopziener te *Gouda*, werd ten geschenke gegeven, uit wiens handen het aan ALB. BENTES, Schepen te *Amsterdam*, en vervolgens aan FLORENTIUS DE BRUIN, Predikant te *Gorinchem* overging, en daarna aan diens zoon FRANCO DE BRUIN, Predikant te *Amsterdam* (29), bij erfenis ten deel viel, bleef onder de afstammelingen van laatstgenoemden berusten, tot dat de Heer IS. DE BRUIN, Med. Dr. te *Zutphen*, het in koop aan Mr.

(28) Zie dit HS. beschreven in F. J. MONES *Quellen und Forschungen zur Geschichte der teutschen Literatur und Sprache*. Aachen u. Leipz. 1839, 8°. Ier. B. 1e. Abth. s. 145—147, alsmede in HOFFMANNS *Horae Belgicae*, VI, Einleit. s. XXIX—XXXI. Vgl. *Bibl. Hulthem.*, VI, p. 45, N°. 192. — Eene lijst der stukken gaf J. W. HOLTROP in het *Driemaandelijksch Tijdschrift*, N° 4, Mei 1838, bl. 690—694. — Het geheel ging met de gansche Verzameling van CH. VAN HULTHEM in de Bourgondische Bibliotheek te *Brussel* over.

(29) Van 1726—1763. Zie *Naamlijst der Gereform. Predikanten te Amst.* 1840, 8°. bl. 36.

A. C. W. STARING *van den Wildenborch* afstond, na wiens dood het eindelijk het eigendom werd van Mr. B. H. LULOFS, Hoogleeraar te *Groningen*. Namens den genoemden Heer DE BRUIN werd het in 1808 door den Heer DE GRIENT DRIEUX, Professor en Rector der Latijnsche scholen te *Zutphen*, aan VAN WYN medegedeeld (30). — Het is in twee kolommen op perkament in middelmatig folio geschreven, en bevat op fol. CCX tot CCXIIII het gedicht, waarover wij handelen (31). Het behoort tot de XIVe eeuw, en de Hoogleeraar LULOFS tracht te bewijzen, dat het door LE LONG opgegeven jaartal 1339 den juisten tijd der vervaardiging te kennen geeft (32), iets, dat, indien het waar is, het oorspronkelijke van het *Hulthemsche* HS., blijkens het vroeger gezegde, bijna tot VAN MAERLANTS tijd zoude doen opklimmen. Hoe het zij, het is, voor zoo verre ten minste ons gedicht betreft, in den Gelderschen tongval geschreven, hetwelk bij eene slechts vlugtige vergelijking al dadelijk in het oog valt; als bijzondere kenteekenen geven wij op het, op enkele uit-

(30) Zie zijn *Huisz. leeven*, IIe. Dl. 1e. St. bl. 308, in de noot, waar men geen *Arnhem* maar *Zutphen* moet lezen. Vgl. STARING in de *N. Werken van de Maatschappij der Nederl. Letterk.*, IIIe. Dl. 2e. St. bl. 56.

(31) Zie over dit HS. en de opvolgende bezitters uitvoeriger: IS. LE LONG, t. a. p. bl. 195—211; vervolgens STARING, t. a. p. bl. 53—61, en L. PH. C. VAN DEN BERGH in diezelfde werken, Ve. Dl. 2e. St. bl. 5—7; en eindelijk den Hoogl. LULOFS in *Het Instituut*, *of verslagen en mededeelingen uitgegeven door de vier klassen van het Kon. Ned. Instit.* 1843, bl. 114—131, welk verslag nog niet voltooid is.

(32) LULOFS, t. a. p., bl. 121. Doch vgl. VAN DEN BERGH, t. a. p., bl. 6.

zonderingen na, volstandig gebruik van *ij* voor *y*, het scheiden der voorzetsels *bi*, *van*, enz. van het bepalend lidwoord, somtijds het gebruik van *en* voor *ende*, en het hier en daar weglaten van de *n* achter den infinitivus en het meervoud in de werkwoorden. Ik heb echter van dit HS., even min als van het vorige, het oorspronkelijke voor mij gehad, maar de Hoogleeraar LULOFS heeft de vriendelijkheid gehad mijn afschrift van LE LONGS copy (33) met het HS. te vergelijken.

U. Het *Utrechtsche*, berustende op het Provinciaal Archief te *Utrecht*, en een deel uitmakende van een HS. in twee kolommen op papier in smal 4o. geschreven; het is ongeveer eene eeuw jonger dan het vorige, want het gedicht *Vanden levene ons Heren*, dat ons gedicht vooraf gaat, heeft op het einde deze aanteekening: *Dit was gheint in jaersavende tOetinghen. Int jaer ons heren als men screef* M.CCCC. *ende* XXXVIII, welk jaar dus ook waarschijnlijk van het daarop volgende geldt (34). Van het stuk, waarover wij spreken, is daarin op fol. XXXIV[a] tot XXXVII[d] slechts een fragment en wel de 567 eerste regels voorhanden, die door den af-

(33) Deze bevindt zich in een HS. op papier, geheel van zijne hand, berustende op de Acad. Bibliotheek te *Leiden*, en geteekend: *MSS. Lat. Bibl. Publ.* N°. 14 B. getiteld: *Verscheyde Gedichten van* JACOB VAN MAERLANT, *Groot Poeët*, *Rhetoricien*, *Philosophe*, *en Schrijver der Steede* Damme *in Vlaanderen*, *Gemaakt omtrent den Jaare* 1270, *en gecopieert na een Exemplaar op Perkement geschreven* A°. 1339. 114 fol., 228 blz. — Fol. 89—100 treft men ons gedicht, onder den titel *Van den drie gaerden*, aan.

(34) Dit HS. is breeder beschreven door P. J. VERMEULEN, *Vanden levene ons Heren*, enz. Utr. 1843, 8°. Inleid. bl. XIV volgg.

schrijver naar een reeds geinterpoleerd Vlaamsch HS., op sommige plaatsen naar den Brabandschen tongval gewijzigd, werden gecopieerd, en bereids zijn uitgegeven door den Heer VERMEULEN (35), die mij voor geruimen tijd het geheele HS. ten gebruike heeft afgestaan.

En dit voert ons tot de uitgaven van het geheel, welke aan dit boekje, in grooter getal dan aan eenig ander werk uit dien tijd zijn ten deele gevallen, doch alle zoo vol fouten, en onderworpen aan den invloed van latere taal en spelling, en bovendien zoo zeldzaam voorkomende, dat onze uitgave daar door ten minste niet overbodig wordt gemaakt. De eerste, die, slechts door verkeerde of onvolledige opgaven voorgelicht (36), juiste berigten daaromtrent heeft medegedeeld, is DU PUY DE MONTBRUN (37), die de volgende drukken vermeldt:

1. Dat Boexken vanden Houte. z. pl. en j. 8°.
2. Tboeck vanden Houte. *Antw.* HENRIJC VAN ROTTERDAMME, z. j. (omstr. 1496 of 1500), kl. 8°. [Een exempl. bezat de Heer VAN DER WILLIGEN te *Haarlem*, en dit berust nu aldaar in de Stads-Bibliotheek.]
3. Vanden Houte. *Antw.* SYMON COCK. 1546. kl. 8°. [In mijn bezit.]

(35) T. a. p. bl. 166—188.

(36) IS. LE LONG, t. a. p. bl. 350. CLIGNETT en STEENWINKEL, *Voorr.* voor den *Sp. Hist.* bl. L, LI. VAN WYN, *H. en L. Avondst.* I : 276. WILLEMS, *Verhand.* I. bl. 160. MONE, *Uebers.* s. 122, en SNELLAERT, *Verhand.* bl. 26.

(37) *Recherches Bibliogr. sur quelques impressions*, etc. Leide 1836, 8°. p. 59—64, waaruit D. BUDDINGH het berigt in zijne *Gesch. van Opvoed. en Onderw.* IIe. St. 1e. ged. bl. 96, 97 ontleende.

4. Hier begint 't boecxken vanden Houte. *Antw.* Wed. HENDR. PEETERSSEN [LESTENS] z. j. (omstr. 1550), 8o. [Een exempl. op de Kon. Bibliotheek te *'s Gravenhage.*]
5. Dat boeck vanden Houte. *Amst.* HARMEN JANSZ. MULLER z. j. (omstr. 1575), 8o. [Een exempl. bezat J. KONING (38).]
6. Bij PAULUS STROOBANT, z. pl. en j. (omstr. 1600), 8o. (39).

Van deze uitgaven heb ik No. 3 en 4 voor mij, en de eerste onder letter A. ter vergelijking aangewend, om te doen blijken, hoe zeer in de oude uitgaven het oorspronkelijke is veranderd en bedorven, en de invloed van later taal en spelling ten duidelijkste te bespeuren is. Eene naauwkeurige beschrijving van die beide drukken zal thans mijne opgaven besluiten.

No. 3. Vooraan: Titelblad in houtsnede, voorstellende CHRISTUS het kruis dragende, en MARIA, wie een zwaard door den boezem gaat; op den achtergrond *Jeruzalem.* Daarboven in oud-duitsche letters: *Vanden houte.* Op de keerzijde eene houtsnede voorstellende de gewonde handen en voeten alsmede het hart van CHRISTUS, doorstoken met eene speer, en eindelijk de drie nagelen. Op bl. 1: *Hier beghint dat boeck vanden houte.* — Achteraan: *Gheprint Thantwerpen op die Lombaerde veste, teghen die gulden hant ouer By mi Symon Cock. Int iaer ons Heeren* M.CCCCC. *ende* XLVJ.

(38) Zie *Catal.* van J. KONING, IIe. dl. bl. 268, No. 1051.
(39) Volgens LE LONG, *Bibl. Selectissima*, II. p. 200, No. 2745.

Den derden dach van Januario. — Het geheel groot 38 ongen. blz. in kl. 8°, op iedere volledige blz. 21 regels, te zamen 781 regels, want vs. 731 van onze uitgave is overgeslagen.

N°. 4. Vooraan: Eene houtsnede van veel minder goede bewerking dan de vorige, voorstellende CHRISTUS aan het kruis, gewond door den Romeinschen krijgsknecht. Op bl. 1 het boven vermelde begin. — Achteraan: *Gheprint Thantwerpen inte Cammerstrate inden Mol. Bi de Weduwe van Henrick Peeterssen van Middelburch.* — Het geheel groot 32 ongen. blz. in kl. 8°, op iedere volledige bl. 26 regels, te zamen 782 regels. — Volgens deze uitgave zijn bij BUDDINGH (40) eenige brokken vrij onnaauwkeurig afgedrukt, die, naar DU PUY DE MONTBRUN, en op gezag van LE LONG (41), haar tot 1550 brengt, welk jaartal in het algemeen genomen vrij waarschijnlijk is, als men in acht neemt, dat HENRIC PETRI, wiens weduwe dit werkje uitgaf, zelf nog omstreeks 1530 en 1532 te *Antwerpen* als drukker is werkzaam geweest (42).

De reden, dat aan dit boekje zoo vele uitgaven zijn ten deel gevallen, zal wel daarin gelegen zijn, dat het langen tijd op de scholen is gebruikt, en natuurlijk onder de verboden boeken niet is begrepen geworden.

Bij het vergelijken der beide HSS. en van den Antwerpschen druk, heb ik in de opgave der verschillende lezingen dezen regel gevolgd, dat ik alle

(40) T. a. p. IIe. St. 1e. ged. bl. 97—103.

(41) *Bibl. Selectiss.* t. a. p.

(42) PANZER, *Annales Typogr.*, VI. p. 17—19.

verschil in de woorden en hunne veranderingen heb medegedeeld, en wat de spelling aangaat alleen die verscheidenheden die uit een grammaticaal oogpunt eenig belang opleverden. Daarbij heb ik mij echter onthouden die telkens wederkeerende afwijkingen van HS. S. op te geven, die uit den aard van den tongval voortvloeiden, waarin het geschreven is, en dus b. v. eens vooral op verschillende plaatsen vermeld, dat in S. veelal de *z* staat, waar in HS. H. de *s* gelezen wordt, zoo als *zone*, *zeinde*, *zonder*, enz.; dat de *oe* vaak voor de *u* staat, en eenige andere bijzonderheden, gedeeltelijk reeds boven opgegeven, en die den opmerkzamen lezer van zelf in het oog vallen.

En hiermede meen ik genoeg gezegd te hebben, om thans het gedicht te doen volgen. Vooraf echter moet ik mij nog van de aangename verpligting kwijten, om openlijk mijn opregten dank toe te brengen aan de Heeren WILLEMS, LULOFS en VERMEULEN, die door het afstaan hunner handschriften mij in het geven van een kritiesch bewerkten tekst van zoo veel hulp zijn geweest, en aan de Heeren BODEL NYENHUIS en HOLTROP, die mij het gebruik van zeldzame werken uit de Boekerij van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te *Leiden*, en uit de Koninklijke Bibliotheek te *'s Gravenhage* zoo gemakkelijk mogelijk hebben gemaakt.

DBOEC VANDEN HOUTE.

DBOEC VANDEN HOUTE.

H. Fol. XV b.
U. Fol. XXXIV a.

Vanden houte, daer ane versterf
Der maghet sone om ons bederf,
Hebbic ghelesen hoe dat ghewies;
Nu vermanen wi Gode dies,
Dathi mi selke lere sinde,
Dat ic van beghinne ten inde
Alle die poente mach vertrecken
Sonder loghelike vlecken.
Wat lagher ane, dat ic vertoghe
In dit ghedichte langhe prologhe?

Titel. S. VAN DEN DRIE GAERDEN. U. *ontbreekt*, *doch later werd er boven geschreven:* DIT ES VTETDIECHS VAN DEN HOUTE. A. HIER BEGHINT DAT BOECK VANDEN HOUTE.

Vs. 1. S. hout daer aen verstarf. A. sterf. — 2. S. Der maeghede zoen - bedarf. U A. ende bederf. — 3. S U A. Heb ic - hoet. — 4. S. Nu bidde wij. — 5. S. zulke leringe zeinde. A. toeseynde. — 6. S. beghin ten einde. A. van den beghinne totten eynde. — 7. S. dese pointen moeghe. U A. moet. — 8. S. loeghelike. — 9, 10. S. Wat hulpt dat ic vele vertoghe. Dit ghedicht in langher pr. U. ghedichte *ontbr.*

Adam was die ierste man,
Die ter werelt ye lyf ghewan;
Ende [hoe] hi, bi syns wyfs rade,
Groet vernoy nam ende scade,
Ende bi eenre cleine spisen
Ghewyst wert yten paradise,
Dat weten meest alle die liede,
Bi wat saken dat ghesciede.
Oec hebben vele liede ghehort
Van des quaets Cayns mort:
Dat was Adams jerste kint;
Int ende was hi soe verblint,
Dat hi, bi rade des duuels fel,
Dootsloech sinen broeder Abel.
Doen Adam die mort vernam
Wert hi tornech ende gram:

Vs. 11. S. Adaem, *ook in het vervolg.* U. erste. — 12. S. Die oyt menschen vorme g. U. Die menschelike vorme g. A. Die ye mensche-like forme g. — 13. hoe *uit* S U *en* A. — 14. S. Creech swaer vernoy ende groten sc. U. Vernoey gewan ende grote sc. A. creech *voor* nam. — 15. S. Ende van e. cleinre. U. Hoe hi bi eender cleender spise. A. Ende hoe, *enz. als* U. — 16. S. waert. U. Was gheworpen. A. Gheworpen was. — 17, 18. S. Bi wat zaken dat dat ghesciede, Weten noch wael vele liede. U. alle de. — In S. *volgen nog deze regels:*

Daerom laet ict achter bliuen,
Dat ic daer niet af en wil scriuen.

19, 20. S. Het sijn vele liede die hebben ghehoert Van des quaden Cayns moert. U. ghehoert, moert. — 21. S. Hi was - kijnt. U. Die was - outste. — 22. S. In nide wart hi zo verblijnt, *waarvan de woorden* in nide *wel de ware lezing zullen zijn.* U. *ontbr.* — 24. A. Vermoorde sinen. — 25. S. Doe Adaem dese. — 26. S. Doe wart hi in hem zeluen gr. U. Wert hi i. h. seluen gr.

Hi seide: »Wats mi gesciet keitiue!
»Biden rade van minen wiue
»Es mi dit ghesciet ende meneghe blame;
»Nv en willic haren lichame
»Ghenaken nv noch nemmermee:
»Mi doet Abels doot soe wee!"
Daer na [en] bekindi Yeuen nie
Binnen .C. jaren drie.
U. Fol. XXXIV b. God hiet na drie hondert jaren
Adame, dat hi bi Yeuen ware
Ende ghemenscap hadde met haren liue,
Alse een man met sinen wiue.
Doe wonnen si te samen een kint,
Dat Sed hiet, ende den vader sint
Ghehorsam was ende onderdaen,
Alse ghi hier na selt verstaen.
  Doen Adam .IX^{C}. jaer
Ende daertoe .XXX. wel naer
Hadde gheleeft, soe was hi cranc

Vs. 27. S. Hi sprac. U. Hi seide *ontbr.* A. Ende seyde. — 28. S. Biden ghewercke. — 29. S. Is mi dit comen en menich bl. U. Es mi ghesciet. A. Is mi gheschiet groote bl. — 30, 31. S. met haren lichame Tedoene hebben nemmer me. U. Nv noch *ontbr.* 32. S. Abels moert doet mi zo we. U. Abels doet doet mi so w. — 33. S. Daerna en was Ad. met Yeuen n. — en *uit* U. — A. kende. — 34. S. Vleeschelijc in h. j. d. A. ende drie, *verkeerd.* — 35. S. G. gheboet teinden dr. h. iare. U. na die dr. — 36. S U. met Y. — 37. U. mancscap. S. hare. — 39. S. Daer wan hi zonder beiden een kijnt. U. te gader een k. — 40. S A. Seth, *ook in het vervolg.* S. hiet, ende zijnt. — 41. S. Den vader zijn was ond. — 42. S. hierna wel zoelt.

Vs. 43—46. S. Doe A. hadde gheleeft IX^{c} iaer, Ende dertich wael [daer] naer, Doe was hi van ouder cranc, Ende van aerbeide ghem. U. Doe A. out was .IX^{c}. iaer, Ende daertoe .XXX. wel naer, Was hi gheloue ende cranc Van ouden met pinen gemanc. A. Doe Adam neghen hondert iaer Ende .XXX. wel daer naer Hadde ghel., was hi ghecranct

Met ouden van arbeiden ghemanc.
Hi stont met enen spade ende wrochte
Soe moede dat hi nemmer en mochte;
Cranckelike stont hi ende stan.
Sed sinen sone sprac hi an
In deser manieren, ende seide:
» Lieue kint! gaet sonder beide
» Op gherechte vaderlike minne
» Toten inghel Cherubinne.
» Ghi selten vinden vore tparadijs;
» Bidt hem dat hi v make wijs,
» Hoe langhe ic sal missen
» Dolie der ontfermenissen,
» Die mi God selue behiet,
» Doe men mi van daer verstiet.
» Ende syt vanden inghel niet veruart,
» Al draghet hi een vierech swert:
» Hi hueter mede die stede
» Daer raste in es ende vrede."
Sed sprac te sinen vader:

Van oude met arbeyt ghemanct. — 47, 48. S. Doe stoent hi metter sp. S A. dat hi niet meer. — *In* S U *en* A. *volgen deze regels:*
S. Hi loende ouer zinen spade ende ruste. U A. Hi leende op sinen.
Luttel hem zijns leuens luste. U. sijns.
49. S. Cranclijc stoent. — 50. S. zoene riep hi. — 53. A. Op rechte. — 55. S. Dien zoeldi v. voer. — 57. S. H. langhe tijt ic zal ghemissen. U. H. langhen tijt ic sal messen. A. H. l. dat. — 58. S. Des olijs der ontfarmenissen. U. Der olyen d. ontfermenessen. A. Die olye. — 59. S. zelue dede belouen. — 60. S. Doe ic van danen wart ghescrouen. — 61. S. En weset - ueruaert. U. Ende en sijt van hem niet veruaert. — 62. S. swaert. U. Al houti een vierich swaert. — 63. S A. Hi hoedt daermede. S. die zaleghe stede. U. Hi hoetter met die saleghe st. — 64. Daer rust in is ende ewelijc vrede. U. Daer paeys es ende ewelijc vrede. A. Daer eewich pays is ende vrede.
Vs. 65. S. tot zinen.

» Ic ben ghereet te doen algader,
» Dat v es lief ende ghi gebiet;
» Maer des weghes en wetic niet." —
» Sone! gaet op minen troest,
» Ende volghet den weghe int oest;
» Dat ic v segghe merket wale:
» Alse ghi comt in enen dale,
U. Fol. XXXIV c. » Dat men hiet dal van Ebroene,
» Daer seldi vinden, lieue sone!
» Noch die voetstappe stande
» Die wi met rouwen quamen gaende,
» Ic ende v moeder mede,
» Doe men ons ontseide die stede,
» Die wi met onser scout verloren.
» Noch staen daer die voetsporen.
» Oec seggic v [ouer] enen waerheit:
» Ghi selter vinden ene claerheit
» Comen vter soeter stede,

Vs. 66. A. bereyt - alle gader. — 67. S. Wat v is. — 68. S A. Mer ic en weet des weghes niet. U. Maer en weet des w. n. 69. S. Hi sprac: zoene. — 70. S. recht int. A. int *ontbr.* — 72. S. Hent (?) dat ghi coemt tot e. d. — 73. S. Dat gheheten is. U. Dat hetet tdal. A. Gheheeten dat d. — 74. S U A. Daer volghet enen weghe groene. — 75, 76. S. Daer die zelue voetstappen staen, Die met rouwen quamen ghegaen. U. Daer seldi voetstapen vinden staende, Die wi met rouwe quamen gaende. A. Ghi sult daer voetstappen vinden staen, Die wi met rouwe quamen ghegaen. — 77. S. uwe. U. en v m. meede. — 78. S. Doe ons die inghel o. U. Doen ons dinghel o. de st. A. Doe ons die enghel verboot d. st. — 79. S. Die wij bi onzer. U. bi onsen scouwe. — 80. S. staen die zelue v. — *In* S U *en* A. *volgt*:

S. Vervaluwet. Daer en wies nie vut. U. Vervaluut. Daer wies noeyt wt.
No lof, no gras, no ander cruut. Loef, gras no a. c.

81. S. Ic zeg u ouer ene w. U. Oec seggic ouer w. A. v voor w. — 82. S. Ghi zelt daer vernemen e. cl. U. Ghi selt sien een cl. — 83. S. Comende uter zaeligher st. U. vter saligher.

» Ghemanc met roke der soethede.
» Alse ghise siet veruart v niet.”
Sed na desen danen schiet,
Ende dede dat hem syn vader bat,
Ende ghinc alden rechten pat,
Tote int dal van Ebroene.
Hi hadde goeden wille te doene
Dat hem syn vader hadde beuolen.
Doen gheraecti sonder dolen,
Daer die voetstappe stonden
Vervaluut van Adams sonden.
Doen volghedi soe langhe naer,
Dat hi vernam die claerheit daar,
Die vten paradise quam.
Doe hi die claerheit vernam,
Waendi naken enen viere:
Hi wert veruart schiere.
Doen ghedachtem der claerheit,
Daer hem syn vader af hadde gheseit,
Die hem te moeten comen soude.

Vs. 84. S. Met roec ghemanc der zoetichede. U. Gheminct. — 85. S. Als ghi dat ziet veruaerdu niet. U. Als - verueert. — 86. S. van dane. S U. sciet. — 87. S U A. Hi dede. — 88. S. Hi streec al den zeluen pat. A. Ende ghinck den seluen pat. — 89. S. Toten dale van Ebroene U. Tot inden dale van Ebroene. — 91. U. had. — 92. S. Hi gheraecte zonder dolen. — 93. S. Aldaer d. voetstappen. U. voetstape. — 94. S. Verdroghet om Adams. A. Vervuylt. — 95. S. Zo langhe volghede hi hen naer. U. volgdi. A. Die volchde hi so langhe naer. — 96. S. Dat hem ontmoette ene scoenheit claer. A. Tot dat hi. — 98. S. Doe Seth. A. Als hi. — 99. S. Hi waende ghenaken. — 100. S. Hi wart veruaert harde sciere. U. Doen wert hi veruaert sciere. — 101. S. Doe peinsde hi om die claerheit. U. Doen peinsdi om die claerheit — 103. S. Die hem tieghen comen. U A. Die hem te gemoete comen.

Doen tert hi vort alse die boude
Ende met enen stouten zinne,
Ende vant den inghel Cherubinne
Vore tparadys met enen swerde,
Die hem vraghede wat hi begerde,
Ochte wat ware datti sochte,
Ochte wat boetscapen datti brochte.
Sed sprac: »Ic come van Adame,
»Die met arbeide ende mesquame
»Sinen lichame heeft versleten;
U. Fol. XXXIV d. »Hi bidt v, dat ghi hem doet weten,
»Hoe langhe hi sal missen
»Dolie der ontfermenissen,
»Die hem God selue behiet,
»Doemen hem van daer verstiet.”
Doen sprac die ingel Cherubin:
»Stect v hoet ter doren in
»Ende besiet al omme tparadys:

Vs. 104. S. Doe trat hi daerwaert a. U. Doen tert hi voert als d. A. Hi ginck voort als d. — 105. S. Ende trat ter doere met st. zinne. U. Ende ghinc met st. A. Ende tradt voort met st. — 106. U A. Toten i. — 107. S. Voer - swaerde. U. Hi vanten met enen s. — 108. S. Die inghel vr. w. h. begaerde. U. vraegde. A. Hi vraechde hem wat. — 109. S. Wat hi iaghede, of wat hi zochte. A. Van waer hi quame, oft wat hi sochte. — 110. S. Of wat boetscape. A. Oft wat nyeumaren dat hi br. — 109, 110. U. *ontbr.*

Vs. 111. A. come tot (!). — 112. S A. Die met groter misquame. U. Die met pinen ende mesquame. — 114. U A. v *ontbr.* A. laet w. — 115. S. Ene gherechte zekerhede. U. E. gh. sekerheyt. A. Eenighe g. sek. — 116. Des olijs der ontfaermichede. U. Vander olien der ontfermicheit. A. Vander olyen der ontfer(m)herticheyt. — 117. S. zelue dede belouen. A. G. dede belouen. — 118. S. Doe hi van henen wart ghescrouen. A. Doe hi van Gode wert verschouen. — 119. S. Die inghel sprac: wel (met?) zoete minne. U. dinghel. — 120. S. Biedt v hoeft (?) ter doeren inne. — 121. S U. Ende ziet alomme in tp.

»Ghi moghet hem wel gheuen prijs
»(Dat wetic wel) bouen alle steden,
»Die den hemel syn beneden.
»Vraghet mi wat ghi daer siet:
»Ic saels v maken een bediet.''
Sed stac syn hoet ter doren in;
Hem verblide herte ende sin:
Hi sach meer scoenheiden daer,
Dat seggic v ouer waer,
Dan enech menschelyc ghedochte
In hem seluen begripen mochte.
Bome sach hi daer scone staen;
Syn oghen lietti al omme gaen.
In midden den paradise pleine
Daer sach hi ene scone fonteine,
Die was ghedeilt in IIII riuieren,
Alse ons die meesters visieren.

Vs. 122. S. Met recht moeghdi hem gh. pr. — 123. S. vor alle die st. A. Dat *ontbr.* — 124. *aldus uit* S: *ons afschrift van* H. *heeft:* die inden. U. Die onder den hemel staen b. A. Die den h. heeft b. — 125, 126. S. *ontbr.* U. Dan vraghet. A. Ic salt. — 127. S. S. hoet zijn hoeft der doeren in. — 128. S. Hem verfroijde. A. Hem verfrayde. — 129. S. meerre scoenheit. A. schoon lieden (!). — 130. S. Dat dar ic zegghen o. U. Der ic wel segghen oppenbaer. A. Mach ick wel segghen voorwaer. — 131. U. Dan enich mensche ghed. A. Dan menich menschen gh. — 132. A. seluen *ontbr.* *In* S U *en* A. *volgt:*

S. Die crude gauen zoete lochte. U A. Crude g. soete lucht.
Bome van mengherande urochte. U. Die boeme hadde scone vrucht.
A. Boomen van menigher vrucht.

133. S. Die zach hi. U. Die hi daer scone sach staen. A. Sach hi daer seer schoone st. — 134. S. Seth liet zine oghen o. U. Die oeghen liet hi o. — 135. S. Midden in des paradijs pl. A. Al in des paradijs. — 136. S. ene *ontbr.* U. Sach hi staen .i. fonteyne. A. Daer *ontbr.* — 137. S. Die haer deilt. U. .iiij. manieren. A. Die was *ontbr.* — 138. S. Als o. d. meester noch v. U. Also o. d. m. bedieden. A. Als o. d. m. versieren.

Dierste es Phison ghenant,
Ende loept omtrent een lant,
Dat men heet Emelat;
Met haren watere net si dat.
Daer vintmen in dat beste gout,
Dattie werelt binnen hout.
Oec vintmen daer in diere stene.
Dander riuiere, die ic mene,
Heet Gyon na minen wane,
U. Fol. XXXV a. Ende loept om tlant der moriane,
Die wi heten swerte liede.
Die derde in corten bediede
Heet Tibris, alsic verstae,
Ende loept om dlant van Asia.
Die vierde riuiere, syts ghewes,
Es gheheten Eufrates,
Ende loept om die werelt al,
Haer groetheit en es gheen getal.
Op die riuiere scone ende claer,

Vs. S. 139. Die ene was Gijon. U. Deerste es Physon genamt. A. Die eerste Physon ghenaemt. — 140. S. ouer een l. U. om .i. l. A. Ende si. — 141. S. Dat heit Auelat. U. heet Eiulat (?). A. Datmen heet dat eylant. *Vgl. het proza-verhaal, fol. XV d.; waar ook slechts van »een eylant" gesproken wordt.* — 142. S. Dat maecsi met haren water nat. A. so net si. — 143. S. vijntmen dat alrebeste g. U. dbeste goud. A. in *ontbr.* — 144. S. Dat aertrike b. houdt. U. Dat de w. b. houd. 145. S A. in *ontbr.* U. steene. — 146. U A. Die ander. U. meene. — 147. S. Heit Ewon in m. w. A. so ick w. — 148. S. in tl. U. dlant der moeriane. A. door tl. — 149. S. Dat wij heiten. — 150. S. Die dorde riuier. A. Het derde int cort bedieden. — 151. S U. Tijgris. S. als ict. A. so ick. — 152. S. int lant van A. U. loep. — 153. S. riuier, des zijt gh. U A. sijt. A. riuier *ontbr.* — 154. S. Die is gh. — 155. S. dese w. A. Hi loopt. — 156. S. Haer groette en heuet ghetal. U A. H. gr. es sonder getal. — 157. S. die fonteyne. U A. Op dese r.

Die Sed ghesien hadde aldaer,
Stont een boem ghewassen hoghe;
Al sine telgre waren droghe;
Hine droch vrucht no blade.
Dat dochtem wesen scade,
Dat hi ghewassen stont soe hoghe,
Ende verdroghet was soe droghe.
Hi sloech syn oghen neder ende sach
Hoe om den boem ghewonden lach
Een serpent eiselyc ende groet.
Die wortele vanden bome bloet
Liep diep in derde, diep in de helle;
Daer sach hi die ziele van Abele.
Hi sach sonder lieghen wonder
Anden boem bouen ende onder.
Opt hoechste vanden bome lach
Een kint, alsic v segghen mach,
Nieboren in doeken ghewonden;
Hi horet wenen ten selven stonden.
Alse hi die stede hadde besien,

Vs. 158. S. verzien heeft a. U. hadde ghesien daer. A. sach aldaer. — 159. S. Stoent. S U. ghewassen groet. — 160. S. Alle zine telghen. U. Ende alle sijn t. S U. waren bloet. — 161. S. Hine droech vrochte noch bl. U. droech. A. Hi en hadde vr. noch bl. — 162. S. Noch scors; dat docht hem wesen sc. U. No scoenheit; dat docht hem sc. A. Noch schorsse; dat was scade. — 163. U. was so h. — 164. S. Ende verdort was also dr. U. Ende verdorret was so droeghe. A. Verdorret ende gheworden dr. — 165 S. Seth sl. A. hi sach. — 166. S. Dat inden. — 167. U. eyselec. A. eyseliken gr. — 168. A. Ende die w. waren bl. — 169. S. Liepen doer die aerde. U. diep in derde *ontbr.* A. Diep al tot in die h. — 170. S U A. Abelle. A. Aldaer. — 171. S A. Hi zach daer. S U. sonderlinghe w. A. groot w. — 172. A. Anden boem *ontbr.* — 173. A. Bouen al opten boom l. — 175. S. Nyboren. U. Nieuboren. A. Nyeu gheboren. — 176. U A. te dien st. — 177. S. Doe Seth al dit hadde b. A. ghesien.

Keerdi weder na dien,
Daer hi den ingel staende vant;
Dien hi vraghede al te hant,
U. Fol. XXXV b. Wat dat clene kindeken meende
Dat opten boem lach, ende weende,
Die daer soe verdorret stont.
Dinghel sprac: »Ic maecs v cont,
»Dat kindeken, daer ghi na vraghet,
»Sal noch an ene suuer maghet
»Ontfaen menschelike figure;
»Bouen den loep der nature
»Sal God hebben tkint ghemene
»Bi ere maghet, die allene
»Weder sal vinden die ghenade,
»Die Adam, bi Yeuen rade,
»Verloes bi onghehorsamheden.
»Datsi .II. doe mesdeden
»Sal dat kint allene becopen,
»Alse alle die jaren syn gelopen
»Volcomelijc te haren tiden:

Vs. 178. S. Doe keerde hi weder met dien. U A. Ghinc hi w. — 180. S. Hi begonde te vraghen a. U A. Ende vragede hem te h. — 181. U. kint m. A. clene *ontbr.* — 182. A. Dat daer l. — 183. S. al verdort st. A. Opten boom die verd. — 184. S U A. maect. — 185. S U A. kint. — 186. S. Dat sal. A. noch *ontbr.* — 187, 188. *volgens* S. (*waar men* ontfanghen *leest*) *en* A.; *ons afschrift van* H. *heeft:* Ontfaen menschelike nature; Bouen den loep der figure, *dat even min een goeden zin geeft*, *als de lezing van* U, *waar* vs. 188 *vóór* 187 *gaat.* — 189. S. Zo zal G. h. dat k. A. een kint. — 190. S. Met eenre m. U. Van ere m. — 191. vinden *uit* S U A.: *ons afschrift van* H. *had:* winden (!). S. Zal weder v. — 193. S. met onghehoers. U. in onghehorsamhede. — 194. S. Daer zi beide aen misdeden. U. Dat die .ij. doen. A. Dat si daer in m. — 195. S. Dat zal tkijnt. — 196. S. Alse de i. zijn omghelopen. U. Als die i. sullen sijn g. A. Als die i. sijn volloopen. — 197. S. Volcomelike in h. U. Wlcomelike. A. *dit en* vs. 198 *ontbr.*

» Niet eer en mach Adam verbliden.
» Dolie der ontfermecheden
» Salden kinde vut sinen leden
» Gheperst werden soe vtermaten,
» Dattie vader daer bi sal laten
» Hem ghenoeghen van alre scout,
» Die hi opten mensche hout.
» Dit doet uwen vader weten,
» Dat ghi saecht een kint ghespleten
» Vter herten der godlycheden,
» Ende smenschen sone sal heten mede,
» Ende sal storten syn bloet
» Ane thout, dat noch wassen moet
» Van drie greinen te samen,
» Die vten seluen appel quamen,
U Fol. XXXV c. » Ghevallen vanden rise,
» Daer Adam inden paradise
» Die vrucht af smakede ende gnoet,
» Die hem God tetene verboet."
Dingel gaf Sed aldaer
Drie greine dats waer,

Vs. 198. U. Niet eer sal A. — 199 – 204 *ontbreken in* S. — 199. A. ontfermherticheden. — 200. A. wten leden. — 201. U. werden gheperst. A. so *ontbr.* — 202. A. ghelaten. — 203. U. alder sc. A. vander schout. — 205. S. Aldus doet u. v. te weten. — 207. S U. godlichede. A. der driuuldichede. — 208. S. Dat zoen zal heiten ende vader mede. — 209. S. Ende storten zal zijn heilighe bloet. U. Het sal st. sijn heilich bl. A. Hi sal st. s. h. bl. — 210. S. An th. A. noch *ontbr.* — 211. S. Van drien corlekine te samen. — 213. S. Ende ghewassen waren vanden rise. U. Gh. vanden seluen r. A. Gh. wt den seluen r. — 214. U. van paradise. — 215. S. D. vrochte af smaecte ende ghenoet. U A. D. vr. af at ende genoet. — 216. S. Daer hem God dat eten af verboet.

Vs. 217. S A. Die inghel. U. Sette. — 218. S. Die dr. gr. S U A. dat was waer.

Ende hieten gaen in God namen:
» Ende alse ghi comt tot Adame,
» Soe vertelt hem al die wort,
» Die ghi ghesien hebt ende ghehort.
» Drie daghe na dat ghine siet
» Sal hi leuen, ende langher niet;
» Ghi selt grauen den lichame
» In een dal scone ende bequame,
» Dat Ebroen heet, ende ghi wel wet.
» Siet dat ghys niet en verghet!
» Ende alse ghine legt int graf,
» Die drie greinen, die ic v gaf,
» Seldi legghen ter seluer stont
» Onder die tonghe in sinen mont;
» Ende grafse met hem in die erde:
» Daer af selen comen drie gherden,
» Die selen hem baren euen groet.
» Deen sal sijn cedrus ghenoet,
» Die wast bouen alle bomen;
» Daarbi machmen den vader gomen,

Vs. 219. S U A. Gods n. — 220. S A. Ende zeide: als ghi coemt. U. Als gi comt. — 221. S. Zo v. h. algader voert. U. Soe *ontbr.* alle die w. A. Vertelt hem rechte voort. — 222. S. Dat ghi hier gh. A. Dat ghi siet ende hoort. — 223. S. Dr. d. na dien dat. — 224. S. Zo zal hi. — 225. A. zijn l. 226. S. In enen dale. — 227. S. Dat Ebron heit. U. gijt wel w. A. Datmen Ebroenen heet. — 228. S. Ende ziet. — en *ontbr.* A. ghi - vergeet. — 229. S U A. Ende *ontbr.* S. in zijn graf. — 231. S. Die zoeldi l. A. Legt die t. s. st. — 232. S. Onder zijn t. — 233. S. Ende graefse m. h. onder der aerden. U A. Graeftse m. h. inder eerden. — 234. S. D. a. zoelen wassen dr. gaerden. U. wassen dr. gerden. A. Daer sullen af wassen dr. gaerden. *In* U *staat* vs. 234 *vóór* 233. — 235. S. Ende verbaren hem euen groet. U. Si selen h. — 236. S. Die ene zal wesen c. — 237. S A. wasset. — 238. A. Daer machmen bi d. v. g.

» Wies mogentheit geet bouen al,
» Dat was ende es ende wesen sal.
» Dander gherdeken, syts ghewes,
» Sal syn ghelijc den cipres:
» Daer bi es bediet die sone;
» Want die cipres es ghewone,
U Fol. xxxv d. » Als menne houwet ende ontdoet,
» Datti gheuet roke goet:
» Noch alsmen den sone sal blouwen,
» Hande ende voete dorhouwen,
» Ende sine side ontploken,
» Daer vut sal comen [soe] soeten roke,
» Dattie vader daer bi sal
» Adams mesdaet vergheten al.
» Dat derde gherdekyn sal wesen
» Ghelyc den pynboem, ende bi desen
» Es die heilighe gheest bediet:
» Want men ane den pynboem siet,
» Dat hi menech blat vut gheeft
» Ende al sine telgre heeft.

Vs. 239. S. moeghentheit gaet. A. Wiens machte gaet. — 240. A. Die oyt was ende w. s.

Vs. 241. S. Die ander gherde, des zijt ghewes. A. Die ander gaerde zijt gh. — 243. S. zo is bediet. — 244. S. Alse die Cypres is ghewoene. A. Want *ontbr.* — 245. S. Wanneer dat men h. e. ondoet. U. Alsmen houdet e. o. A. Alsment hout e. o. — 246. U. gheeft. — 247. A. Noch *ontbr.* — 249. S. Ende die zide wordt oploken. U. sijn side. A. ontloken. — 250. soe *uit* U. S. Daer zoelen vutgaen zo zoete roeken. A. sullen. — 252. U A. vergeuen al. A. Ad. sonden. — 253. S. Die dorde gherde die zal w. — 254. S. Pijmboem, *zoo ook* vs. 256. — 255. S. Is ons d. h. — 257. S. gheuet. — 258. S. Ende alse hi alle zine telghen heuet. U. telgren. A. telgheren. — *Hier volgen in* S. *deze regels*:

Daermede versiert hi ende bespreet
Ende altoes euen gruene steet.

die in U. *aldus gelezen worden*:

» Diere ghelike machmen merken
» Den heilighen geest tsinen werken,
» Die sine gaue harentare
» Hemelyc ende openbare
» Soe menechfout vut spreet,
» Dat men gheen ghetal en weet."
  Sed en merde langer niet,
Doen hem dingel hadde bediet
Want ane die drie gherden lach,
Hi haestem nacht ende dach,
Tes hi weder quam int lant,
Daer hi sinen vader vant,
Dien hi vertelde al te male
Van worde te worde in ware tale,
Hoe hem dingel hadde gheseit,
Dat dolie der ontfermecheit
Hem vanden kinde comen soude.
Doen verblidem die oude

Daer hi mede es bespreet, enz.

en in A.:

Daer mede verciert ende ghespreyt, enz.

Vs. 259. S A. Desghelike. U. Diesghelike. — 260. S. an zinen w. U A. in sinen w. — 261. S. Ende zinen gauen haerentaere. U. Die sijn g. hare ende tare. A. Die zijn g. hier ende daer. — 262. S U A. Heimelijc (heymelec). U. oppenbare. — 263. S. Zo menichuoudelike heeft bespreet. U. So menichfuldichlike gespreet. A. menichfuldelijck. — 264. S. Dat menre ghetal gheen. U. Dat mer g. g. A. Daermen g. g. S U A. af en weet.

Vs. 265. S. Seth en spaerde (!). — 267. U A. greynen. — 268. S. Doe ne gheruste hi nach noch dach. A. Hi haeste hem al dat hi mach. — 269. S. Eer hi. U. Tot hi. A. Tot dat hi. — 271. S. Hi vertelde hem. U. Dien *ontbr.* A. Ende vertelde hem. — 272. U. met soeten tale. A. Die woorden in ware tale. — 273. S. Als hem. A. Die hem. — 274. U. Dat *ontbr.* A. Hoe die olie der ontfermherticheyt. — 275. S. Van enen kijnde zoude (*sic*). U A. Hem *ontbr.*

U Fo'. XXXVI a.

Ende en loech maer eenwerf
Binnen sinen leuen eer hi sterf.
Doen Adam dede sinen ende
Was die duuel daer ghehende,
Ende nam die ziele in syn ghewelt.
Sed voerde den lichame opt velt,
Daer hine indie erde leide;
Dat was tEbroen ane die heide.
Die drie greinen leidi tsamen
Onder sine tonghe; daar af quamen
Drie gherden smal ende cranc,
Elc te maten ere elle lanc,
Ende bleuen altoes in enen doene
Winter ende somer euen groene
Wel .xxxIIc. jaer.
Ende Moyses vantse daer,
Doen hi dat Irahelsce heer

Vs. 277. S. Ende loegh (!) als enewarf. — 278. S. B. z. liue eer hi verstarf. U. liue. A. In s. *Hier volgen in* S U A. *met gering verschil deze regels:*

Niet langhe en leuede hi na dien,
Dat hi die drie greine hadde ghesien.

279. S. Daer hi dede zijn einde. — 280. S. Waren duuel bi gheheinde. U. Waren daer die duuel gehinge. — 281. S U. Ende namen d. z. i. haer g. A. d. siele met ghewelt. — 283. U. inder eerden. — 284. S. tot Ebroen. U. Tebroen op die h. A. op die. *In* S. *gaat vs.* 284 *vóór* 283, *en volgen nog deze regels:*

Hi leghede hem in die zelue stede
Daer God vutnam zine lede.

285. S. Hi leide d. dr. gr. tesamen. — 287. S. Dr. gaerdekine. — A. smal ende ranck. — 288. S. Elc om die mate eenre ellen l. U. te maten *ontbr.* — 289. S. Daer stonden ze altoes. U. vs. 290 *vóór* 289. Bleuen si in enen d. A. altoes *ontbr.* — 290. S. Winters somers e. gr. — 291. S. Twe ende dertich hondert jaer. U. Wel .xxc. jaer. — 292. S. Moijses die v. U. Moeyses, *ook in het vervolg.* A. alle daer. — 293. S. here *en in het volgende vs.* mere; *maar boven de eerste* e *in beide woorden heeft eene andere hand eene* a *geschreven.* U. here. A. heyr.

Hadden gheleit ouer meer.
Hi leidi tfolc dore die wostine,
Daert drie daghe doghede pine:
Sine vonden water negheen.
Nochtan droeghen si ouer een,
Datsi sloeghen hare pauwelioene
Inden dale van Ebroene,
Daer Adam begrauen lach.
Alse Moyses die gherden sach,
En consti gheweten niet
Wat saken daer bi was bediet.
  Smerghens, alst was lecht,
Sach Moyses die roeden recht
Staen dat één gherdekyn
Ten hoefde vanden bedde sijn.
Dander gherdekijn dat ic mene
Sach hi staen recht ende clene
U. Fo'. XXXVI b. Neuen sire rechter siden.
Dat derde sach hi ten seluen tiden

Vs. 294. S. Gheleit bracht ouer trode m. U A. Leidde ouer die (dat) rode mere (meyr). — 295. S. tvolc. U. Ende leiddese. S U A. doer ene woestine. — 296. A. Si hadden daer dr. d. pine. — 297. S. Want zij en vonden wateren gheen. U A. Want s. v. water geen. — 299. S. hare *ontbr.* U. paulioene, *ook in het vervolg.* A. Daer te slaen h. — 302. S. die drie gaerden z. A. Als Moyses die roede sach. — 303. S. Mer hine wiste nochtan niet. — 304. U. Wat biden roeden was b. — *Hier volgt in* S.:

Aldus liet hise daer staen,
Hine dorster niet wael aneuaen.

welke regels later weder voorkomen. Zie vs. 335, 336.

Vs. 305. S. Des anders daghes doet waert lechte. U A. Smorgens - licht. — 306. S U A. Zach M. die Gods knechte *met gering verschil.* — 307. A. Staen daer een g. — 308. S. Ten houeden. — 309. Dander *uit* S U.: *ons afschrift van* H. *heeft* vander (!). A. Dit ander. — 310. A. recht *ontbr.* — 312. S. Torde zach hi te dient. U. Dat derde te dien seluen t. A. Het derde sach hi te dyen t.

Te sire slincker siden staen.
Tboec seit sonder waen,
Dat Moyses was ververt,
Doen hi die roeden sach verbart.
Hi lietse staen ter seluer stede.
Nv moghedi horen wat hi dede:
Hi voer van daer in Ellem.
Tfolc dat comen was met hem
Si voeren daer hem luste
Snachts te nemen ruste.
Si sloegen hare pauwelioene
Neuen twater inden velde groene.
Sander daghes, syts ghewes,
Sach die gherden Moyses
Te sinen bedde staen in dien
Dat hise te voren hadde ghesien.

Vs. 313. S. Tot zijnre lochter ziden st. A. Tot zijnder sl. — 314. S. Dat zeghet boec al zonder w. U. Dat seit die boec s. w. A. Dat seyt dit boeck alsonder w. — 315. S. veruaert. U A. M. wert sere vervaert. — 316. S. Doe hi die ghaerden zach. A. Als hi. S U A. verbaert. — 317. U A. daer ter st. — 318. U. mogdi. A. Nv hoort wat hi doen dede. — S. Eylem. A. Hi track. — 320. S. Al dat volc dat was met hem. U. comen *ontbr.* A. Dat volck was al met hem. — 321. S. daers. A. al daert. — 322. S. Des auontijds te. A. Om tsauonts te. — *Hier volgt in* S.:

tSeventich palmen vonden zij daer
Ende twentich fonteynen claer.

waarvoor men in A. *leest:*

LXXII. pauwelioenen (!) vonden si daer
Ende twintich schoon fonteynen claer.

323, 324. S U A. *met gering verschil:* Si sloeghen op dat gruene velt, Neuen dwater haer getelt.

Vs. 325. S. Des anders daeghs des zijt gh. U. Sanderdaechs sijt gh. — 326. S. Vant die drie gaerden M. U. Sach die .iij. roeden M. A. roeden M. — 327. S. Omtrent zine bedde staen. — 328. S. Alse hi te voren hadde ghedaen. U had. A. Ghelijck hyse.

Doen propheteerde hi daer of
Ende seide: » God hebs lof!
» Alsoe ic mi can bevroeden,
» Soe es ane dese drie roeden,
» Datter es betekent mede
» Die heileghe driewldechede.''
Dus lietse Moyses daer staen;
Hine dorster niet ane vaen.
Hi voer metten lueden syn
Int lant van Raphadyn,
Daer si dwater bitter vonden,
Dat si alle te dien stonden
Dorst hadden ende onghemac:
Want soete water hem ghebrac.
Si clagheden alle jonc ende out
Ende gauen Moyses die scout.
Dies was hi bedroefet sere;
Gode bat hi onsen here,
U. Fol. XXXVI c. Dathi hem sende selke boete

Vs. 330. S. God, seide hi, hebs ghelof. A. des lof. — 331. S. Eset als ic mi bevroede. U. Alsic m. c. beuroeden. — 332. S. Zo merc ic an dese dr. U. So sieic an dese .iij. r. A. So sie ick wel aen dese r. — 333. S. Dat hier is. A. Dat daer is. — 334. S. drieuoudichede. — 335, 336. S. Aldus, enz. *als na vs.* 304 *in de kritiek.* - U. dorstse. A. Aldus lietse M. staen. Hi en dorstese n. — 337. S. Hi voer denen metten luden zine. U. Ende voer wech metten bedde (!) sijn. A. Ende voer m. lieden. — 338. S. Raphatine. U. Tot int l. A. Doer dat l. — 339. Daer *uit* S.: *ons afschrift van* H. *had* Dan. U. Ende dwater so bitter v. — 341. S. D. ghedogheden. U. D. verdroegen. A. Grooten dorst leden. — 342. S. Want *ontbr.* daer ghebrac. U. Suete w. A. Doer dat water dat hen gh. — 343. S. Des claghe-den zij alle ionghe ende oude. U. claechdent. — 344. S. Zij gauen M. die scoude. — 345. S. Des. U. bedroeft. S A. bedroeuet. — 347. S. Dathi moeste zeinden zulke b. U. hem *ontbr.*; selken. A. gaue sulcke b.

Daer dwater af worde soete.
Tfolc en lieten niet gheroen.
Hi ghinc weder in syn pauwelioen,
Daar hi des nachts nam ruste doe
Tote des merghens vroe.
Doen hi den dach hadde ghesien,
Knieldi neder op sine knien
Ende bat Gode, oft wesen mochte
Datti hem te voren brochte,
Dat hi meende metten drie gherden,
Die hem soe scone openbarden.
Syns ghedachte was menechseins.
Doen brachten God in een ghepeins,
Datmen die roeden wt trac
Ende in die fonteine stac:
Doen verwandelde swaters bitterhede
Al in groter soethede.

Nv hort watter na ghesciede:
Moyses ende sine liede

Vs. 348. S. Daert water af moest smaken zoete. A. mede wert s. — 349. S. Want tvolc en liet hen n. U. Dat volc lieten. A. Tvolcken liet gheen ghecroen. — 350. S U A. Doe ghinc hi in een p. — 351. S. Daer hi nam nachtruste doe. U. Daer hi raste nam doe. A. nam *ontbr.* — 352. S U A. Tote des anderdages vroe, *met gering verschil.* — 353. U A. Als hi. S U. versien. — 354. S. Doe viel hi op. U. Viel hi neder ouer sijn kn. A. V. h. n. op z. kn. — 355. S. Hi bat. — 357 *ontbr. in* U; - S *en* A. Wat hi. S. met den g. A. met dyen g. — 358. S. Die hen alse dic verbaerden. U. D. h. also sere uerbaerden. A. Die hi hem so dicke verbaerden. — 359. S. Vele dacht hi haere ende gens. U A. Sijn g. w. menichsins. — 360. S. God zeinde hem een. U. God senden in een. S U. ghepens. A. God seynde hem in zijn ghepeyns. — 361. S. Dat hi die gaerdekine optrac. U. gherden. A. Dat hi. — 362. S. Ende menze in. U A. in ene f. — 363. U A. D. v. die b. — 364. S. Al in rechter zoeticheide.

Vs. 365. S. N. hoert hoet hierna g. U A. Nv *ontbr.*

Voerden die roeden met hem
Dore tlant van Raphadam.
Si quamen met haren scaren
Neuen enen berch ghevaren,
Die Sinay gheheten es.
Entie prophete Moyses
Hi liet die roeden aldaer
Ende settese in een water claer.
Daer ghinc hi, gheloves mi,
Opten berch van Sinay.
Daer was hi .XL. daghe met Gode
Ende brachte met hem die .X. ghebode
Besloten in twee tafeline,
Die beide waren steinine.
Alse hi vanden berghe quam neder
Voerdi die roeden weder
U Fol. XXXVI d. Te Moab int conincrike;
Daer sette hise werdelike
In die erde alle drie.
Daer na en sach hise nie.

Vs. 367. S. Zij voerden die ghaerdekine m. h. — 368. S. Doer tlantschap van Raphatem. U. Doer dlant van Raphedem. A. Van daer int lant van Raphadijn. — 369. A. Ende qu. — 370. S U. Omtrent enen b. — 371. S. Synai, *en* U. Synay, *ook later*. — 373. S. gaerdekine. U. Liet die roedekine daer. A. Hi *ontbr.* — 374. S. Men leghese in. U. in een fonteyne claer. — 375. S. Hierna ghinc hi ghelouets mi. U. Daerna. — 376. S. tot Synai. — 377. A. vijfthien daghen (!). — 378. S. Hi bracht denen die. — 379. S. Ghescreuen in twe tafelen zine. V. Bescreuen in .ij. tafelline. *In* A. *ontbr. dit en het volgende vs.* — 380. S U. stenine. — 381. S A. Doe hi. U. Doen hi. U A. quam v. b. n. — 382. S. Voerde hi die gaerdekine zeder. — 383. S. in een c. — 384. S A. waerdelike. — 385. S U. In der. — 386. S. Nadien en zach. U. en *ontbr.* *Hier volgen in* S *en* U. *deze vier regels met de gewone verscheidenheden :*

Ouer waer seit men ons dit,
Datse die coninc Dauid
Daer vant, als ic v segghen mach.
In sinen slape, daer hi lach,
Quam hem een ingel te voren
Ende seide: »Coninc wtvercoren!
»Hore wies ic v vermane!
»Rijt wech ouer die Jordane;
»Drie roeden seldi daer vinden,
»Die syn van ere lingden.
»Die seldi setten in uwen hof:
»Enen boem salre wassen of,
»Daer die ghene ane sal steruen,
»Diet al weder sal verweruen,
»Dat bi Adame verloren wart."
Dauid ontspranc ende wert veruart.
Die nacht leet, ende smerghens vroe
Stont [hi] op ende ghereider hem toe,

Daer stonden zij wel menich iaer
Dat zij en wiessen niet een haer.
Ende bleuen altoes in enen doene,
Winters somers euen groene.

In A. alleen de beide eerste. De beide volgende leest men reeds vs. 289, 290. — 387. S. Vorwaer zeghede m. — 388. U. Datse daer vant die c. d. A. se *ontbr.* — 389. S. Daer *ontbr.* U. Daer vant *ontbr.* Also ic. — 390. S. aldaer hi. — 391. A. Quam een Enghel hem. — 393. S. Nv hoer wes ic di v. U. Hort. A. Hoort wat ic v. — 394. S. Rijd enwech. U. wech *ontbr.* — 395. S. Daer zaltu vijnden drie gaerdekijn. U. Daer seldi .iij. r. v. — 396. S. Die van eenre groette zijn. A. Si sullen comen tot grooten dinghen. — 397. S. dinen hof. U. Die set in u. h. — 398. S. Daer sal een b. w. U. Een boem salder w. — 399. S. zal aen versteruen. — 400. A. weder *ontbr.* — 401. S U A. waert. — 402. S A. ontwaecte. S U A. veruaert.

Vs. 403. S. leet, des morghens vroe. U A. ende *ontbr.* — 404. S. Stant hi op ende reide hem toe. U. ghereyde hem daer toe. A. hem *ontbr.*

Ende nam met hem gheselscap,
Ende voer int lant van Moab
Dat leit ouer die Jordane.
Hi voer in hope ende in wane,
Die drie roeden te vinden daer,
Die Moyses ouer menech jaer
Daer inder erden staende liet,
Als hem God beual ende hiet.
Dauid vant ene scone stede,
U Fol. XXXVII a. Daer hi syn bedde maken dede.
Sander daghes alst was lecht
Sach Dauid die roeden recht
Omtrent sinen bedde staende.
Gode bat hi ende vermaende
Datti hem moeste openbaren,
Ofte dat die drie roeden waren,
Die hi daer sochte in[t]lant.
Ene stemme riep al te hant:
» Coninc! dit syn die drie roeden,
» Die ghi selt hebben in uwer hoeden

Vs. 405. S. Met hem nam hi g. A. een ghes. — 406. S. Ende woude (?) int rike v. — 407. Dat *uit de overige: ons afschrift van* H. *had* daer. S. leeght ouer. — 408. S U. Hi was in h. — 409. S. Te vijnden die drie r. d. U A. Te vinden die r. d. — 411. U. Daer *ontbr.* — 412. A. Also dat G. — 413. S. Dauid zach. A. Dauid die coninck vant een stede. 414. S. op maken. *Hier volgt in* S.:

Om dat hi snachts rusten woude.
Des anders daghes also houde

en dan vs. 415: Doe hi versach des daghes lechte.
416. S. Vant hi die drie gaerdekine rechte. U. Dauid *ontbr.* — 417. U. Dauid te sinen b. A. staen. — 418. A. badt hi een vermaen. — 419. U. hem *ontbr.* oppenbaren. A. woude openb. — 420. S. Of-gaerden. U. drie *ontbr.* — 421. S U. daer *ontbr.* S. in dat l. A. in haer l. (!) — 422. U. al *ontbr.* A. sprack doen al t. h. — 423. S. Coninc goet dat zijn die r. U. Co. dat sijn de r. A. Co. vroet dit zijn die r. — 424. S U. Die du-dire h.

» Ende voerense binnen Jherusalem.”
Tfolc, dat comen was met hem,
Was blide vanden heileghen vonde.
Dauid ginc ten seluen stonde,
Ende trac die roeden vter erden
Ende voerese siere verde;
Daer mense voerde ende droech,
Ende ane die sieke liede sloech,
Worden [si] ghans ende ghesont.
Dit wert enen here cont,
Die Bexillas was gheheten;
Hi ghevoelder saen der boeten
Die hem vanden roeden quam:
Hi was gichtech ende lam
Ende van siecheiden soe mat,
Datti met pinen dranc ende at.
Doen men die roeden ane hem stac
Verloes hi al syn onghemac.
  Doen Bexillas was ghenesen
Voer Dauid danen met desen,
Ende eer si leden die Jordane,

Vs. 425. S. voertse. U. se *ontbr.* — 426. U. comen *ontbr.* A. dat daer was. — 427. S. omden h. vont. U. heileghen *ontbr.* A. salighen v. — 428. S U. ter seluer. S. stont. — 429. S. Ende toech. U. eerden. — 430. S. Ende voeredese danen met groter weerden. U. veerden. A. met grooter waerden. — 432. U A. liede *ontbr.* — 433. S. ende al ghesont. A. Soe werden si al gh. — 434. S. Dat wart den groten here cont. — 435. S. Bixillus. A. Brixillas so was hi ghenaemt. — 436. S. Hi ontsoef der b. U. Hi gevoelde. A. Hi hadde boete al te hant. — 438. S. veriecht ende daertoe lam. U. ghichtich. A. besiect ende lam. — 439. S A. crancheide also m. U. crancheden so m. — 441. A. Als men. — 442. A. So verloos hi alle.

Vs. 444. S. denen. U A. wech met. — 445. S. Eer zij quamen ouer die J. A. leden der J.

Ontmoeten si drie moriane,
Dat wi heten swarte liede,
Daer groet wonder ane ghesciede:
Die roeden stac ane hem Dauid;
U Fol. XXXVIIIb Si worden gans ende wit.
Beide van hude ende van hare,
Dit saghen si al openbare,
Die daer metten coninc reden.
Alsi ene wile waren leden
Die Jordane met haren scaren,
Quamen si bi enen berch ghevaren,
Daer een lasers man in lach,
Ende altoes te ligghene plach,
Om dat bi enen weghe was
Ghelyc enen ghemenen trapas;
Hi hadder gheleghen langhe stont,
Hi vorseide: » Mi es cont,

Vs. 446. S A. Ghemoeten hem dr. — 447. S. Die heiten sw. l. U. Die wi heten swerte l. — 448. U. grote w. A. af ghesch. — 450. S. Zij worden zaen scoen ende w. U. scone ende wit. A. Ende si w. scone e. w. — 451. S. ende oec. U A. Beide *ontbr.* — 452. S. Dat. U. al *ontbr.* oppenbare. A. alle. — 454. S U. Doe si. A. een mijle (!). — 455. A. metter scharen. — 456. S. Zij quamen bi. U. Quam hi aen enen b. A. aen den b. — 457. U. .i. ziec man. A. lazerich. — 458. S. Ende eenpaerlike daer te uoren pl. U. altoes te bidden pl. A. Ende eenpaerlyck te l. pl. — 459. S. Want bi enen berch was. *Dit en het volgende vs. ontbr. in* A. — 460. S. Ghelike als een ghemein tripas. U. Als een gemeyn tripas (?). — *Hier volgt in* S A.:

C. iaer ende .xxx. mede
Was die man out, ende bi der bede. A. oudt, bi hede.

hetwelk wij in U. *lezen:*

C. jaer, dats waerhede,
Was die man out, bider bede.

461. S U A. Had hi ghelevet l. *met gering verschil.* A. menighe st. 462. U. voerseit.

» Dat hier een comen sal,
» Die mi van siecheiden al
» Ghenesen sal met heilecheden."
Alse Dauid daer quam ghereden,
Vant hi den man al ghenesen
Die langhe siec hadde ghewesen.
Des selfs daghes, voer vespertijt,
Quam binnen Jherusalem Dauid
Ende brochte die roeden al daer,
Ende settese in een water claer.
Dit gheuiel in tiende jaer,
Na datti coninc was vercoren daer
Ende beseten met groter eren.
Nv willic v vort leren
Wat Dauid metten roeden dede,

Vs. 463. S. een huden comen. U A. Dat hier heden een c. — 464. A. Ende mi van mijnre siecten al. — 466. U. daer Dauid qu. A. quam daer gh. — *Hier volgt in* S U A.:

Ende voer den zieken liden zoude, U. soude liden.
Sloech vten roeden also houde U. roeden mettien. A. roeden te dien tijden
Ene vlamme ten berghe waert,
Die haestelike hadde vertaert U. verteert. A. schiere h. v.
Al die onghesonde vut 'smans leden. A. Het onghesonde van sinen leden.
Die liede quamen toe ghereden U. Tfolc quam al toe geronnen.
en dan vs. 467: A. Tfolc quam daertoe ghereden.
Ende vonden den man al ghenesen, U. Ende vonden man gh. A. al *ontbr.*

468. U. Si dancten Gode van desen. A. hadde gheleghen.

Vs. 469. A. vesperen. — 470. A. Quam Dauid in Jherusalem. — 471. S. brocht die drie roeden daer. U. brachte die roedekine daer. — *In de drie volgende regels heerscht in* H. *verwarring: men leest in* S U A. *aldus:*

Het gheuiel int tiende iaer, U. Dit gh. A. Dat gh.
Dat hi coninc was ghecoren U. Na dat hi tot co. wert vercoren.
Int rike, dat Saul hier te uoren U. hier *ontbr.* A. daer te.

475. S U A. Met groter eren hadde beseten. — 476. U. voert doen weten. U A. Nu willic v doen weten.

U Fol. XXXVII c. Doen hise brochte buten der stede:
Hi settese in een water claer,
Dat bi sinen houe stont aldaer.
Sanderdaghes waendise met loue
Hebben gheset binnen sinen houe,
Dat hem te doene ontfacht,
Want si waren inder nacht
Soe diep ghewortelt inden gronde,
Dat mense niet vut ghetrecken en conde,
No van daer niet ghebringhen;
God en wouts met ghehinghen
Dat si wiesen yegherinc el.
Versament waren si soe wel,
Datmen niet en conde ghesien,
Welc deen was van drien;
Maer bouen ten hoechsten ende
Bleven si dat mense kinde,
Dat hadden gheweest drie roedekine.
Die cedrus, cipres metter pine,

Vs. 478. S U. Doe h. bracht binnen der st. A. bracht in die st. — 479. S U. in ene fonteine claer. — 480. S U. Die bi. U A. daer. — 481. S. Des anders daghes waende hise. A. Des morghens woude hise. — 482. S. in zinen h. U A. Setten binnen s. h. — 483. S. al te doene. A. Dwelok hem. — 484. S. in derzeluer n. A. in eender n. — 485. S. Daer ghew. A. Also ghew. totten gr. — 486. S. vut *ontbr.* U. en *ontbr.* A. trecken. — 487. S. Noch van denen niet ghebrenghen. U A. Noch. A. daer en conde ghebrenghen. — 488. S. wouds oec niet ghehenghen. A. woudet niet ghehenghen. — 489. S. Dat zij iewer wiessen el. U A. Dat si wiesen yewers el. — 490. S. Vergadert w. zij wel. U. Versamelt. A. Versaemt. — 491. S. conste. U. const. A. Men conste daer niet gh. — 492. S. Welc een gheweset hadde v. U. een. U A. van den dr. — 493. S. Zonder an den hoghesten ende. U. ten oppersten inde. A. bouen bi den ende. — 494. S. men bekende. — 495. S. ghesijn. U. gerdckijn. — 496. S. die cypres ende die pine. U. pijn.

Wiesen tsamen al in een;
Scoenre boem sach man nie gheen.
Die coninc dede te dien tiden
Syn hof linghen ende widen,
Soe datmen den boem daer binnen brochte
Ende met enen tune omwrochte.
Doen hi daer een jaer hadde ghestaen,
Deder die coninc omme slaen
Van witten seluer enen rinc,
Die den boem al omme beuinc.
Hi wise tote .xxx. jaren
Ende elx jaers, te waren,
U Fol. XXXVII d. Deder Dauid die coninc
Omme slaen enen rinc.
Dat waren die .xxx. ringhe
Die vele lieden heten penninghe;

Vs. 497. S. te gader al. — 498. S. Noyt zach men scoenre b. en gheen (?). U. Scoender b. s. nie man geen. A. en sachmen gh. — *Hier volgt in* S A.:

Noch van hoghen, noch van grouen, A. Van hooghen ende van gr.
Mer ten hoghen einde boven A. Maer beneden ende b.
Mocht men openbaer aenzien, A. sien.
Dat hi versceden bleef aen drien.

hetwelk men in U. *aldus leest:*

Van groetten ende van hoechden,
Maer ten oppersten inde bouen
Mochtmen oppenbaer sien,
Dat versamelt was van drien.'

Vs. 499. S. ten zeluen t. — 500. S U. Sinen. S. leinghen. — 501. S U A. Soe *ontbr.* — 502. S. Ende al met. A. tuyn wel o. — 503. S A. daer *ontbr.* — 504. S. Dede Dauid daerom sl. — 506. S. Die hem al omtrent vinc. U. al omme ginc. — 507. S. al tot. A. tot. — 508. S. Tot elken iaerlike twaren. U. elx tsiaers twaren. A. elcken. — 509. S. Dede her D. — 510. S. Slaen enen zonderlinghen r. U. enen witten r. — 511. S A. die *ontbr.* — 512. S. Dat. A. Die wij heeten.

Want Judaes vercochter omme
Den Gods sone Jhesumme.
Die coninc leider ane syn jolyt
Ende ghincker toe te meneger tyt.
Hi plach oec ter selve stede
Gerne te doene sine ghebede.
Hi hadde versamet selver ende gout,
Mede te copene steen ende hout:
Hi wouder een bedehuus doen maken;
Maer God verbardem in spraken
Ende seide: » Coninc! merct hier an:
» Du bist een orloghes man,
» Dune sout mi ghenen tempel rechten;
» Dat heeft ghedaen v vele vechten.

Vs. 513. S U. Judas. S. vercoft daerum. — *Dit en het volgende vs. ontbr. in* A. — 514. S. Jhesum. — *Hier volgt in* S.:

Dertich iaer, dats ware dinc,
Was Dauid gheweldich coninc,
Nadien dat hi bracht met hem
Die roeden binnen Jherusalem,
Daer die zaelighe boem wies of,
Die men mach gheuen lof
Bouen al den houte, cleine ende groet,
Die ie ghewies of vut aerden sproet.

en dan vs. 515. Die coninc leghede al zinen vlijt,
Hi reide daertoe menich tijt.

515. U. sijn delijt. A. vlijt. — 516. A. Ende reedt daeraen menighen t. — 517. S. Hi pl. te doen ter s. — 518. S. Oetmoedelike zine gh. U. Gerne *ontbr.* A. Oetmoedelijck te doen. — 519. *Dit en het volgende vs. ontbr. in* S. — U A. Hi had vergadert. — 520. U. Met te coepene stene. A. Om daer mede te coopen st. — 521. S. Hi woude ter stede een b. maken. U A. doen *ontbr.* — 522. S. verbaerde hem. U. Maer *ontbr.* vertoende hem. A. verclaerde hem. — 523. S U. Hi zeide. S. merket. — 524. S. oerloeghes. U. Du best een orloechs m. A. Ghi zijt een oerloechs m. — 525. S U. Dune salt. A. Ghi en zult. S. mi gheen huus oprechten. U A. mi *ontbr.* — 526. S. dijn grote uechten. A. dijn vele v.

»Onder windes v niet te doene:
»Het sal ghescien bi Salomoene,
»Die na v sal besitten trike
»Langhen tijt vredelike.''
Alse die coninc David sterf,
Ende trike ane Salomoen verwerf,
Ende hi was gheweldech here,
Brachtem God te selker ere,
Datti enen tempel dede maken
Vanden alre besten saken,
Die men daartoe vinden mochte.
Lanc waest eerment volbrochte;
Soe diere werc waest, ic weet vor waer.
Een balke ghebrac daer.
Die meesters voeren ende sochten
Dlant al omme; sine mochten
Einde van U. Vinden ghenen boem soe groet,
Die hen dochte te haren noet.
Si quamen alle bedroeft sere

Vs. 527. S. Ende onderweints di n. U. Onder winti des n. A. En onderwindes di n. — 529. S. na di zal berichten tr. A. nae v sal. — 530. S. Langhe t. vreedzomlike. A. L. t. seer payselijcke.

Vs. 531. S. Doe die c. D. verstarf. — 532. Sal. Trijc an Sal. verwarf. U. Ende dat rike Salomon u. A. ane *ontbr.* — 533. S. Hi wart gh. A. hi *ontbr.* — 534. S. De brachten G. in zulken kere (?). U. in selken e. A. Brochten si God in sulcke eere (!). — 535. S. Dat hi een bedehuus d. — 536. S. alremeesten s. U A. alderbesten s. — 537. S. Die hi d. visieren m. U. daertoe *ontbr.* — 538. S A. Het was langhe e. — 539. S. Een scoen werc, houdt dat voerwaer. U. So groet was dwerc voerwaer. A. waest, - ic *ontbr.* — 540. S. Mer een b. g. hem d. U. Enen b. A. aldaer. — 541. S. ghinghen ende z. — 542. S. Dlant dore, ende zine m. U. Dat lant dore, mer s. A. Tlant al door, si en m. — 543. S. Ghenen boem vijnden zo gr. — 544. S. tot hare n. A. dochte haers ghenoot. — 545. S. Dus ginghen zij bedroeuet zere. A. al.

Voerden coninc, haren here:
»Here! wine connen ghenen boem vinden,
»Die wi in dit werc binden,
»En si dat ghi laet houwen of
»Den boem, die staat in uwen hof
»Ghebonden metten .xxx. ringhen."
Dat woude die coninc node ghehinghen,
Om dadten daer sette syn vader;
Nochtan en woudi niet algader
Dat scone werc laten bederuen:
Hi hiet den boem houwen ende keruen
Den meesters, na dat si wouden.
Die .xxx. ringhe hiet hi houden
Ende gheheel inden tempel bringhen,
Daar si menech jaer in hinghen
Als te ghemenen orbare;
Oft nodelyc te doene ware.
Soe langhe hinghen si aldaer,
Dat volgaen ware die jaer,
Datse die joden Judase brochten
Ende onsen here daer omme cochten.

Nv hort vanden houte vort:

Vs. 546. S. Tot den c., ende zeiden: Here! — 547. S. Here *ontbr.* ghenen balc. A. Here *ontbr.* gevinden. — 548. S. Die wy mids int werke b. A. int werc moghen b. — 549. A. Ten si. — 551. A. met dertich. — 553. S. Wanten daer hadde gheset zijn v. A. Om dat hem. — 556. A. Hi liet. — 557. S. Dien timmermans hoe dat zij w. A. Die timmerlieden also si w. — 558. A. ringhen dede hi afhouden. — 559. S. Ende al. *Dit en het volgende vs. ontbr. in* A. — 561. S. Tenen gh. — 562. S. Als noetlike te d. — 563. A. Si hinghen daer alsoe langhe. — 564. S. Dat verganghen waren. A. Tot dat die iaren waren volganghen. — 566. A. Ende Jhesum d.

Vs. 567. S. van den boeme uoert.

Dat lach ghehouwen ende ghebort
Al ghereet toten werke;
Die meesters namen hare merke,
Ende waenden legghen int pas.
Als hi op gheheuen was,
Seitmen datti emmer scheen
.v. voete te cort al in een,
Ende alsmen leide neder
Lingdi vijf voete weder.
Dat hadde den meesters wonder.
Si namen die mate bouen ende onder.
Het was al om niet dat si wrochten;
Sine consten, no sine mochten
Daeraf ghenen balke ghemaken:
Het was ghewassen tanderen saken.
Alse die coninc horde segghen,
Datmen niet en conste ghelegghen

Vs. 568. S. Hi lach. A. Het lach. — 569. S. Ende al ghemic tote dien w. A. Ende al bereyt totten w. — 570. A. haer ghemercke. — 571. S. Zij waenden wael l. — 572. S. Mer als. A. Maer alst op. — 573. S. Zo docht hem emmer dat hi sceen. A. dattet ymmer. — 574. S A. Te cort vijf voete al. — 575. S. Als men hen weder leghede n. A. Alsmen dat leyde daer n. — 576. S. Zo leinghedi. A. Soe lenghedet. — 577. S. timmermans w. A. Dit gaf d. m. groot w. — 578. S. Zij maten den (...?) bouen e. o. — 579. S. al *ontbr.* dat zire aen wr. A. was om niet al dat. — 580. S A. Want zine conden (consten) noch en m. — 581. S. Vanden hout ghenen balc gh. A. Daeraf den balck niet gh. — 582. S. Hi was gh. te a. A. tot ander s. — *Hier volgt in* S.:

Hi moesten draghen te enen scilde,
Di ons met zinen bloede wilde
Loessen van des duuels ghewelt,
Die ons in scalkernien helt.

in A. *slechts:* Hy moestet draghen tot eenen schilde,
Die ons met zijn bloet verlossen wilde.

Vs. 583. S. Doe die. — 584. S. conde. A. Dat ment.

Tenen balke dat salighe hout,
Dedi weder varen int wout
Verre ende na in allen hoeken
Enen anderen balke soeken,
Die vonden wert ten jersten daghe.
Dat seggic v in ware saghe;
Als ic hebben horen lesen
Lach dit saleghe hout na desen
Inden tempel op die erde,
Dats niemen en begerde.
Daer na quam een wijf ter stont,
Sibilla hietse, mi es cont,
Ende ghincker op sitten roekelose;
Daer af began si te hebben nose;
Want vten houte wies een brant,
Die hare cledre al te hant
Met enen brande ontstac.
Lude riep si ende sprac:
»O boem, heilecheden vul,

Vs. 586. S. Hi dede wedergaen int w. — 587. S. in vele. A. Hier ende daer in. — 588. S. bome zoeken. A. Om eenen a. b. te s. — 589. A. Die v. was ten eerste male. — 590. S. waerre. A. ware tale. — *Hier volgt in* S.:

Hi was ghemic, no min no meer,
Ten werke, daer ic af sprac eer.

591. A. Also i. h. h. segghen. — 592. S. Lach thelighe h. — 593. S. In dien t. — 594. S A. Dats niemen en achte noch en gaerde, *met gering verschil.*

Vs. 595. S. na *ontbr.* teenre stont. — 596. S. hiet zi, dats mi c. A. Hiet Sabilla, is mi c. — 597. S. Zi ginc daerop z. A. Si sadt daerop r. — 598. S. Daer begonstesi af te h. A. Si begon te h. — 599. S. Vut dien boem rees een br. A. rees een br. — 600. S. haer cleder. A. Die haer cleeder al ontstack; *en dan ontbr. de rijmregel van vs.* 599. — 601. S. Met eenre vlammen al o. — 602. Lude *uit* S A.; *ons afschrift van* H. *had* ende. S. Hoe lude. — 603. S A. vol.

»Twi was ic ye soe dul,
»Dat ic op di sitten soude?
»Ane di sal noch, dor onse scoude,
»Die Gods sone hanghen."
Die joden quamen toe ghegangheu
Ende worpense in enen kerker diep:
Sine wiste niet wat si riep
Vanden houte meer no min,
Dan hare God sende in den sin.
Si daden hare soe groten noet,
Datsi inden kerker bleef doot.
Die joden ghinghen hem beraden,
Wat si best metten houte daden;
Ende si worden indien begrepen,
Dat syt daden slepen
Vter doren, hordic segghen,
Ende tenen vondere legghen,
Daert beterden wert met voeten

Vs. 604. S. Hoe was ic mijns zins zo dol. A. Tfy - dol. — 606. S A. An di zal om onze. S. houde. A. behoude. — 607. S. Noch die. *Na vs.* 608 *volgt in* S.:

Met gheesselen ghinghen zise slaen;
Zij stietenze uten tempel zaen,

en dan vs. 609: Ende leghedenze in enen kerker diep.
609. A. werpense. — 610. wiste *uit* S: *ons afschrift van* H.: *had* wisten. A. Niet en wist si wat s. — 611. S. Vanden bome m. noch m. — 612. S. hore. S A. zeinde. — 613. S A. deden haer. — 615. A. haer b. — 616. S. Wat zij metten bome d. — 617. S. Doe worden zij i. A. Si werden saen begr. — 618. S. Dat zine deden daer sl. A. Dat si dat hout deden sl. — 619. S A. Vten tempel. — 620. S A. Ende dedenen ouer ene beke legghen, *met gering verschil. Hier volgt in* S.:

Daer zine langhe lieten ligghen
Alse tot eenre ghemeenre brigghen.

hetwelk even als vs. 621 *en* 622 *in* A. *ontbreekt.* — 621. S. Doe waert ghetreden daer m. v.

Thout vol der boeten.
  Daer na quam te Salomoene
Een coninghinne van hoghen doene,
Om dat hare vele was gheseit
Van Salomons wijsheit.
Alse die vrouwe quam ter beke,
Daer thout lach, daer ic af spreke,
Sende haer God een ghepeins in saen,
Dat sire niet ouer en dorste gaen.
Men seit dat si bervoet
Neuen thout ouer woet:
Sine dorste thout vol heilecheden
Met haren voeten niet betreden.
  Dit versach die coninc;
Het dochtem ene vremde dinc,
Hi seide: »Vrouwe! berecht mi dat:
»Twi maecti v soe nat
»Uwe rikelike ghewade?"
Si sprac: »Coninc! bi wies rade
»Leit dit hout te vondere?

Vs. 622. S. Die boem daeraen lach vele boeten.

Vs. 623. S. Hierna. S A. tot Sal. — 625. S. haer zo vele was. A. haer veel goets was. — 626. S A. van zijnre groter wijsheit. *Hier volgt in* S.:

Zi quam eerlike te hem
Gheuaren binnen Jherusalem.

627. S. Doe die. — 628. S. op lach. — 629. S. Zeinde haer God int ghedochte zaen. A. Sandt haer God in haer herte saen. — 630. S. wilde gaen. A. Dat si daer niet door en soude gaen. — 631. S. Men zeeght dat zi baere uoet. A. Men seyt datse na mijn beuroet (!). — 632. S. Beneuen ouer dwater woet. A. Neuen dat hout doort water woet. — *Vs.* 633 *en* 634 *ontbr. in* A. — 635. A. Dat v. Salomoen die c. — 636. S. Het docht hem wonderlike dinc. — 638. S A. Waerom m. — 639. S A. Ende u (uwe) r. — 640. A. seyde. S. bi welken rade. — 641. S A. Leeght d. h. te enen vonder, *met gering verschil.* —

» Men hiet v wijs, dat heeft mi wondere:
» En wetti niet, dat hier an sal
» Hanghen die hope der werelt al?"
Die vrouwe, als ic verstae,
Was coninghinne van Saba.
Si gaffer toe seluer ende gout,
Daermen mede besloech dat hout;
Ende Salomon, die wise here,
Deedt nemen met groter ere
Ende inden tempel draghen doe,
Ende deedt met stenen metsen toe
Alle die doren groet ende clene
Vanden tempel, sonder ene.
Daer dedi thout dwers in voeghen,
Soe dat niemen en soude moghen
Daarin gaen spreken sine ghebede
Hine neech den houte daer ter stede;
Ende diet te voren hadden betreden,
Moestent daer na anebeden.

Salomoen sterf, ende daer na quam
Een coninc die hiet Roboam,

Vs. 642. S. Men heit. A. wijs, het is wonder. — 643. S. Witti niet, dat dáeraen zal. — 644. S. Hanghen behouder d. w. al. — 645. S. Die vr. was, als ict v. A. Dese vr. — 646. S. Was *ontbr.* — 647. S A. Zi gaf daertoe stene ende g. — 648. A. sloech (!). — 649. S A. Ende *ontbr.* — 651. S. Men droeght in den tempel doe. — 652. S. Hi dede met stene legghen toe. A. Ende metsen met steenen toe. — 653. A. dueren. — 656. S. Dat nieman en zoude m. A. Om dat niemant en s. — 657. A. gaen ende spr. — 658. S. ter zeluer st. A. Hi neychde den houte toe ter st. *Voor* houte *moet hier ongetwijfeld* hoet (*hoofd*) *gelezen worden.* — 659. S. Alle diet ghetreden. A. Dyen te v. — 660. A. Moesten hem doen alle aenbeden.

Vs. 661. S. ende na hem q. A. ende *ontbr.* — 662. S. ende hiet R. A. c. gheheeten R.

Ende noch een daer na
Die hiet Abia.
Die nam vanden houte rene
Gout ende alle die diere stene,
Dart mede was beslaghen,
Ende dadent vter doren draghen,
Dart in was bewrocht.
Die joden waren saen bedocht,
Ende quamen hemelyc bi nachte
Ende groeuent wel .xx. ghelachte
Onder derde, daert in lach
.cc. jaer, eert yemen sach.
  Daer na vielt, als God woude,
Dat men ene piscine grauen soude,
Daer men tfleesch in soude dwaen,
Datten tempel worde ontfaen
Vanden volke vanden lande,
Alstmen brochte ter offerhanden.
Het was sede in doude wet
Datmen lammer ende caluer vet
Tofferen plach, ende ander beesten,

Vs. 663. S. Noch een ander daerna. A. Ende een ander d. — 664. S. Ende was gheheten Abya. A. Diemen hiet. — 665. S. Hi nam van dien h. A. Dese nam. — 666. S. Tgout. A. Dat g. ende diere st. — 667. A. Daert mede was ghewrocht *en dan ontbr. de beide volgende vss. en volgt vs.* 670: De j. w. haest bedocht. — 668. S. Hi deedt vter doeren dr. — 669. S. Daert binnen lach b. — 671. S. Zij qu. — 672. S. meer dan .xx. gh. A. groeuen. — 673. S A. Onder die aerde. A. daer dat lach. — 674. S. iaer, dat nieman en zach. A. Hondert iaer eert yemant s.

Vs. 675. S. Daer gheuielt alst. A. Doen gheuielt. — 676. S. enen put niwe (?) deluen zoude. — 677. S. tvleische. A. vlees. — 678. A. Dat inden t. wert o. — 679 *en* 680 *ontbr. in* A. — 680. S. Alst daer quame ter offerande. — 681. S. in die oude w. A. een zede. — 682. A. calueren ende lammeren.

Als men hielt hoghe feeste.
Men groef enen put ter stede,
Daer thout onser salichede
Lach; het was vergheten langhe stont;
Doe verhieft hem seluen vten gront
Ende dreef in dat water claer.
Sente Jan seit ouer waer,
Dat alle daghe, vor middachtijt,
Een ingel quam ende dreef iolyt,
Ende roerde dwater in die pissine;
Soewie van siechede hadde pine
Ende naest den ingel int water quam,
Van allen evele hi boete nam.
Dus dreef thout in die pissine
Tons heren behoef, die dor de sine
Naect ant cruce steruen woude;
Nu merct alle, jonc ende oude,
Hoe vele vernoys hi doghede
Eer hi den mensche verhoghede
Ende weder brachte ter ghenaden:
Hi wert valschelijc verraden

Vs. 684. S. Daermen hoecheit hilt ende feesten. — 685. S. groef den put ter zelver st. *In* A. *volgt:*

Tot deser piscinen, door Gods beuel
Reynichde dat water een enghel snel,

en dan vs. 693: Hi roerde dat water inder piscijne.
686. S. Daer in lach thout o. — 687. S. Lach *ontbr.* - stonde. — 688. S. Het hief hem zeluen vten gronde. — 689. S. Het dreef daer in een water cl. — 691. S. voer vespertijt. — 694. S A. Soe *ontbr.* A. siecten. — 696. S. Van allen pinen. A. Van sinen euel. — 697. S A. Aldus. A. piscijn. — 698, 699. S. Om dat Jhesus doer die zine Daeraen naect steruen woude. A. Tot sinen behoeve, om die zijn Lijf daer aen strecken woude. — 700. A. alle *ontbr.* — 701. S. Hoe vele die Gods zoene d. — 702. S. Om den mensche, eer hine verh. A. Eer hi ons verh.

Van Judasc, alse ghi moghet horen:
Hi quam metten joden voren
In ere doncker auontstont
Ende custe ane sinen mont;
Doen grepen die joden an
Ende leiden tsinen onwille dan
Tote eens bisscops huse binnen;
In can niet wel versinnen
Te segghene, hoe vele smaden
Si hem inder nacht daden.
Des ander daghes wert hi brocht
Vore Pylatus ende vercocht
Dat hi sculdech ware der doot.
Het riep al, clene ende groet:
» Men cruce desen: hi heues verbort!"
Haren wille moesten gaen vort.
Men banten ane .I. colomme onsochte,
Men gheselden, watmen mochte,

Vs. 705. A. also ghi sult h. — 708. S. Den heere cussede hi an zinen m. A. Ende custe Jhesum aen s. m. — 709. S. Die joeden grepen hen ane. A. grepen hem. — 710. S. Zi leiden onwaerdelike dane. A. Ende seynden hem doen van dan. — 711. S. Tot des b. huus. — 712. S. Ic en can niet al v. A. Ick en cans niet altemael v. — 713. S. Wat onwaerden ende wat smaden. — 714. S. Dat zij hem des nachts d. A. Dat si hem inden nacht aen d. — *Hier volgt in* S A. *met gering verschil:*

Bi zine barde wart hi ghetoghen
Dat woude hi al om ons ghedoghen.

715. S. wart hi. A. gebrocht. — 716. S. ende wart berocht. A. ende versocht. — 717. S. waer ter doet. — 718. S A. Tvolc riep al. — 719. S. Me (*sic*) cruce d. h. h. verboert. A. cruyce hem h. h. verboort. — 720. S. Hare wille moest daer ganghen uoert.

Vs. 721. S. Zij sloeghenen an ene columne onzochte. A. Men bant hem daer aen een calomme. — 722. S. Zij gheesseldenen zo dat men mochte. A. Ende gheesselde hem daer omme.

Trode bloet sach men lopen vut
Dore sine ghebenedide huut;
Alsoe en mocht niet bliuen:
Men wouden ane een cruce ontliuen,
Dies droeghen si wel enen moet.
Doen seide een jode dat hi scoet:
» Ic weet een hout groet ende dicke
» Tsinen rugghe wel ghemicke;
» Al est out, en scaet hem niet.
» Het vloet ingere pissine vliet."
Doen liepen si ter pissinen waert
Ende trockent vut ter vart,
Thout, dat menech jaer te voren
Tons heren cruce was vercoren.
Men hiewer af een derdendeel,
Thout en bleef niet gheheel:
Dat was die stake die opwert stoet
Vanden cruce des kimpen goet.

Vs. 723. S. Dat rode bloet zien lopen vut. A. Dat daer bloet liet wt. — 725. S A. Nochtan en mocht zo niet bl. *met gering verschil.* — 726. S. Zij woudenen an een cruus o. A. Sy wouden hem aent cruyce stijuen. — 727. S. Des droeghen zij alle e. m. A. wel *ontbr.* — 728. S. Doe sprac een man die daarbi stoet. A. Doen sprack een iode die daer stoet. — 729. S. Ic weet een groet hout ende dic. A. Ick weet een hout herde dicke. — 730. S A. Tot sinen r. S. wael. A. ghemicke. — 731. Al *uit* S A.; *ons afschrift van* H. *had* Alst. — S. eest. A. yst out, het en sc. — 732. S. Het drijft in der piscinen vl. A. Het drijft inden vliet. — 733. S. Die Joeden liepen daerwaert. A. Dus liepen si derwaert. — 734. S A. Ende toghent vut metter vaert. — 735. S. dat langhe hier te voren. A. Dat hout dat langhe te voren. — 736. S A. Ten cruce ons heren was vercoren. — 737. S. Het en bleef niet al gheheel. *Dit en het volgende vs. ontbr. in* A. — 738. S. Men hiewer af een dordendeel. — 740. S A. kempen. — *Hier volgt in* S.:

Die voer ons allen zegheuacht
Hie nam den duuel zine macht

waarvoor men in A. *leest:*

Daer lach op, syts ghewes,
Ghenichelt van enen cipres.
Die naghele, alsic bescreuen vant,
Die dat hout te samen bant,
Was van enen oliue ghehouwen;
Jhesus moeste met rouwen,
Syn cruce draghen dore die stede;
Tghemeine volc volghede mede
Toten berghe van Caluarie.
Met rouwen quam daer Marie
Ende Sente Jan, haer suster sone;
Dese twee waren die gone,
Die bi hem onder tcruce bleven,
Daer hi naect ane was ghesleghen.
Men sloech den here van allen lande
Twee plompe nagle dor syn hande;
Dore sine voete wasser een.
Dat ghecarm ende gheween,
Datmen ane Marien sach,
Was mere dan ic v ghesegghen mach.

Die Jhesus om ons vacht
Ende benam den duyvel al zijn macht.

741, 742. *Hier heerscht in* H. *verwarring;* S. *heeft:*

Daerop lach ghenaeghelt dwers
Een hout van enen cypers.

vs. 741—744 *ontbr. in* A. — 744. S. Die die twe houte te samen bant. — 745. A. Twas. — 746. S. moest zelue. — 747. A. Dat cruyce draghen ter stede. — 748. A. Het gh. v. liep m. — 749. S. Opden berch te Caluaria. — 751. S. haerre. A. haerder. — 752. A. die ghene. — 753. S A. onder den cr. — 754. S. aen wart verheuen. A. ane *ontbr.* — 755. S. Zij sloeghen den h. van menghen l. A. here met schanden. — 756. A. plompe *ontbr.* — 757. S. Ende dor zine voete enen. A. Ende door zijn v. w. e. — 758. S. Dat grote carmen ende dat wenen. A. Groot ghekerm ende gh. — 760. S. Dats meerre dan ic u zegghen m. — *Hier volgt in* S.:

Want sine sprac min no mee;
Therte dede hare soe wee,
Datter dore liep tswert des rouwen
Doen si haren sone sach blouwen
Ende hanghen in groter pinen.
Die sonne liet haer schinen,
Die erde beuede, die stene scorden;
Dit scryft in waren worden
Sente Jan Ewangeliste:
Hi was die de waerheit wiste.
  Een ridder quam te sire doot,
Ende stacken, daer hi hinc al bloet,
Met enen spere in sine zide,
Datter vut ran ten seluen tide
Dolie der ontfermecheit,
Daer Adame af was gheseit,
Dat heme daer bi verloesten soude.

Want die passie niet en houdt;
Zo en ben ic te zegghen niet zoo bout,
en dan vs. 761: Wat zij daer zeiden min no me,
en volgg. Mer hoerre herten was zo we
Dat daer doer leet een swaert des rouwen.
waarvoor men in A. *vindt:*
Dwelcke die passie niet en hout
Haer herte dat was also cout
en dan vs. 763: Datter dore sneet tsweert des rouwen.
764. S. Doe zi. A. Als si. — 765. S. in zo groter. — 766. S. Dat die zonne. A. Ende die sonne. — 767. S A. schoerden. — 768. S. Dat bescrijft met w. w. A. beschrijft. — 770. S. Die was die die w. w. — *Hier volgt in* S.:
Die elemente waren in vare
Eer Jhesus zinen geest gaf dare.
Vs. 771. S. quam na zire doet. A. nae zijn d. — 773. S. In zijnre ghebenedider ziden. — 774. S. Daer vut zo ran. A. ten dien tijde. — 775. S A. Die olye. A. ontfermherticheyt. — 776. S. Aldaer. — 777. S. Dathi daerbi ghenesen zoude. A. Dat hi hem daer bi verlossen soude.

Nu bidt alle, jonc ende oude,
Die ons verloeste met sinen bloeden,
Datti ons neme in sire hoeden.
Amen.

Vs. 778. S. Nu bidde wij den here ionghe ende oude. A. alle *ontbr.* — 779. A. verloste. — 780. S. zine. A. zijn behoede. — *Hier volgt nog in* S.:

Des on ons God die hemelsche vader.
Nu zegt amen allegader.
Amen.

BIJLAGE A.

Fol. xv. Hier na als Adam out was hondert iaer ende
twintich, Doe wan hi enen soen, wies naem
Seth was. Doe seide Adam: »Siet, God heuet
ons weder gegeuen onsen soen, die Cayn ver-
sloech.'' Ende doe Adam out was negen hon-
dert iaer ende xxx. seide hi tot Seth sinen
soen: »Hoor na my, mijn lieue kint!'' ende
hi vertelde hem alle die dingen, die Aua
sijnre moeder ende hem gesciet waren van dier
tijt, dat si vanden verboden hout gegeten had-
den, ende seide: »Ganc sonder beiden totten
engel Cherubin, die daer staet voorden para-
dijs, ende vrage hem, hoe lange dat ic sel
deruen die oly der ontfermherticheit, die mi
God self beloefde, doemen mi van
b. daen verstiet. Ende en sijt niet veruaert van
den engel, al heuet hi een vuerich swaert in

sijn hant: hi hoeter mede dat paradijs, dat een soete stede is, Daer altoes vrede ende paeys is.” Seth sprac tot sinen vader: »Ic ben bereit vader te doen dinen wille, ende dat di behaecht, ende dat gi gebiet. Mer ic en weet niet den wech.” Adam seide: »Soen! gaet op minen troeste, ende dat ic v segge merket nav: Als ghi comet in enen dal, dat men hiet Ebron. Ghi selster voetstappen vinden, die wi traden, doe wi mit rouwen quamen, ic ende dijn moeder, doe ons die engel hadde ontseit die stede, die wi verloren om onse sonden; noch staen daer die voetstappen. Oec segge ic v, ghi selter sien een claerheit comen wter soeter steden gemenget mit roke der wellusten.” Mit-
c. dien woorden sceide Seth van sinen vader. Doe hi voorden paradijs quam vernam hi een grote claerheit; hi wort veruaert, ende waende naken een vier. Mer doe hi gedochte die woorden, die hem sijn vader hadde geseit vander claerheit, die hem tegen comen soude wt dier steden, so ginc hi boudeliken darwaerts totten engelen Cherubin, die voor den paradijs stont mit enen swaerde, die hem vraechde wat hi begeerde, ende wat hi sochte, ende waen hi quaem, ende wat nyemaer dat hi daer brochte. Seth seide: »Ic come van Adam, die mit arbeit sijn lichaem heuet versleten. Hi bid v dat gi hem doet verstaen een rechte sekerheit van die oly der ontfermher-

ticheit, die hem God dede belouen doe hi hem van daen verstiet.” Doe *d.* sprac Cherubin die engel: » Gaet ende steect v houet ter doorren in, ende siet dat paradijs al om; bouen allen steden moecht ghi hem prijs geuen. Ende vraget mi van wat ghi daer siet ende ic selt v al beduden.” Doe Seth sijn hooft in die dore stac, verwonderde hem seer, ende hem vervroechde hert ende syn. Want hi sach daer meer scoenheden, dan enich menschelic hert in hem seluen begripen mach: Die cruden gauen daer soeten roke, ende die bomen menigerhande vruchten. Sijn oghen liet hi ommegaen. Ende int midden vanden paradijs sach hi ene scone fonteynē, gedeilt in vier ryuieren, also als die meesters dat beduden. Die eerste hiet Phison ende loopt om een eylant, daermen in vint dat beste gout; oec vintmen Fol. xvi. daer in duerbaer ghesteenten. Die ander hiet Gion, ende loept om tlant der moeryanen. Die derde hiet Tygrus, ende loopt om tlant van Asyen. Die vierde hiet Eufrates ende loopt om alle die werlt. Op dese claer ryuier, die Seth gesien hadde, stont enen groten boom gewassen, ende alle sine tellegeren waren bloot; hi en droech vrucht noch bladeren, noch scors, dat hem dochte te wesen alte groten scade, dat hi so hoech gewassen stont ende so seer verdorret; hi sloech sijn ogen neder, ende sach dat om den boom lach

ghewonden een eyselic serpent, ende seer groot. Die wortel van desen boom ginc in die helle seer diep. Daer sach hi die siel van Abel sinen brueder. Hi sach een sonderlinghe groot wonder an desen boom: Want opt hoechste van desen boom lach

b. een kint, nye geboren, ende in doken gewonden, ende hi hoordet wenen ter seluer tijt. Doe hi dat paradijs hadde besien, ginc hi weder daer hi die engel vant staen, Ende vraechde te hant wat dat cleyne kindekijn bedude, dat opten boom lach ende weende, die daer stont verdorret. Die engel sprac: »Ic macht v seggen. Dat kint, dat ghi daer saget, sel noch menscelike forme annemen van eenre suuerre maget; bouen den loop der natueren sel God dat kint gemeen hebben mit eenre maget, die die genade allene weder sel brengen, die Adam verloes bi Eua dijns moeders rade. Ende dit kint selt alleen volcomelic becopen; niet eer en dar hem Adam dijn vader verbliden. Die oly der ontfermherticheit sel den kinde wt sinen le-

c. den so wter maten worden geperset, dat die vader daer bi hem sel laten genogen van alle den scuut, die hi heuet op dat menscelike geslacht. Segget dit uwen vader, dat ghi een kint saget spruten wter herten der heiliger drieuoudicheit; eens menscen soen sel hi hieten, ende hi sel storten sijn heilige bloet aen dat hout, dat noch wassen sel van drien grey-

nen, die wten seluen appel quamen, vanden seluen rise vallende, daer Adam in den paradijs die vrucht of smakende daer hem God of verboet te eten.” Die engel gaf Seth aldaer drie greynkijns, Ende seide: » Dese drie greynen seldi leggen onder dijns vaders tonghe in sinen mont, ende grauense mit hem inder aerden. Daer

d. sellen drie telgen of wassen, die sellen comen tot enen groten boom. Die een sel sijn cedrus genomet, die hoech wasset bouen alle bomen. Daer bi machmen die vader verstaen, wes mogentheit bouen al gaet ende was ende is ende wesen sel. ☾ Dat ander gaerdekijn sel sijn geliken den cyperessen. Daer bi wordt beteikent die soen, want die cyperesse alsmen hout ende ontdoet geeft hi al te soeten roke. Noch alsmen den soen handen ende voeten sel doorhouwen, ende sijn side sel worden op geloken, sel daer wt comen so soeten roke, dat die vader daer bi al Adams misdaet vergeuen sel. ☾ Dat derde gaerdekijn sel wesen gelijc den pijnboom. Daer bi is beduut die heilige geest. Want men siet anden pijnboom, dat hi menich Fol. XVII. blat wt geeft, ende alle sijn telligen daer mede heuet verciert ende bespredet, ende altoes euen groen staet. Al des gelijc machmen mercken inden heiligen geest, die sijn gauen hier ende daer so menichuoudelic wtspreit, heymelic ende openbaer, datmenre geen getal of en weet.” ☾ Seth en merrede niet langer, doet

hem die engel hadde beduut, wat an die grey-
nen lach. Hi haeste hem tot sinen vader en-
de verteldet hem altemael van woorde te woor-
de, hoet hem die engel hadde geseit: Dat die
oly van dier ontfermherticheit vanden kinde
soude comen. Doe verblide hi hem ende en
loech mer eens in sinen leuen, eer hi starf,
ende en leuede niet lange na dat hi die grey-
nen hadde gesien. ℂ Hierna doe Adam gestoruen
b. was Doe leide Seth die drie greynen onder
sijns vaders tonge, ende daer quamen of drie
smale gaerdekijns, elc eenre ellen lanc, ende
bleuen altoes winters ende somers euen groen,
wel xxxii^{c} iaer. Ende daerna vantse Moyses
doe hi dat Israhelsche volcke leide ouer dat
rode meer inder woestinen, ende sloech hem
neder inden dal van Ebron daer Adam lach
begrauen. Als Moyses die roeden sach en con-
ste hi niet weten watter bi was beduut. Des
morges alst licht was, sach Moyses die knecht
Godes dat één gaerdekijn staen ten hoefde van
sinen bedde. Tander gaerdekijn sach hi staen
neuens sijn rechter side. Dat derde sach hi
staen tot sijnre luchter side. Moyses wort ver-
uaert, ende lietse daer ter seluer steden
c. staen; hi toech voort mitten volc Gods om
tsauonts rust te nemen in Ellem. Des anderen
dages sach Moyses die knechts Gods die gaer-
den tot sinen bedde staen, als hise te voren
hadde gesien. Doe profetierde hi daer of,
ende seide: » Dese drie gaerden sijn beteikent

bider heiliger drieuoudicheit." Dus lietse Moyses daer staen, ende voer wech mitten volc int lant van Rapedum, daersi dat water also bitter vonden, datsi alle dorst ende ongemack doechden. Si claechden alle ghemeenlic ouer Moyses, ende seiden, dattet bi sijnre scuut toequam, des hi hem seer bedroefde ende badt God, dat hi hem een boet gaue, daer dat water mede soet mochte worden, want dat volc en liet hem niet genogen. Doe ginc hi in een pauwel- *d.* ioen, daer hi des nachts ruste. Des anderen dages vroech viel hi op sinen knien, ende badt God oft wesen mochte, dat hi hem te kennen geuen woude, wat hi mitten gaerden meende, die hem also dicke openbaerde; sijn ghedachte was menichsins. Doe sende hem God een gedacht in, datmen die roeden wttrecken soude, ende stekense in die fonteyne. Daer verwandelde doe die bitterheit des waters in groter soeticheit. Doe nam Moyses [die roeden], ende voerdese mit hem in lant van Raphaden. Onder enen berch liet hi die roedekijns, ende settese in een claer fonteyne van water. Daerna ginc hi opten berch van Synay, daer was hi xl dagen. Ende doe hi vanden berch weder quam, voerde hi die roeden te Moab in dat Fol. xviii. conincrijc, daer sette hise alle drie waerdeliken in die aerde, ende voer van daen, ende na dier tijt en sach hise nye. Daer bleuen si menich iaer staen, datsi nye en wiesen, Mer bleuen in enen doen; winters ende somers wa-

ren si euen groen. ☾ Daerna vantse coninc Dauid; want in sinen slaep quam hem een engel te voren. Ende [seide]: »Wtuercoren coninc! Hoor wes ic di vermaen: Du selste ouer die Iordaen liden. Daer selstu vinden drie roedekijns, die tot groten dingen sellen comen; die selstu in dinen hof setten. Daer sel die gene an steruen, diet al weder sal vercrigen, dat bi Adam verloren is.” Dauid wort ontwaec, ende wort veruaert. Des morgen vroe stont hi op ende gerede hem ende

b. nam mit hem geselscap, ende voer int rijc van Moab, ende hi vant daer een scone stede, ende nam aldaer sijn rust. Des anderen dages sach Dauid die drie roeden omtrent sijn bedde staen. Hi bad God, dat hi hem woude openbaren, of dat waren die roeden die hi daer sochte. Ende een stemme seide hem te hant: »Dit sijn die drie roeden, die du behoeden selste.” Des seluen dages voor vespertijt quam Dauid binnen Iherusalem, ende brochte aldaer die drie roeden. Dit geuiel in tiende iaer nadat hi coninc was gecoren. Doe brochte hise inder stat, ende settese in een claer water, dat bi sinen houe stont. Des anderen dages waende hise te setten binnen sinen houe, dat hi niet doen en mochte. Want si waren inder nacht so wast,

c. datmense van daer niet en mochte brengen, ende si versamenden so in een, datmen niet gesien en conde, welc dat een was vanden

drien. Mer bouen totten hoechsten eynde bleuen si gesceiden, dat men wel bekende, dattet drie roedekijns waren. Die cedrus ende cyperes ende die pijnboom te samen viesen in een, mer int hoechste vanden boom mochtmen openbaer sien, dat hi in drien versceiden was. Die coninc dede sinen hof langen ende widen, datmen den bome daer binnen brochten, ende dede omme werken mit enen tuyn. Ende doe hi daer een iaer gestaen hadde, Deder die coninc enen sulueren rinc ome slaen. Hi wies tot xxx iaren, ende elcs iaers dede hier omme slaen enen nuwen rinc. Dit waren xxx *d.* ringen, Dat veel luden seggen, dat dit die peningen waren, daer Iudas om vercofte den sone Godes. Die coninc plach dicke ter seluer stede oetmoedelic sijn gebet te doen. Hi vergaderde suluer ende gout, om hout ende steen te copen ende wouder een bedehuse [daer] of maken. Mer God openbaerde hem, ende seide: »Coninc! merc dattu een manslachter biste, Du en selste my geen tempel maken. Mer het sel gescien bi Salomon, diet rijc na di sel besitten.” Daer na als Salomon coninc was dede hi een tempel maken. Ende daer gebrac enen balc in; die meesters voeren ende sochten alle dat lant door, mer si en vonden geen balc so groot, die hem daer toe dienen mochte. Des so quamen si totten coninc ende seiden: »Wi en connen ge- Fol. XIX. nen boom vinden, die wi totten werc berei-

den, ten si dat gi laet of houwen den boom die gebonden staet mitten xxx ringen, in uwen hof.” Dit en woude die coninc [niet] wel gegehengen, om datten sijn vader daer settede. Nochtan en woude hi dat scone werc niet laten verderuen, ende hiete den tymmermans, dat si den boom souden of houwen. Die xxx ryngen liet hi geheel houwen ende inden tempel brengen; daer hingen si menich iaer; so lange hingen si aldaer, dat die iaren voldaen waren, datse die ioden Iudas brochten, ende Ihesum daer om coften. Desen boom lach gehouwen ende totten werc bereit; die meesters namen die mate, ende waenden leggen int werc. Mer als hi op geheuen was, seit men dathi vijf voeten

b. te cort sceen, ende alsmen weder neder leide so lengede hi weder vijf voeten. Dit verwonderde den tymmerluden seer; si namen die mate bouen ende onder; Mer het was om niet dat si wrochten, si en conden noch en mochten den balc daer niet of maken: want hi was gewassen tot anderen dingen: Hi moste dragen den genen, die ons mit sinen bloede verlossen soude van des duuels gewelt. Als die coninc dit hoorde seggen, datmen genen balc van desen houte en conde maken, dede hise weder varen inden woude, om enen anderen balc te soken, ende vonder een ten eersten mael, die myn noch meer gepast was tot desen werc. Daer na so lach dit hout in-

den tempel, datter nye-

c. ment op en achte. Daer na quam een wijf, die hiete Cybilla; si sat rokeloes opt hout, daer si groote noot of leet hadde, Want wten boom rees een brant, die haer cleder mit enen vuer ontstac, ende si riep: »O boom vol heilicheden! hoe was ic ye so coen dat ic dorste op di sitten: an di sel die Gods soen hangen om onse sonden." Die ioden quamen ende geseldense ende worpense in een kerker; si en wiste selue niet wat si riep vanden [hout]; si deden hoor so groot verdriet an, datsi inden kerker doot bleef. Die ioden gingen, ende berieden hem, wat si mitten houten souden doen; si worden te rade, ende dedent wten tempel dragen, ende dedent ouer enen beke leggen, daert getreden wort mitten voeten, dat hout daer

d. onse salicheit an lach. ☾ Hierna quam tot Salomon een coninginne, om dat haer van sijnre wijsheit veel was gheseit. Mer doe die vrouwe tot dier beken quam, daer dat hout ouer lach, sende haer God een ghedacht in, dat si er niet en dorste ouer gaen. Men seit dat si bervoet ginc in die beke [ende] (*) en dorste dat hout mit haren voeten niet betreden. Dit versach die coninc ende seide: »waer om maect di v so nat?" Si sprac: »Heer coninc! bi wies rade leyde gi dit hout tot deser stede?

(*) De tusschen [ ] gevoegde woorden zijn in het HS. later op den kant er bij gevoegd.

Men hiet v wijs, Mer dit geeft mi groot wonder, Dat ghi niet en weet, dat die hoep der werlt an desen hout sel hangen.” Ende si gaf suluer ende gout, daer men dat hout mede besloech. Ende Salomon dedet mit groter eren nemen ende inden tempel dragen, ende dede Fol. xx. alle die doren vanden tempel toe maetselen mit stenen, sonder een, daer dede hi dat hout dwers in vogen, om dat nyement daer in en soude gaen spreken sijn gebet, hi en neygede dat hooft. Ende si mosten dat nv alle aanbeden, diet te voren vertreden hadden. Na Salomon quam een coninc die hiete Roboam, ende noch een ander, diemen Abia hiet; die nam van dat hout dat gout ende alle die duerbaer stenen, daert mede beslagen was, ende dedet wten tempel dragen; die ioden quamen bi nacht, ende grouent wel xx gelaecht onder die aerde; daer lachet wel twie CC iaer. Daerna geuielt, datmen een picijn grauen soude, daer ment vleys in dwaen soude, datmen inden tempel soude offeren. Ende dit was die picijn, daer sinte Ian of in sijn- *b.* re ewangelien seit, dat die engel neder clam, ende roerdet twater, ende wat sieke eerst daer in naden engel wort gedaen (*); ende dat gelouen wi, dat den engel dat water vander piscinen roerde ende die sieken genasen; dat was om die toecoemst des crucen des heren, ende doe die tijt van ons heren passie naecte,

(*) Hier is uitgevallen: » wort gesont, genas,” of iets dergelijks.

doe brack dat hout op ende dreef bouen op dat water. Ende doet die ioden sagen, namen sijt ende maecten daer of ons heren cruus. Ende doe vercreech Adam die oly der ontfermherticheit die hem beloeft was.

BIJLAGE B.

VAN DEME HOLTE DES HILLIGEN KRÜTZES.

An deme holte, dar ane vorstarff
Der maget sone vmme vnse bedarff,
Dat hebbe ick lesen wo dat was;
Nu vormane[n] wy Gode das,
Dat he my sülke lehre sende,
Dat ick beghinne tho ende
Unde alle de puncte mote reken
Sunder legelike vleken.
Adam was de erste man,
De in [ie?] minschen formen wan;
Wo he na synes wyues rade
Groten weddermot wan vnde schade,
Vnde wo he vmme eine cleyne spyse
Wart gewiset vth deme paradise,
Dat weten noch alle lüde

Wo em dat schüde.
Darumme late ick id achter bliuen
Dat ick dar nicht wil affschriuen.
Ock hebbet vele lüde hort
Van des quaden Cayes mort:
He was Adams erste kint;
An sinen herten was he blint,
Dat he by rade des düuels vil
Vormordede sinen bruder Abil.
Als Adam den mort vornam
Do ward he em gram
Vnde sprak: »Van des düuels rade
»Is my komen desse schade,
»Den ick van Euen nam;
»Ick wil by eren licham
»Komen nimmer mee:
»My deyt Abels dot so wee!"
Na dem bekande he Euen ne
Mit menschop by hundert jaren dre.
God hetet na dre hundert jaren
Adam, da[t] he mit Euen waren
Vnde menschop hadde mit erem lyue
Als ein man plecht mit sinem wyue.
Do wunnen se to samende ein kint,
Dat Zeth het, vnde dem vader sint
Horsam wart unde vnderdan
Alse gy hir na scholen [*l.* scholet] vorstan.
Do Adam negen hundert jar
Vnde darto drüttich vul uar
Geleuet hadde, do wart he kranck
Van older mit arbeide gemanck.

He stunt mit einem spaden vnde wrochte
So mode, dat he nicht mehr mochte;
He lede sick vppe den spaden vnde reste [ruste?]
Vil cleine em sines leuendes luste;
Kranck stunt he sunder wan.
Zeth sinen sone rep he an
In sodaner leyde:
» Leue sone! gha sunder beide[n]
» Vp rechte vederlike truwe
» To dene engel Cherubinne.
» Du scholt ene vinden vor deme paradisz;
» Bidde ene dat he dy make wisz,
» Wo lange ick noch myssen
» Des olyes der entfarmenissen,
» Den my God süluen vntheit
» Dor [Do?] he my dar vth vorsteit.
» Wes vor eme nicht vorvert,
» Al drecht he ein vürich schwert:
» He hudet darmede de schonen stede
» Dar trost inne is vnd ewich frede."
Zeth antworde sinem vader:
» Ick bin bereyt to donde alle gader,
» Des juw is leff vnde ick bin plicht;
» Mehr ick wet des weges nicht." —
» Sone! gha vp mynen trost,
» Volge deme wege recht int ost;
» Dat ick dy segge dat merke wal:
» Als du kumpt in den dal
» To Ebron, den volge eneme wege geon [*l.* gron];
» Du schalt de voetsparen sehen apenstan
» De wy mit ruwen quemen gan,

»Ick vnd dine moder mede,
»Do vns de engel stotte vth der stede,
»De wy mit vnser schult vorloren.
»Dar stan noch de suluen votsporen
»Vordorret, dar wast ny vth
»Loff noch grasz noch ander kruth.
»Ock segge ick in wahrheit:
»Du scholt vornemen [e]in clarheit
»Komen vther schonen stede,
»Gemenget myt dem roke der süticheide.
»Als du den engel süst [*l.* siest]
»So en vorvere dy vor eme nicht."
Zeth van denen schedt
Vnde dede so eme sin vader heth,
Aldar he eme bath,
Vnde ghinck den rechten path
Went in den rechten dal to Ebron.
He hadde guden willen to don
Dat eme sin vader hadde beuolen;
Do van he sunder holen [dolen?],
Dat de votsparen stunden
Vordorret van Adames sunden.
Den volgede he so rechte nar,
Dat he vornam de schonheit clar,
De vth deme paradise quam.
Als he de clarheit vornam,
Do mende he nalede [?] eyneme vüre:
Des wart he vorveret schire.
Do dachte he vp de clarheit,
Dar eme sin vader afgeseit,
De eme to mote komen scholde.

Do ghink he vorbat also bolde
Vnde ghink dar dor mit konem sinne,
Vnde van den engel Cherubinne
Vor deme paradise mit eyneme swerde;
He vragede eme wes he begerde,
Vnde van wenne he queme vnde wat he sachte,
Efft wat bodeschop he brachte.
Zeth sprack: » Ick kome van Adame
» De mit groter missequame
» Sinen licham het vorscheten;
» He biddet dat gy eme don weten
» Eyne rechte sekerheit
» Van deme olye der barmherticheyt,
» Den eme Gott süluen dede louen,
» Do he van hir wart geschouen."
Do sprack de engel Cherubin:
» Ga vnde steck din houet thor doren in
» Vnde se al vmme dat paradisz:
» Du mochst eme wol geuen den prisz,
» Dat weit ich wol, bauen alle steden,
» De vnder deme hemmel sin benedden.
» Vrage my denne wat dyne ogen sehen,
» Ick wil dy de wahrheit gheen."
Zeth both sin houet thor doren in;
Eme vrowede herte vnde sin:
De krude geuen dar suthe lucht,
Bome van mannigerhande vrucht
Sach he schone vnde grone stan,
Vormiddels in des paradises plan
Dar sach he eynen borne stan,
De was gedelet in veer reueren,

De de meister alsusz delen:
De erste is Phison genant
Vmme den trent Engelant;
Mit ereme water neret [natet?] se dat.
Vorwar secht me sunder hat,
Dat men dar vint dat beste golt,
Dat de werelt an sick holt.
Ock sint darinne düre steyne.
Dat ander reuer, dat ick meyne,
Dat heth Geon na myneme wane,
Vnde lopt int lant to moriane,
Dat wy heten schwarte lüde.
Dat drüdde in korter bedüde
Heth Tigris, so ick vorsta,
Vnde lopt int lant Azia.
Dat veerde reuer, sie gewisse,
Dat is geheten Eufratisse,
Vnde lopt in de werlt all,
Erer grotheit is neyn tall.
Vppe denne borne clar,
Den Zeth hadde vornomen dar,
Stunt eyn boom gewassen grot;
Alle blade vnde telgen weren blot;
Se drogen noch loff noch blade.
Dat duchte em sie schade,
Dat he gewassen stund so hoge,
Vnde vordorret was so droge.
Sine ogen sloch he vp vnde sach
Wo in deme bome wunden lach
Ein slange eyslich vnde grot.
De wortel van deme bome sach he blot,

De lep in der erden, in de helle;
Daer sach he de zelen van Abelle.
He sach sunderlick wunder
An deme bome bauen vnde vnder.
Vp deme hogesten des bomes lach
Eyn kint, so ick juw seggen mach,
Ny geborn im doke gewunden;
He horde id wenen to den stunden.
Alse he de stad hadde sehen,
Do ghinck he wedder na den,
Dar he den engel stande vant;
He vragede hem altohant,
Wat dat cleyne kint mende
Dat vppe deme bome lag, vnde wende,
De dar so grot vordorret stot.
De engel sprack: » Ick make dy vrot,
» Dat kint, darvmme [du] vraget,
» Dat schal noch van eyner reynen maget
» Entfangen minschlike figure;
» Bouen den lop der nature
» Schal God hebben dat kint gemeyne
» Mit eyner maget, [de] alleyne
» Schal wedder winnen de gnade,
» De Adam, by Euen rade,
» Vorlosz mit vnhorsamheiden.
» Dat se do beiden miszdeden
» Dat möt dat kint wedderkopen,
» Alsz de jar sin vmme lopen
» Vullenkomen an eren tiden:
» Nicht ehr mach Adam vorbliden.
» De olye der barmherticheit

» Schal dem kinde vth sinen leden
» Werden geperset so vthermaten,
» Dar id eme de vader schal by laten
» To noge van aller schult,
» De he vp den menschen hult.
» Aldus do dyneme vader weten,
» Dat du segest eyn kint gemeit,
» Dat gekomen is van der gotheit,
» Vnde des mynschen sone schal heten mede,
» Vnde deme minschen kumpt to salicheit vnde to (vrede,
» Dat schal storten sin hilge blod
» Van deme holte, dat wesen mod
» Van dren kerneken to samen,
» De vthe deme paradise kamen,
» Gewassen van deme süluen risen,
» Dat [*l.* Dar] Adam in deme paradise
» De vrucht aff smakede vnde nod,
» Dar eme God eten aff vorboth."
De engel gaff Zeth aldar
De dre kerneken, dat is war,
Vnde heth ene gan in Godes namen,
Vnde sede eme: » Alsz du kumpst to Adamen,
» Den segge eme alle de wort,
» Dat du segest vnde heffst gehort.
» Dre dage so gy em noch seen
» Dat wil ick juw vorware gen,
» Schal he leuen, unde lenger nicht;
» Des sit van my bericht,
» Em scholen begrauen sinen licham
» An enem dal schone vnde bequam,
» To Ebron, dat gy wol weten.

» Des en schole[t] gy nicht vorgeten!
» Alsz gy en leggen in dat graff,
» De dre kerneken, de ick juw gaff,
» Schole[t] gy leggen in dersüluen stunt
» Vnder de tungen in sinen munt;
» Vnde grauet se mit em an [*l.* in] de erden:
» Dar scholen aff wassen dre gherden,
» Se scholen bliuen euen groth.
» De eyne schal bliuen cedrus genot,
» De wassen bouen alle bome;
» Darby ick den vader nome,
» Syne mogentheit geit bouen all,
» De was vnde is vnde bliuen schal.
» De ander gherde, des sith gewisz,
» De schal lick sin der ciprisz:
» Dar by schal sin bedudet de sone;
» Went de ciprisz is also gewone,
» Wemme ene houwet vnde wunt,
» Eyn eddel roke dar begund:
» Dat me ene dar in schal slan,
» De stumpe negele dor hende vnde vote gan,
» Vnde sine side ward dore stecken,
» Dar vth schal gan eyn sote roke,
» Dat [*l.* Dar] de vader vmme schal
» Adames missedat vorgeuen all.
» De drüdde gherde schal wesen
» Gelick deme palmbome, by desem
» Is de hillige geist bedüth:
» Wente men in deme palmbome süth,
» Dat he mannich blad vthgeuet
» Vnde all sine telgen heuet.

» Darmede gesyret vnde gespreit,
» Vnde all in eyner grone steit.
» Des gelikes mag men mercken
» Den hilligen geist an sinen wercken,
» De sine gnade hir vnde dar
» Hemelich vnde apenbar
» So mannichvolt vthspret,
» Dat men nenen tall dar van wet."
Zeth wachtede lenger nicht,
Do em de engel hadder bericht
Wat an den dren roden lach,
He hastede nacht vund dach,
Beth he quam wedder in dat lant,
Dar he sinen vader vant,
Vnde sede eme alle desse wort,
De he van deme engel hadde gehort,
Wo he eme hadde gesecht,
Dat he den olye der barmherticheit
Van dem kynde hebben scholde.
Do vorbliedede Adam de olde
Vnde lachede mehr wen ere werff
An sinem herten ehr he sterff.
Nicht lenger leuede he na den
Do he de kernen hadde sehen.
Do he dede sinen ende,
Do was de düuel dar behende,
Vnde nam de zele an syne walt.
Zeth vorde den licham in dat velt,
Dar he en in de erden lede;
He groff ene in desüluen stede,
Dar God erst vthnam sine lede.

De dre kerneken lede he tosamen
Vnder sine tungen; dar aff quemen
Dre roden lang vnde smal,
Alsz ick juw hirna seggen schal;
Beyde winter vnde sommer like grone
Bleuen se an eyner schone
Wol twe vnde drüttich hundert jar.
Moyses vant se dar,
Do he dat Israhelsche her
Leidede auer dat rode mehr.
He brachte se dorch wüstenyn,
Da se dre dage dogeden pyn:
Went se en vunden water nee.
Se schlogen ere paulun
Beneuen deme dale Ebron,
Dar Adam begrauen lach.
Moyses de dre roden sach,
Mer he wuste nicht
Wat sake an den roden licht.
Des morgens, do id was licht,
Moyses de Godes knecht
Sach de ene rode schone vnde fyn
Stan to deme houede syn.
De ander de ick meyne
Sach he stan recht vnde cleyne
Beneuen siner rechteren syden.
De drüdden sach he to den süluen tyden
To siner luchteren syden stan.
Dat seggen de boke sunder wan;
Moyses de wart vorvert,
Do he de roden sach vorkert.

He leth se stan up dersuluen stede.
Nu höret wo he dede:
He toch van dar in Helem.
Vnde allent dat dar was mit em
Se vorden vort dar is [*l.* id] em luste;
De auendes nemen se raste.
Söuentich pallen vunden se dar
Vnde twintich borne, dat is war;
Se schlogen vp dat grote velt
Beneuen dem water ere telt.
Des andern dages, sit gewis,
Do sach de roden Moyses
By sinem bedde stan
Alsz he tovorn hadde dan.
Do propheterde he dar aff
Vnde sprack: »Gott hebbe loff!
» Als ick des vrode,
» So se ick an dessen roden,
» Dat betekent wol gemeyt
» De hilligen dreuoldicheyt."
Des leth se Moyses dar stan;
He dorste se nicht an van,
Vnde toch wech mit den lüden syn
In dat land to Raphadyn,
Dar se des waters cleyne vunden,
Dat se to densuluen stunden
Dogeden dorst ock vngemak:
Sotes waters en vnbrak.
Se clageden junck vnd olt
Vnde geuen Moyses de schult.
He wart bedrowet sere;

He bath God vnsen heren,
Dat he eme des dede bote
Dar aff dat water schmakede sere [*l.* sote].
Dat volck leth en nergen rysen;
Do ghinck he an dersüluen wyse,
Dar he des nachtes rastede do
Wente des andern morgens vro.
Als he den dach hadde seen,
Do stunt he vp vnd ghinck mit den,
Sach he roden schone
Stan in deme süluen done,
Alsz he de twye hadde seen;
Do vil he vp sine kneen
Vnde bath Gode, efft dat wesen mochte,
Dat he eme touoren brachte,
Wat he mende mit den roden,
Dede [?] eme also vore moden;
He hadde an sinen dancken mennigen syn.
Den God sande an dat herte syn,
Dat he de roden vp toch
Vnde an de borne mede sloch:
Do wandelde des waters bitterheit
An ene grote soticheit.
Nu höret wo id darna schüde:
Moses und sine lüde
Vorden de roden mit en
Dar [*l.* Dor] dat lant van Raphaden.
He quam mit sinen scharen
Vmme enen berch here [hen?] varen,
De Synay geheten is.
De prophete Moyses

De leth de roden dar
Vnde lede se an eyn water clar.
Darna ghinck he,
Vp den berch Synay.
Dar was he vertich dage mit Gade
Vnde brachte van dar de teyn bade
Geschreuen an twen tafelen fyn,
De stene weren mormelyn.
Do he van deme berge kam nedder
Do vorde he de roden sedder
To Moab in dat koningrike;
Dar sette he se werdichlicken
In de erden alle dre.
Na der tyd sach he er ne.
Dar stunden se mannich jar
Dat se nicht wussen en har.
Vnde bleuen all van eyner grote,
De roden van mannigerhande gute.
Vnde vorwar secht me dith,
Dat se koningh Dauid
Vant, so ick juw seggen mach.
In deme slape, dar he lach,
Quam eyn engel eme touorne
Vnde sede: »Sta up du vterkoren!
»Hore wes ick dy hir vormane!
»Vare hen auer de Jordane;
»Dar scholt du vynden dre roden fyn,
»De van eyner grote syn.
»De scholt du setten in dynen hoff:
»Dar schal eyn bom wassen aff,
»Dar de jenne moet ane steruen,

»De dar wedder schal weruen,
»Dat by Adam vorloren wart."
Dauid wakede vnde wart vorvart.
Do de nacht vorghinck, des morgens vro
Stunt he vp vnde redde sich tho,
He nam met sich selschop,
Vnde vor in dat rike Moab
Dat licht auer de Jordane.
He vor in hopende vnde in wane,
To vindende de roden dar,
De Moyses auer mannich jar
Dar in der erden stan leet,
Alsz eme God beuol und heet.
Do vant he ene schone stede,
Dar he sich schlapen leyde,
Vnde des nachtes rowede do;
Dessüluen morgen vro,
Alsz he vornam des dages licht
Do vant he dre roden richt
Beneuen sinem bedde stande.
He bat Gode vnde vormande
Dat he eme wolde apenbaren,
Efft dat de suluen roden waren,
De he dar in deme lande vant.
Eyn stemme antworde eme to hant:
»Koningh gud! dat sint de roden,
»De du schalt hebben an diner hude
»Vnde vore se in Jherusalem."
Vnde dat volck, dat dar was mit em,
De wurden blide vmme den zeligen funt.
Dauid ghinck in dersüluen stunt,

De roden tho theende vth der erden
Vnde vorde se van hinnen syne [*l.* sere] verde;
Wor men de roden vorde, — —
De wurden hel vnde sunt.
Dat ward an enen hern kunt,
De Lixsillus was genant;
Deme wart sulck gnade bekant
De eme van den roden qwam:
He was dulgicht vnde lam
Van sekedaghe so math,
Dat he mit pinen dranck vnde ath.
Do men de roden an eme stack
Do vorghinck eme sin vngemack.
Do Lixillus was genesen
Do vör he van dan, vnde mit desen,
Er se qwemen auer de Jordanen,
Do motten eme dre morianen,
Dat wy heten schwarte lüde,
Dar grot wunder ane schüde:
Mit den roden rörde se Dauid;
Se worden to hant schone vnde wit
Beyde van hude vnde hare.
Dat segen se vorware,
De dar mit dem koningh reden.
Do id ene wile was geleden
Do quemen se mit eren scharen,
By enen berch varen,
Dar en kranck mynsche inne lach,
Vnde alle tyt to wanende plach,
Darumme dat id by deme wege was
Vnde leuede so en dwasz;

Hundert jar vnde drüttich mede
Hadde he leuet, vppe deme bede,
So hadde he leuet mennige stunt;
He sede: »Nu is my worden kunt,
»Dat hir ein hute komen schal,
»De my van mynen sycken all
»Gelosen wil mit hilligen zeden.”
Als Dauid quam gereden,
Do he schulde vor den seken riden,
Do sloch he vth de roden to densuluen tyden
Eyne soticheit dar he in deme berge war,
Dat he all siner süke nasz,
Vnde sunt was an sinen leden.
De lüde qwemen to eme reden,
Vnde vunden ene wol genesen
De so lange hadde seck gewesen.
Dessüluen dages to der vespertyd,
Do quam koningh Dauid,
He plach to donde an der stede,
Othmodichliken sine bede,
He sammelde süluer vnde golt,
To kopen steyne vnde holt:
He wolde der stede eyn bedehuesz maken;
Mer God vorbode emme in der sprake.
»Vnderwindesz di nicht to donde, sone!
»Id schal scheen by Salomone,
»De na dy schal besitten dat rike
»Lange tyd vrolichliken.”
De koningh Dauid sterff,
Vnde Salomon dat rike vorwarff,
He was eyn weldich here,

God brochte en to sulker ere,
Dat he leth eyn bedehusz maken
Van den besten saken,
De man dar to vreschen mochte.
Id was langh er men id fullenbrochte
So dure eyn werck, vorwar.
Eyn balke brack en dar.
De meyster voren vnde sochten
Dat lant dor, vnde se en brochten
Nenen bom so grot,
De en helpen mochte to der not.
Se ghingen bedrouet sere
Vnde spreken: »Koningh, leue here!
»Wy könen nenen balcken vinden,
»Den wy an dy[n?] werck mogen binden,
»Id sy dat gy laten houwen aff
»Den bom de dar steyt in juwen hoff
»Gebunden mit den drüttich ringen."
Des wolde de koningh node günnen,
Darümme dat emme dar sette sin vader;
Nochten wolde he nicht alle gader
Dat schone werck laten vorderuen:
He heth den bom houwen vnde keruen
Dem tymmerman, wo se wolden.
De drüttich ringe leth he beholden
Vnde to demme tempel bringen,
Da se mannich jar na hingen
Alsz to eynem menen orbar;
Dat is notlick to donde vorwar.
So lange hingen se dar,
Dat vulgan weren de jar,

Dat de joden Judas brochten
Vnde vnsen heren darumme kofften.
Nu höret van demme holte vort:
Id lach gehouwen vnde bort;
De mestere nemen ere merck,
Vnde wunden id in dat werck,
Vnde leden an desüluen masz,
Dar id vmme houwen was.
Do se id hadden vp gebort,
Do wart id wol viff vote to kort,
Vnde so se id leden nedder
Do lengede id viff vote wedder.
Se meten den bom bouen vnde vnder.
Vnde halp en nicht wo se wrochten;
Went se konden noch en mochten
Darvan nenen balken in dat bedehusz maken:
Dat was gemaket to anderen saken.
God muste vns id dregen to einem schilde,
De mit sinem blode milde
Vns losede van des düuels handen,
Dar he vns hadde in sinem banden.
Alsz de koningh horde seggen,
Dat men nicht konde leggen
To bande dat zelige holt,
Do leth he voren in den wolt
Verne na velen eeken
Eynen anderne boom to söken;
De vinden se in deme ersten dage.
Eynen bom dat segge ick sunder sage,
De was to mate, noch min noch meer,
Alsz ene ducht nach erer gher.

Vnde so ick hebbe horen lesen
So lag dit holt na desen
In deme tempel vp der erden,
Dat men id nicht achte noch begerde.
Do quam eyn wijff to eyner stunt,
Sibilla het se, so wart my kunt,
In dumheit se dar vp sat;
Darvan schach er vngemack;
Vth deme holte quam eyn brant,
De er ere kledere altohant
Mit ener flammen so vntstack.
Lude rep se vnde sprack:
» O bom, aller hillicheit vull,
» Wo was ick mynes synnes so dull,
» Dat ick up dy sitten scholde?
» An dy schal vmme vnse beholde,
» Noch Gades sone hangen."
De joden quemen to er gangen,
Mit geislen leten se se schlan;
Vnde heten se vth deme tempel gan,
Vnde leden se in enem kerkener dep.
Se en wuste nicht wat se rep
Van deme holte, noch mer noch myn,
Mer als God er sande in den syn.
Se deden er so grote noet,
Dat se in deme kerkener bleff dot.
De joden do to grepen,
Vnde dat vth demme tempel schlepen
Vnde leden id auer eyn water to eneme stege,
Alsz to deme weghe;
Dit wart getreden mit voten

Dat holt daran lag vele gute.
Dar na quemen to Salomone
Eyne konynginne wys vnde schone,
Darumme dat er was geseit
Van siner groten wysheit.
Se quam togentliken to em
Geuaren na Jherusalem.
Do se quam to der beke,
Dar dat holt lag dar ick van spreke,
God sandet er in den sin,
Dat se deme holte to vote vil,
Vnde erede dat mit ereme bede;
Alle Cristen hebben noch den sede.
Des sande er God an ereme mod,
Dat se auuer de beke wolt [wot?]:
Se sach daran sulke gute,
Dat se id nicht wolde treden mit voten.
Dat sach de konyngh Salomon;
Dat duchte eme eyn wunderlick dingh,
He sprack: »Vrouwe! my berichte dat:
»Worumme mak gy juw so nat
»Vnde juwe riklich gewede?"
Se sprak: »Berichtet my der stede,
»Wo licht dat holt aldusz besunder?
»Men holt dy wys, dat hat my wunder:
»Eyn schal daran liden den dot,
»Dör aller der werlt not."
Desülve vrouwe, de ick vorsta,
De was de könynginne van Saba.
Se gaff darto düre steyne unde golt,
Dat men dar beschloge dat holt;

Vnde Salomon, de wyse here,
De leth nemen mit groter ere
Vnde in deme tempel dregen do,
He leth mit stenen leggen to
Alle doren groth unde cleyne
De dar weren sunder eyne.
Vnde leth dat holt dar dwersz in fogen,
So dat nemant scholde mogen
Dar in ghan vnde spreken sine bede
He negede deme holte vnde der stede:
De dat touorne hadde betreden,
De mosten do alle anbeden.
Salomon sterff, vnde dar na quam
Eyn koningh hete Roboam,
Vnde eyn ander darna
He hete Abya.
De nam van demme holte reyne
Gold vnde eddelsteyne,
Dar id was mede beschlagen;
He heth id vth deme tempel dragen,
Dar id lag bewracht.
De joden worden bedacht,
Se nehmen hemelken in der nacht
Vnde grouen id wol twintich schacht
Vnder de erden, dar id lach
Twehundert jar er id jemant sach.
Dar vellet, alsz id God wolde,
Dat men eynen dyck grauen scholde,
Dar men dat vlesch an waschen wolde,
Dat in dem tempel wart vntfan
Van deme volke in deme lande.

Dat was eyn sede in der olden ee,
Dat men lammer vnde ve
To offerende plach, vnde ander veste [*l.* beste],
Dat schach to hochtiden vnde to festen.
Men groff eyne putte in dersüluen stede,
Dar dat holt lach to vnser salicheide,
Dat was vorgeten lange stunde;
Id hoff sick vth deme grunde
Vnde dreff in dat water clar.
Sunte Johannes secht vns vorwar,
Dat to middages tyd
Eyn engel qwam vnuormid,
Vnde vorde dat water in deme dyke;
We de was befangen mit süken
Vnde na em in dat water quam,
Van alleme ouel he bote nam.
Do lag dat holt in der piscine
Dar Jhesus vmme de syne
Naket an steruen wolde;
Nu höret, junck vnde olde,
Wo vele vordretes he dar an dogede
Vmme den mynschen er he en vorhogede
Vnde ene wedder brachte to gnaden:
He wart valschliken vorraden
Van Judas, als gy mogen horen:
He quam myt den joden touoren
An ene düsteren auend stund
Vnde küssede Jhesum vor sinem munt;
Do grepen en de joden an
Vnde vorden en grimmichliken vordan
To eynes bischopes husz binnen;

Ick kan des nicht all besinnen
To seggen, wo vele smaheit
Dat he dessüluen dages leit.
By dem barde wart he getogen
Dat wolde he door vnsen willen dogen.
Des negesten dages ward he bracht
To Pilatus vnde ward bedacht
Dat he schuldich was den doet.
Dat volck rep, cleyne vnde grot:
» Men creutzige en: he hefft des vorbort!"
Ere wille moste vort.
Men bant ene vmme ene süle vaste,
Vnde gheyselde ene mit haste,
Dat vth sineme lyue mannich reuer vntspranck
So blodichlick van der roden swank;
Also mochte dat nicht bliuen:
Se wolden en an eyn crütze ancliuen,
Des drogen se alle eynen moet.
Do sprack eyn jode de dar stoet:
» Ick weyt eyn holt langk vnde dicke
» Dat sick wol fuget to sineme rügge;
» All is id olt, id schadet eme nicht.
» Id drifft in des waters vlit."
Dat holt, mannich jar touoren,
To deme crütze vnses heren was gekoren.
Dat bleeff nicht all heel:
Men how dar aff dat drüdde deel,
Dat was dat holt darup was gestot
Van demme crutze da[s?] kempen gud.
De vor vns den segen [v]acht
Vnde bename den düuel sine macht.

Dar vp leden se ene dwers, des sit bericht,
Genegelt [an?] eyn holt van ciprisz.
De nagel als ick beschreuen vant,
De dat holt tosammende bant,
De was van olye bom houwen;
Jhesus muste süluen mit ruwen
Sin crütze dregen vp de stede;
Dat meyne volck volgede mede
To den berge Caluarie.
Mit ruwen quam Marie
Vnde sünte Johannes, erer süster sone;
Dese twe vnder deme crütze bleuen,
Dar he naket ane was vorheuen.
Van deme heren in deme lande
Twe negel ghingen dor sine hande;
Vnde dör sine vote eynen.
Dat clagen vnde weynen,
Dat men an Marien sach,
Des was mer wen ick juw seggen mach.
Se sprack myn noch mer;
Erem herten was so we,
Dat dorch er herte ghinck eyn swert der ruwe
Do [se] eren sone höre rope: » In manus tuas,"
Vnde hangen in so groter pyn,
Dat de sunne leth eren schyn,
De erde beuede vnde de steyne reten;
Aldus deyt vns to weten
Sünte Johannes Euangeliste:
He was de de warheit wiste.
Do quam eyn ritter so he was dot,
Vnde stack en, dar he hinck blot,

Mit eneme spere dor sine siden,
Dar vth vloth to den süluen tiden
De olye der barmherticheit,
Dar Adam was affgeseit,
Dar he van nesen scholde.
Nu bidt den heren, junck vnde olde,
De vns lozede mit sinem blode,
Dat he vns neme in sine hode;
Nun spreket Amen alle gader,
Gy kinder mit deme vader.

AANTEEKENINGEN

EN

WOORDENLIJSTEN.

AANTEEKENINGEN.

DBOEC VANDEN HOUTE.

Vs. 34. *Binnen .C. jaren drie*, enz. Volgens de overlevering hebben ADAM en EVA gedurende geruimen tijd hunnen vermoorden zoon beweend, en van elkander gescheiden geleefd. Al wat vs. 43 volgg. verhaald wordt gebeurde in ADAMS laatste levensjaar. Vgl. *Genes.* IV : 4, 5, en Dr. G. H. GOEZIUS ter later a. pl.

Vs. 50 volgg. Andere overleveringen zeggen, dat SETH door zijnen vader naar de poort van *Eden* gezonden werd, om van de engelen, die den ingang bewaarden, eenen tak van den boom des levens te verzoeken, die hem ook goedgunstig werd toegestaan. Nog anderen zeggen, dat de engelen aan ADAM zelf dien tak in de woestijn bragten, en

dat SETH dien plantte, zoodat daarvan een boom groeide, waarvan zoowel MOZES wonderstaf, als het hout, waarmede hij het bittere water zoet maakte, en de staak van den koperen slang genomen zijn, enz.

In de beide Haagsche HSS. (H. f. 213*b* h. f. 453*a*) van den LAMBERTI *Floridus* vindt men onder N°. 165 de volgende plaats, die in het Leidsche HS. ontbreekt: (Vgl. *Serapeum*, 2er Jahrg. (1841) s. 169.) »Adam cum fere esset nongentorum triginta annorum se asseruit moriturum sed languore detineri gravissimo quoadusque sentiret ligni odorem quo deum in paradiso offenderat. Dixitque Seth, filio suo: Vade contra orientem supra ripam oceani, et extensis in coelum manibus deum invoca, et invenies forsitan huius rei auxilium. Qui cum patris iussa implesset [impessʒ H.], asportatus in paradisum ab angelo, de ligno supradicto ramo distracto reportatus est, et ad patrem rediit veniens. Odore [odori H.] ligni refectus obiit. Deinde Seth ramum plantavit, crevitque in arborem, et usque ad Salomonis tempora perduravit. Architectores autem templi videntes lignum arboris pulcherrimi et aptum exciderunt illud, sed reprobatum est ab aedificantibus sicut lapis qui factus est in caput angeli. Et iacuit ibi vacuum per spatium mille annorum nonaginta; videlicet usque ad Christum. De quo ligno crux Christi facta est."

Vs. 54. *Toten inghel Cherubinne.* Zoo ook *Genes.* III : 24. Het *Evangelium* NICODEMI, Cap. XIX, spreekt van den aarts-engel MICHAËL.

Vs. 58. *Dolie der ontfermenissen.* Oleum misericordiae; die uit het kruishout op het menschelijk geslacht zoude nedervloeijen. Er wordt in deze uitdrukking gezinspeeld op de heilzame balsems, die in sommige ziekten ter genezing werden aangewend, zoo als vermeld wordt MARCUS VI : 13. JACOB. V : 14. Vgl. FABRICIUS, *Cod. Apocr.* I : 278, en de aangeh. schr. — Het bovengenoemde *Evangelium*, t. a. p. vermeldt ook, dat CHRISTUS, op aarde nedergedaald, ADAM naar het paradijs tot eenen *boom der vergeving* of ontferming voerde; deze is misschien wel *identiesch* met den *boom des levens*, waarvan *Genes.* II : 9 wordt gehandeld. Vgl. JOHANNES *Openb.* II : 7, XXII : 2, alwaar ook van *genezing* gesproken wordt.

Vs. 75. *Noch die voetstappe stande*, enz. vgl. vs. 93. Over de voetstappen van ADAM, die o. a. op het eiland *Ceylon* worden aangewezen, zie Dr. G. H. GOEZIUS *de Adami reliquiis* in JOH. ALB. FABRICIUS *Codex Pseudepigr. V. T.* I : 55, 56 en de aangeh. schr.

Vs. 137 volgg. IIII *rivieren.* Men zie *Genesis* II : 10 – 14, alwaar vermeld worden: de *Pison*, die om het land *Havila* loopt, dat sommigen voor *Colchis* houden; de *Gihon* (de *Araxes* of *Oxus*,) die om het land *Cusch* vloeit, dat hier tot het land der Morianen gemaakt wordt; de *Hiddékel*, d. i. de *Tiger*, en de *Frath*, d. i. de *Eufraat.* Vgl. de uitleggers op genoemde plaats, en FL. JOSEPHUS B. I. C. 2.

Vs. 196. *Alse alle die jaren syn gelopen*, enz. ADAM zegt in het *Leven ons Heren* van VERMEULEN, vs. 4191:

» Ic ben hier .v^c. jaer,
Al seidic meer, ic seide waer, enz."

Men zal daar wel 5000 moeten lezen. Het *Evangelium* NICODEMI t. a. p. spreekt van 5500 jaar; vgl. Cap. XXVII. De *aurea legenda* en de *fasciculus temporum* bepalen het getal naauwkeuriger op 5230 jaren, en hiermede stemt ook *der Leken Spieghel* nagenoeg overeen.

Vs. 199. Vgl. de volgende plaats uit *der Leken Spieghel* B. II. C. 36, vs. 1425—1472 (HS. van den Heer ENSCHEDÉ te *Haarlem*), welker aanwijzing ik aan mijn vriend M. DE VRIES verschuldigd ben:

Doe Adaem hoorde ane
Dat Jhesus in die Jordane
Van Janne was ghedoopt,
Wert hi meer noch verhoopt:
Hi sprac al zonder lette
Tote sinen zone Sethte:
» Nu vertrecke hier, so doestu wel,
Wat tote di sprac die ynghel,
Doe ic di ten paradise gaen dede
Om olie der ontfermichede,
Omme datmen mine lede
Bestriken zoude daer mede,
Doe ic van ziecten was zwaer."
Seth sprac: » Vader, ghi segt waer:
Doe ic voor die poorte quam,
Sprac dynghel die mi vernam:
» Du best om niet uut ghetiet:
Dijn vader en mach noch niet
Der olien hebben te deser stont,
Die hem sal maken ghesont;
Maer over vijf dusent jaer
Ende over twee [*Var.* vijf] hondert hier naer

So sal op aertrike comen scone
Die hoghe vraeye Gods zone,
Ende sal menscheit nemen ane,
Ende ghedoopt sijn in die Jordane,
Ende als hi daer ghedoopt es,
So sal uut hem, des sijt ghewes,
Olie vloeyen der ontfermichede,
Daer hi gansen sal mede
Al dat volc, groot ende smal,
Dat ane hem gheloven sal,
Ende quite maken van allen zonden;
Ende dan in dien stonden
Sal dijn vader worden ghesmeert
Metter olien die hi begheert;
Ende Cristus, die Gods zone fijn,
Sal die zelve olie sijn,
Die uut sijnre ontfermicheit sal rinnen
Op alle die ghene diene minnen,
Ende die sal uwen vader
Ende sine vriende algader
Uut allen vernoye leiden
Inder ewigher salicheiden."''
Doe die propheten entie vadre
Ende die heilighen allegadre
Die hoghe mare hoorden an,
Waren sijs alle te blider dan.

Vgl. het gezegde in onze *Inleiding* bl. XIII.

Vs. 227. *In een dal scone ende bequame, Dat Ebroen heet*, enz. Vgl. vs. 284, 300. Het gevoelen, dat ADAM in het dal *Hebron* begraven zoude zijn, berust op de verkeerd begrepene plaats JOZUA XIV: 15. Zie S. EUSEB. HIERONYMUS ad MATTH. XXVII: 33. *Operum* Tom. IV. p. 137, Ed. Par. 1706 fol. en Epist. LXXXVI. ibid. p. 675. Anderen noemen den berg *Calvarie* of *Golgotha;* nog anderen de eilanden tusschen *Ceylon* en het vaste land. Het geschil is moeijelijk te vereffenen. — Het dal *Hebron*

speelt overigens eene groote rol in ADAMS geschiedenis. Zie b. v. Dr. G. H. GOEZIUS t. a. p. p. 59; vgl. p. 56, 60, en de aangeh. schrijvers.

Vs. 254. *Ghelyc den pynboem.* De platduitsche berijming spreekt van den *palmbome*, vs. 259. — Opmerkelijk is, dat beide berijmingen in de symbolische toepassing op het einde van het stuk voor den *pijn*- zoowel als voor den *palmboom* den *olyfboom* in de plaats stellen. Zie beneden vs. 745 en Bijlage B. vs. 733.

Vs. 296. *Daert drie daghe doghede pine:* enz. Zie *Exod.* XV : 22; *Num.* XXXIII : 8. De woestijn, waarvan hier gesproken wordt, is de woestijn *Sur* of *Etham.*

Vs. 299. *Hi voer van daer in Ellem*, enz. Zie *Exod.* XVI : 27: » En zij kwamen te Elim; en daar waren twaalf waterbronnen, en zeventig palmboomen; en zij legerden zich aldaar bij het water." Vgl. *Num.* XXXIII : 9.

Vs. 338. *Int lant van Raphadyn*, later (vs. 369) *Raphadam.* Dat is *Rafidim.* Zie *Exod.* XVII : 1, *Num.* XXXIII : 14. Hetgene hier vervolgens verhaald wordt gebeurde, volgens *Exod.* XV : 23—26, eigenlijk vroeger te *Mara*, terwijl te *Rafidim* het gebrek aan water door eenen slag van MOZES op de steenrots verholpen werd. Zie *Exod.* XVII : 6, en later nog eens: *Num.* XX : 9 volgg.

Vs. 375 volgg. De bekende geschiedenis der wetgeving op *Sinaï. Exod.* XIX, XXXII.

Vs. 383. *Te Moab int conincrike.* Zie *Num.* XXIV, XXV, en voor al de hier genoemde plaatsen den *Bijbel-Atlas* van G. H. VAN SENDEN. Leid. 1844. 4°.

Vs. 519 volgg. Zie: 1 *Chron.* XXII : 8. Vgl. 2 SAM. VII : 5. 1 *Kon.* V : 3. 1 *Chron.* XXVIII : 2, 3.

Vs. 596. *Sibilla hietse.* De dichter zinspeelt hier op de overlevering, dat eene waarzegster, SIBYLLA geheeten, wier naam uit de Heidensche fabelwereld is ontleend, den koning SALOMO bezocht, en hem de gansche toekomst tot aan het einde der dagen voorspeld zoude hebben. In het Oudduitsch bestaat daarvan een gedicht *Sibyllen Weissagung*, hetwelk omstreeks het midden der XIVe eeuw werd vervaardigd, en waaraan dus misschien een vroeger Nederlandsch stuk ten grondslag werd gelegd. Een HS. daarvan op papier uit de XVe eeuw berust op de Universiteits-Bibliotheek te *Basel.* Zie WILH. WACKERNAGEL *Die altdeutschen HSS. der Basler Universitätsbibl.* Basel 1836, 4°. s. 54, 55.

Vs. 623 volgg. Vgl. 1 *Kon.* X : 1—13.

Vs. 690. *Sinte Jan seit ouer waer.* T. w. JOH. V : 4.

Vs. 737—745. Ongetwijfeld moet men met HS. S. en de Platd. berijming vs. 738 vóór 737 lezen.

Dan is de zin duidelijk: de groote staak van het kruis was een derde deel van het hout; de dwarsbalk was van een cipressenboom, en de pen of nagel die die twee deelen vereenigde uit een olijftak gehouwen.

Vs. 766 enz. Onze dichter vergist zich door hierbij te voegen:

» Dit scryft in waren worden
Sente Jan Ewangeliste.''

JOHANNES zegt juist niets van de vermelde gebeurtenissen, maar wel MATTH. XXVII : 45—54, MARC. XV : 33—39, LUC. XXIII : 44, 45.

Vs. 771 volgg. Zie JOH. XIX : 34.

Vs. 777. Vgl. VERMEULENS *Vanden levene ons Heren*, vs. 4177—4206:

Adam hi was deerste man
Die Jhesus comste bekinde dan;
Als Adam die claerheit siet
Hi spra[n]c op, hi en lette niet,
Ende riep wel lude: » Vule hille,
Du sals hebben dinen onwille,
Ic sie tkint dat es geboren,
Om de ghene die waren verloren,
Van Marien om onsen wille,
Nu saltu sijn berovet, vule hille.''
Doe riep Adam tonsen here:
» Here,'' seit hi, » hebt lof ende ere,
Willecome ons allen sijt,
Ghi sijt comen ter goeder tijt;
Ic ben hier .v^c^. jaer
(Al seidic meer, ic seide waer)
Vele cort gebonden, lieve here,

Wel jammerlike, met groten sere,
Om mine mesdaet, om u gebod
Dat ic brac, want gi waert God;
Om de grote ghierichede mine
Hebbic gedoegt grote pine,
Ic beet den appel stillekine,
Dat hebic gearent, dats mi in scine;
Niet ic allene, maer oec al u maghe
Die hier doen meneghe claghe,
Ende elc man die nie was geboren
Es om minen wille verloren;
Here, gi wet al dat gesciet,
Ja en wetti wel wict mi riet."

Wij zullen ons niet in de theologische quaestie verdiepen, of ORIGENES, ATHANASIUS, AUGUSTINUS en anderen gelijk hebben, die zeggen dat ADAM terstond na CHRISTUS opstanding is opgewekt, en dus die olie der ontferming toen ook deelachtig werd, of zij die het tegendeel beweren, en den ongelukkigen man nog lang te vergeefs daarop laten wachten.

Vs. 780. Hetgeen hier in S. volgt is een gewoon achtervoegsel: zoo leest men aan het einde van den *Dietschen Lucidarius:*

» Des jonne ons die hemelsche vader,
Nu segt amen alle gader."

en van HS. H. en R. van *die Dietsche Doctrinale:*

» Des jonne ons die hemelsche vader,
Amen segt alle gader."

BIJLAGE B.

Vs. 1. Lees: Van deme h., waaromtrent de vergelijking van den Nederl. tekst geen twijfel laat.

Vs. 6, 7. Lees: Dat ick vam beghinne tho ende Alle de puncte mote reken, enz.: de lezing bij STAPHORST heeft geen zin.

Vs. 10. Misschien moet men voor in, dat hier geen zin geeft, ie, d. i. *ooit*, lezen, zoo als in den Nederl. tekst.

Vs. 29, 36. Bij STAPH. leest men enen en vs. 33 evenne.

Vs. 75. Hier ontbreekt de rijmregel, doch de zin komt geheel met dien van HS. S. overeen.

Vs. 88. Het woord süst is goed, zoodat mijne verbetering moet wegvallen. Later zeide men ook wel siest.

Vs. 92. Men moet waarschijnlijk lezen: Aldat.

Vs. 142. Het woord neret weet ik niet te verklaren, ten zij hier het HD. nähren, ons oude neeren, *pascere*, *nutrire*, mogt bedoeld zijn; vgl. KIL. o. h. w. neeren; natet daarentegen (mis-

schien netet) is een goed Platd. woord, geheel overeenkomende met net in den Nederl. tekst.

Vs. 187, 192. Het hier en elders ingevoegde zal wel geen verklaring behoeven.

Vs. 201. Waarschijnlijk stond in het HS.: barmhertichede.

Vs. 204. Hier heerscht eenige verwarring, die misschien is weg te nemen door eme te doen wegvallen. Dan is de zin: »Daar de vader het bij zal laten [berusten], ter voldoening (to noge) van alle schuld, enz."

Vs. 226. Men leze aldus geïnterpungeerd: Dre dage, so gy en (niet em) noch seen; vgl. glossarium II, o. h. w. so.

Vs. 238. De verbetering in moet wegvallen.

Vs. 252. Hier ontbreekt iets; misschien moet men lezen: Wemme den sone schal slan, of iets dergelijks. Vgl. voor den zin den Nederl. tekst.

Vs. 277. Bij STAPH.: Dar he sinem.

Vs. 280. Het rijm zoude geseit vorderen, dat ook goed Platduitsch is; zie b. v. vs. 107.

Vs. 307. Hier ontbreekt weder de rijmregel.

Vs. 311. Bij STAPH.: dre rosen.

Vs. 313. Bij STAPH.: Wat sale.

Vs. 334. Waarschijnlijk had het HS. wel: grone velt.

Vs. 350. Bij STAPH.: des Vaters; voor cleyne zal so wel uitgelaten zijn.

Vs. 365. Waarschijnlijk moet hier ghinck wegvallen, of in den volgenden regel: Vnde sach de roden schone gelezen worden.

Vs. 377. Hier moet an in dar veranderd worden, of mede wegvallen.

Vs. 397. Bij STAPH.: sodder.

Vs. 401. Misschien: sach he se ne.

Vs. 452. Hier ontbreekt duidelijk een regel; misschien: Vnde de seken darmede rörde, of iets dergelijks. Vgl. den Nederl. tekst.

Vs. 466. Dit vs. gaat bij STAPH. eigenlijk vóór 465.

Vs. 480. De zin is duister; zie glossarium II, o. h. w. dwasz.

Vs. 490. Hier moet he wegvallen, en in den volgenden regel was voor war gelezen worden.

Vs. 504. Bij STAPH.: Men God v.

Vs. 531. Bij STAPH.: Darümme dat emme dat s. s. v. Men zal, behalve dar voor dat, ook wel ene, in plaats van emme, moeten lezen; ten zij STAPHORSTS lezing aldus moet worden opgevat: »Daarom dewijl voor hem zijn vader dat zette," hetwelk van gedwongenheid niet is vrij te pleiten.

Vs. 535. Lees: Den tymmerman in den dativus plur.

Vs. 543. Lees: Dat se de joden enz.

Vs. 555. Hier ontbreekt nogmaals een regel; waarschijnlijk ging vooraf: Dat hadde den meyster wunder, of iets dergelijks.

Vs. 566. Zie glossarium II, o. h. w. balke.

Vs. 619. Zie glossarium II, o. h. w. waden.

Vs. 622. Waarschijnlijk las men in het HS.: Dat sach Salomon de konyngh.

Vs. 627. Bij STAPH.: He sprak.

Vs. 635. Waarschijnlijk ontbreekt hier mede achter dar.

Vs. 645. Het HS. had waarschijnlijk: He ne

n e g e d e. Zie glossarium I, o. h. w. n e. Vgl. de beide Nederl. teksten.

Vs. 647. Bij STAPH.: a n d e d e n.

Vs. 664. Misschien had het HS.: D a r m e n d a t v l e s c h w o l d e w a s c h e n a n.

Vs. 666. Hier ontbreekt wederom de rijmregel; misschien had het HS.: W e m m e i d b r o c h t e t o o f f e r a n d e, of iets dergelijks.

Vs. 669. Bij STAPH. geheel verkeerdelijk: a n d e r v e s t e. Lees a n d e r b e s t e, *andere beesten.*

Vs. 679. Ongetwijfeld moet men lezen: V n d e r ö r d e.

Vs. 701. Bij STAPH.: g e t a g e n.

Vs. 726. Misschien moet men d a s in den Accus. of waarschijnlijker d e s in den Genitivus lezen.

Vs. 729. In dezen regel moet e n e wegvallen, of in den volgenden a n vóór e y n e geplaatst worden.

Vs. 739. Hier ontbreekt nog eens de rijmregel, doch aan den zin ontbreekt niets.

Vs. 751. Bij STAPH.: D o e r e m s o n e h ö r e r o p e; waarschijnlijk moet men lezen: D o s e e r e n s o n e h ö r e r o p e.

WOORDENLIJSTEN (1).

I.

NEDERLANDSCH.

A.

Achter-, *weg-*, **achterbliuen**, 18*. Vgl. HUYDEC. op STOKE, III : 25.

Allene, 97†, *alleen*, ten zij men hier den Dativus plur. van **al** moet verstaan.

Al te hant, *terstond*, 180, 422, 436*. Ook eenvoudig **te hant**. Zie o. d. w.

An, in den bijzonderen zin van *van*, *uit*, 186. Vgl. *Ferguut*, vs. 979:

> » *An* der ioncfrou nam hi orlof."

waar eene dergelijke constructie plaats heeft.

(1) Daar wij in onze Woordenlijsten de grondslagen wenschen te leggen voor een eenigzins volledig en oordeelkundig woordenboek onzer moedertaal, zoo zal de beoefenaar onzer oude Letterkunde welligt hier en daar iets aantreffen, wat hem te bekend voorkwam. Wij antwoorden dus op alle daaromtrent te maken aanmerkingen, dat wij *eens voor al* elk woord, dat, meer dan slechts in spelling, van het tegenwoordige taaleigen afwijkt, opgeven en, zoo noodig, verklaren. — In de eerste lijst van deze aflevering wijzen de getallen zonder bijgevoegd teeken op de regels van *Dboec vanden houte*, de met een * voorziene op de aan de voet der bladzijden medegedeelde lezingen, en die waarachter zich een † bevindt op de regels der prozabewerking; terwijl in de tweede lijst die der Platduitsche bearbeiding bedoeld worden. Overigens vergelijke men voor de verschillende woorden de beide lijsten met elkander.

Anebeden, *aanbidden*, 660.

Anevaen, *aanvatten*, 336; vgl. 304*.

B.

Baren, *vertoonen*, *openbaren*, 235. De zin is: »Die zullen zich even groot vertoonen." Vgl. verbaren, en HUYDEC. op STOKE, II : 361, 362. *Flor. ende Blancefl.* vs. 1003:

» Die moesten te hant haer minne *baren.*"

Becopen, *betalen*, *voldoen*, *boeten*, 195.

Bederf, *nood*, *behoefte*, 2. Zie HUYDEC. t. a. p. I : 7, III : 380, 428. *Cluyte van Playerwater*, vs. 172:

» My vynes hier genoech te cleynen *bederue.*"

Bediet, *verklaring*, *uitlegging*, 126, 150. Vgl. *Lantsloot* (HOFFMANNS *Hor. Belg.* V.), vs. 295:

» Nu hoort van Sandrijn dat scone wijf
Claghelike woorden een cort *bediet.*"

Bedieden of beduden, *verklaren*, 266, 55†, 65†; *beteekenen*, 243, 255, 304, 90†, 133†.

Bedocht zijn, worden, *op de gedachte komen*, *besluiten*, 670. Even zoo *Winter ende somer* (HOFFMANNS *Hor. Belg.* VI.), vs. 418:

» Want si *sijn* beide also *bedocht*
Ende hebbent bi dieren ede ghesworen " enz.

Begeren met den Genitivus, 594.

Beginnen, Imperf. began, 598.

Begrepen worden, (*iets*) *begrijpen*, *tot het besluit komen*, 617.

Beheten, *beloven;* Imperf. behiet, 59, 117. Zie

mijne aant. op VAN BEAUMONTS *Gedichten*, bl. 213. *Flor. ende Blancefl.*, vs. 652, 655:

» Venus *behiet* hem dat scoonste wijf."

Behoef, *nut;* tons heren behoef, *ten behoeve van onzen heer*, 698. Zamengetr. boef: *Flor. ende Blancefl.*, vs. 1559:

» Die hi te sijns selfs *boef* hadde vercoren."

Beiden, *toeven*, 52, 39*, 11†.

Bekinnen, ook kennen, *coïre*, 33, 33*; *erkennen*, 236†. Vgl. kinnen.

Beneden, achter het z. n. w. geplaatst, 124.

Berechten, *leeren*, *onderrigten*. Imperat. berecht, 637.

Berichten, *beregten*, *besturen*, 529*.

Berocht, *beschuldigd*, 716*; ook berucht. Zie mijne aanteek. op S. VAN BEAUMONTS *Ged.* bl. 71, en vgl. MEIJERS *Leven van J.*, C. 148: » Ende die meyere wart *berucht* vor sinen here." Men kan het dus geen letterlijke vertaling van *diffamatus* noemen.

Bervoet, 631, d. i. zoo als men 631* leest: baere voet; baer, bar is *bloot*, en v. h. baren; zie dit w.

Besiect, *krank*, vooral van de jicht, 438*.

Bespreden, *overspreiden*, *bestrooijen*, 258*, 136†.

Betreden, 634; Partic. beterden, door de gewone omzetting der *r*, 621.

Bevangen, *omvangen*, *omgeven*, Imperf. bevinc, 506.

Bevroeden, wederkeerig w. w. Alsoe ic mi can bevroeden, *als ik* (*mij*) *kan begrijpen*, 331.

Bewercken; Partic. bewrocht, 669.

Bi, *door*, *volgens*, passim.

Binden; Imperf. bant, *bond*, 721.

Blame, *schande*, 29.

Blouwen (bluwen), *slaan*, 247, 764. Vgl. HUYDEC. t. a. p. I : 172. Het Imperf. blowen leest men in MEIJERS *Leven van J.*, C. 169.

Boet of boete, zoowel *geneesmiddel*, als de *genezing* zelf, 347, 436, 622, 696, 180†. Zie op VAN BEAUMONT, bl. 6, 262, en de aangeh. schr.

Boetscape, *boodschap*, 110.

Boude, bout, *dapper*, *vermetel*, 104, 760*. Boudeliken, 40†. De beteekenis van *dapper*, en niet die van *snel*, heeft dit woord in *Flor. ende Blancefl.*, vs. 2653.

Brigghe, *brug*, 620*.

C, K.

Calver, pluralis: 682; vgl. 682*. Zoo ook lammer, ald.

Calomme, *kolom*, *paal*, 721*; ook colomme en columne, 721, 721*.

Keitiue, *ongelukkig*, *rampzalig*, 27. eig. *arm*, *ellendig*, Ital. *cattivo*, Fr. *chétif*.

Kempe of kimpe, *kampioen*, *kampvechter*, 740, 740*.

Kerven, thans alleen *insnijdingen maken*, vroeger ook geheel *doorsnijden*, *hakken*, zoo als 556.

Kinnen, *bekennen*, *erkennen*, 494.

Klimmen; Imperf. clam, *klom*, 349†.

Coen, *vermetel*, 303†.

Comen; Partic. comen, *gekomen*, 426.

Connen, *kunnen*, 547; Imperf. conste, *kon*, 303, 584.

Cont, *bekend*, 184, 462, 596.

Corlekin, *korreltje*, *zaadkorreltje*, 211*.

Cranc, *zwak*, *teeder*, 287. Zie CLIGNETT, *Bijdragen*, bl. 406. MEIJERS *Leven van J.*, C. 129, 130.

Cruce, *kruis*, passim.

D.

D uit het Imperf. weggelaten, zie horet, leggen, voeren, enz.

D, zie het.

Dade Imperf. sing. van doen, 668, alwaar men of daden, of dadet, zal moeten lezen. Daden, plur. 618, 714.

Dan of danen, *van daar*, 86, 444, 710; soms denen, 444*; soms ook met van: van daen, 15†, 50†, van dane, 86*, van denen, 487*. Vgl. henen.

Darren, *durven*, *kunnen*, ic dar, 130*; hi dar, 100†, Imperf. dorste, 336, 304*, 304†. Vgl. HUYDEC. op STOKE, III: 429, 430.

Dat, betrekkelijk op eenen pluralis, 447, 149*, 512*.

Dattuenre, *dat gij er niet*, 140†. Vgl. en, -re.

Delijt, *vermaak*, Lat. *deliciae*, 515*. *Ferguut*, vs. 3171:

> » Hets mijn solaes ende mijn *delijt.*"

Vgl. HUYDEC. op STOKE, I : 21.

Derde, zie erde.

Des, genitivus van dat, 179†, 263†, redegevend partikel, nog gebruikelijk in *deswegens*, enz. Vgl. dies, wes, wies.

Di, Dat. en Accus. van du, *gij*, 22†, 207†.

Dic, dicke, *dikwijls*, 358*, 187†. Zie op VAN BEAUMONT bl. 142.

Die, Accus. masc. 122†.

Dien met een voorzetsel en uitgelaten z. n. w. heeft vaak eene bijzondere beteekenis: in dien, *op die wijze*, 327, 617, met uitlating van maniere, verstande, of iets dergelijks; na dien, *naar die plaats*, 178, met uitlating van stede; met dien, *dadelijk*, *terstond*, 178*, met uitlating van stonde; zoo ook desen: met desen in denzelfden zin, 444.

Diere, Dativus; diereghelike, *dergelijk*, *op dezelfde wijze*, 259.

Diere, *kostbaar*, 666. Vgl. duerbaer.

Dies, genitivus van dat, 4. Vgl. des, wes, wies.

Doen, *toen*, passim; maar vs. 95 moet men waarschijnlijk die lezen; vgl. 95*.

Doghen, *dulden;* Imperf. doghede, 296, 701, doechde, 177†; ook ghedoghen, nog heden in gebruik, 714*; Imperf. ghedogheden, 341*.

Doke, *doek*, 86†.

Dor, *door*, in den zin van *om*, *om den wille van*, 606, 698. Zie HUYDEC. op STOKE, I : 384, II, 543, III, 140.

Dorde, *derde*, 150*, 253*; torde, ('t dorde), *het derde*, 312*.

Dore, *deur*, 120, 619, 332†, enz.

Draghen; Imperf. droch, 161; overeen draghen, *overeenkomen*, 298; eenen moet draghen, *éénen wil hebben*, 727.

Drinken; Imperf. dranc, 440.

Duerbaer, eig. *duurzaam*, *hard*, vervolgens *edel*, *kostbaar*, 68†, 340†.

Dul, *dwaas*, 604. Vgl. op VAN BEAUMONT, bl. 19.

Dwaen, *wasschen*, 677, 346†.

E.

Eenpaerlike, *aanhoudend*, *gedurig*, 458*.

Eerlike, *met groote pracht*, 626*. Vgl. HUYDEC. op STOKE, I: 109, 354, VAN WYN op HEELU, bl. 157.

Ees, es, ys, *is*, 240, 244, 731*.

Eiselyc, *verschrikkelijk*, 167, 80†, verkeerdelijk tegenw. *ijsselijk*. Zie op VAN BEAUMONT, bl. 5.

El, *anders*, 489.

Elx jaers, Genitivus temporis, 508, 246†. De verschillende lezingen op eerstgenoemde plaats leveren geen behoorlijken zin op.

Emmer, (ie meer), *immer*, 573. Vgl. nemmer.

En, negatie, passim; en of en si, *nisi* (*ten zij*), 549, 335†. Vgl. ne.

—en, achter de w. w. *hem*, 722, 772, enz.; achter de voegw. *hem*, 553, 553*. Vgl. -n of -ne.

Ende nemen (sinen), *sterven*, 279.

Enwech, *heen*, 394*. Elders inwech: VERMEULENS *Vanden levene ons Heren*, vs. 303:

» Gabriel [seide] niet meer, hi voer *inwech*
Ten hoghen trone."

Vgl. BILDERD. *Over de geslachten*, 2e. dr. bl. 345.

Erde, *aarde*, 169, 233, enz.

Ere, *eenre*, Genitivus femin. van een, 288, 396.

Evel, *euvel*, *kwaal*, *ongemak*, 696.

G.

Gaen; 3 sing. Praes. geet, 239. Partic. gheganghen, 608; Imperat. sing. ganc, 11†, goet, 52.

Gaerde of gherde, *takje*, titel*, 234, 234*, 241*, 253*, 287; gherdeken, gherdekyn, 241, 253. Teregt zegt DU PUY DE MONTBRUN, *Recherches Bibliogr.* p. 59: »*Drie gaerden*, ou les *trois petites verges*, desquelles la croix serait crûe, et non pas les *Trois Jardins*, comme l'a traduit M. DELVENNE dans ses *Biographies des Pays-Bas*, Tome II, pag. 110."

Gaeren, *begeeren;* Imperf. gaerde, 594*.

Gans, *gezond*, *welvarend*, 433 (waar men verkeerdelijk ghans leest), 450. Het tegenovergestelde is ongans, waarover zie op VAN BEAUMONT, bl. 188. Van hier ook gansen, *genezen*, vgl. *der Leken Spieghel* ter bl. 91 aangeh. pl. en VERMEULEN t. a. p. bl. 225.

Ghe- voor de w. w. gevoegd, doch zonder versterking der beteekenis 3, 486, 487, 491, 584, 28*, 268*, 330*, 234†.

Ghe- weggelaten voor de Participia, 426, 715, 29*, 249*, enz.

Ghebenedide, *gezegende*, 724.

Ghebreken, *ontbreken*, 260†.

Ghecroen, *gekreun*, *gekerm*, 349*, van het oude cronen, *kreunen*, *klagen;* vgl. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 400.

Ghedenken, onpersoonl. w. w. met den Genitivus der zaak en den Dativus van de persoon; doen ghedachtem der claerheit, 101. — Persoonl. met den Accus. Imperf. gedochte, 37†.

Ghedochte, *gedachte*, 131.

Ghehende, gheheinde, *nabij*, 280, 280*. Zonder *ghe-* nog overig in de spreekwijze: *heinde en ver*. Vgl. HUYDEC. op STOKE, II : 5—7. In de variant U. is gehinge waarschijnlijk aan verschil van uitspraak te wijten. Althans *nd* en *ng* wisselen meermalen, als b. v. in de tegenw. Deelwoorden.

Ghehinghen, *gehengen*, *dulden*, *toestaan*, 552.

Ghelachte, gelaecht, 672, 343†. Een woord dat het eerst bekend werd uit de *Reis van Sinte Brandane*, zoo als die naar het *Comburger* HS. werd uitgegeven door Jhr. PH. BLOMMAERT in het tweede Dl. der *Oudvlaemsche gedichten*, bl. 3, volgg. Men leest aldaar vs. 275:

» Hem was sine mule ende sijn giel
Menich *ghelachte* wijt.''

en nog eens vs. 2123:

» Hem was zijn mont ende zijn ghiel
Menich *ghelachte* wijt.''

waarvoor men in het eerste deel bl. 118, volgens het *Hulthemsche* HS. leest, vs. 2053:

» Hem was sijn mont ende kele
Menegher *ghelachten* wijt."

Genoemde uitgever verklaart het in zijn glossarium op het I^e. deel aldus: »Ghelachte, breedte eens roeiriems, *palmula remi*, in het oudhoogd. *laffe*." — Doch de ware verklaring is *vadem*, het Hoogd. klafter, nevenvorm lachter, MHD. lafter. Vgl. ZIEMANN, MHD. *Wörterb.* s. 204, SCHWENCK, *Wörterb. d. Deutschen Spr.* s. 341. — De Platduitsche bewerking heeft schacht; vgl. o. dit w. in glossarium II.

Ghelof, *lof*, *eer*, 330*.

Gheloue, *mat*, *moede*, 45*; loof in dien zin is thans nog op verscheiden plaatsen van ons vaderland in zwang.

Ghemanc, *gemengd*, 46, 46*, 84. Zie SIEGENBEEK in den *Alg. K. en L. Bode*, 1839, II, bl. 45, en de daar aangeh. voorb.; ghemanct, 46*; gheminct, 84*.

Ghemeenlic, *gezamenlijk*, 177†.

Ghemenscap, *gemeenschap*, 37.

Ghemic, ghemicke, *passend*, *van pas*, 569*, 590*, 730. Zie HUYDEC. op STOKE, III : 307.

Ghemoeten, *ontmoeten*, 446*.

Ghenoet, *gelijke*, 236. Zie HUYDEC. t. a. p. I: 532. II: 63, 160, 554, 555.

Genogen, genoegen (hem d. i. *zich*), *zich tevreden stellen*, *genoegdoening verschaffen*, 203, 104†, 182†.

Gens, *ginds*, zie haere.

Ghepens, *gedachte*, 360*.

Gherde, zie gaerde.

Gere, voor geenre, Genitivus van gene, even als ere van een, 732: ingere pissine vliet, *in het water van genen* of *gindschen vijver.*

Gereden of ghereiden (hem d. i. *zich*), *zich gereedmaken*, *bereiden*, 404, 214†.

Gheroen, *rusten*, 349. Tfolc en lieten niet gheroen, *Het volk liet hem niet met rust.* Vgl. HUYDEC. op STOKE, II: 499, 526, 527. In de lezing van S. is hen eene fout voor hem.

Geronnen, zie rennen.

Gherusten, *rusten*, 268*

Ghescroven, zie scruiven.

Gheselen, *geeselen;* Imperf. gheselde, 722, 306†.

Gesien, *zien*, 491, 234†

Ghesijn, oud Praeteritum voor *geweest;* 495*. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 171.

Gesleghen zie slaen.

Getelt, *tenten*, 323*. Zie over dit woord CLIGNETT, *Voorr. voor den Teuthonista* bl. XXXII, en HUYDEC. op STOKE, II: 26, III: 131, 132.

Ghetoghen, zie tiën.

Ghewassen, *wassen*, *groeijen*, 3.

Ghewerc, *werk*, *toedoen*, 28*.

Ghewes, *gewis*, *zeker;* gewes sijn met den Genitivus, 241, 241*, 325, 325*.

Gichtech, *jichtig*, 438.

Gnoet, Imperf. van genieten, 215.

Goet, *dapper*, 740. Zie HALBERTSMA, *Lett. Naoogst*, bl. 8 vlg.

Gomen, *acht geven op*, *vergelijken*, 238. Gomen of begomen is *acht geven op*, vervolgens

bewaken. Zie de uitvoerige aanteek. van HUYDEC. *Proeve*, II : 205, 206, HOFFMANN, *Hor. Belg.* III : 126, VISSCHER, *Ferguut*, 253.

Gone (die), *die gene*, 752.

Graven; Imperat. graf, 233, vgl. 233*.

Greyne, *zaadje*, *zaadkorrel*, 211, 218, 285, 267*, 110†, 115†, 149†.

Groue, *dikte*, (eig. *grofte*), 498*.

H.

Haer, genitivus voor harer, 156.

Haer (niet een), *weinig* of *niets*, 386*.

Haere (of hare) ende gens, *hier en ginds*, *overal*, 359*; harentare, hare ende tare, *hier en daar*, *overal*, 261; vgl. 261*.

Hant (te), *terstond*, 222†. Vgl. al te hant.

Heeten, *gebieden;* Imperf. hiet, 35, 219, 412, hiete, 271†.

Helt, zie houden.

Hem, *zich*, passim; pluralis voor hen, passim.

Hemelyc, *heimelijk*, 262, 671.

Henen (van), *vanhier*, 118*. Vgl. dan, waartegen het over staat, als *hier* tegen over *daar.*

Hent, (anders thent), *totdat*, 72*. Vgl. het Platd. went.

Herde, *zeer*, bijw. 729*.

Het, zamengetrokken, zoodat het geheel verdwijnt: met dat, 459, met want, 459*, 760*, met tiende, 473, met mocht, 725; voor eene zachte letter geassimileerd, als dboec, titel, dlant, 152. Vgl. HUYDEC. op STOKE, III : 150, 217.

Hoechde, *hoogte*, 498*.
Hoecheit, *plegtige feesten*, 684*.
Hoet, *hoofd*, 120, 127; vgl. op nijgen. Hoeft, 120*, 127*.
Hoghe, *hoogte*, 498*.
Hoor, pers. v. n. w. *haar*, 308†.
Horet, *hoorde het*, 176.
Houde, *spoedig*, 414*, 466*. Zie CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 62.
Houde, *behoud*, 606*.
Houden; soms houwen, 273†; in den zin van *bevatten*, 760*: vgl. passie; Imperf. helt, 582*, hilt, 684*.
Houet, *hoofd*, 52†.
Huden, *heden*, 463*.
Huden, *hoeden*; 3 sing. huet, 63.
Huut, *huid*, 724, in den verbogen casus hude, 451.

I. (Y.) J.

Jaer, in plurali, 564.
Ie of ye, *ooit*, 12, 604, 12*, 514*, 303†. Vgl. nie.
Yegherinc, *ergens*, 489. Anders iewerinc; vgl. ook voor andere vormen *Die Dietsche Doctrinale*, III, vs. 1266 en de varianten ald.; in de volkstaal nog *iewers*.
Yemen, *iemand*, 674.
Jerst, *eerst*, 589.
Iewer, of yewers, *ergens*, 489*.
In, *ic en*, 712.

Ingere, zie gere.

Jolyt, *vermaak*, 515, 692.

K. zie C.

L.

Lachen; Imperf. loech, 277.

Lammer zie caluer.

Lanc, met den Genitivus van de maat, 288, 288*, 153†.

Langen, eig. een onz. w. w. *langer worden*, bedr. gebruikt, 241†; het bedr. lengen of lingen, *langer maken*, 500; onz. *gebruikt*, 576, 283†; leinghen, 500*, 576*.

Lasers of lazerich, *met de Lazarusziekte behebd*, *melaatsch*, 457, 457*. Vgl. MEIJERS *Leven van J.*, C. 51, 58, 98.

Leggen; Imperf. leghede, 575*. Leghese (374*) is voor *legde ze*.

Liden, eig. *voorbijgaan*, 403, 466*; vervolgens *overgaan*, 445, 454; ook *doorgaan*, 761*; ook eenvoudig *gaan*, 208†; Imperf. leet, 403, 761*.

Liggen aen (*iets*), *gelegen zijn aan iets*, 267, 315†. Doch men leze op de eerste plaats wat voor want.

Lingde, *lengte*, 396.

Lochter of luchter, *linker*, 313*, 165†.

Loessen, (*ver*)*lossen*, *los maken*, 582*.

Lof, *eer*, 481.

Loghelic, *leugenachtig*, 8.

Lueden, *lieden*, 337.

M.

Maetselen, *metselen*, 332†; vgl. metsen.

Man, 498; vgl. 498*. De zin is: »Nooit zag eenig mensch schooner boom," met dubbele ontkenning.

Mancscap, *gemeenschap*, 37* Manc is hetzelfde als het boven vermelde ghemanc, *gemengd.*

Manslachter, *doodslager*, 255†; vgl. MEIJERS *Leven van J.*, C. 177. De berijmde tekst heeft orloghes man, *krijgsman*, 524.

Meenen, *beteekenen*, *beduiden*, 181.

Menechsins, met den Genitivus, 359.

Mengherande, *menigerhande*, 132*

Mer, *maar*, 68*, 37†, 148†.

Merghen, *morgen*, *ochtend*, 305. Zie over dit w. op VAN BEAUMONT, bl. 86, 87.

Merren, *toeven*, *talmen*, *dralen*, 265, 141†.

Mesquame, *ongeluk*, 112; misquame, 112*.

Metsen, grondwoord van *metselen*, 652. Zie DE JAGER, *over de werkw. van herhaling en during*, bl. 48, alwaar als eigenlijke beteekenis van metsen, *snijden*, *houwen*, wordt opgegeven, welke echter door voorbeelden te bewijzen zou zijn.

Mids, *midden*, 548*. Zoo zegt HOOFT in den *Geeraardt van Velzen*, vs. 100:

» — *mids* in druk en kommers noodt." —

V. h. midszomer.

Moet, *gemoed*, *wil*, 727.

Moeten (te), *te gemoet*, 103, vgl. 103*.

Morgen, Genitivus, 213†.

N.

-n, *hem*, 722; vgl. -en, -ne.

Nach, voor *nacht*, 268*.

Naest, superl. van het Voorzetsel na, *het eerst na*, *dadelijk na*, 695; vgl. 350†.

Nannen, (HD. *nennen*), *noemen*, Partic. ghenant, 139.

-ne, *hem*, 223, 229, 245, enz.; vgl. -n, -en.

-ne, *niet*, 525; *nisi*, *indien niet*, 658: Hine neech den houte enz. *Ten zij hij voor het hout neeg.* Vgl. en.

Negheen, *geen*, *nullus*, 297.

Nemen (boete), *genezen*, 696; het tegenovergestelde van scade nemen, waarover zie CLIGNETT, *Voorr. voor den Teuthonista*, bl. XLIII.

Nemmer, *ne meer*, *niet meer*, 48. Vgl. 48*, en emmer.

Netten, bedr. w. w. *nat maken*, 142.

Neuen, *nevens*, met den Genitivus, 311.

Nichelen, *nagelen*, *vast spijkeren*, 742; zie voor den zin den Variant uit S. Vgl. VERMEULENS *Vanden levene ons Heren*, vs. 3438:

» Hoe sijn dijn hande ende dine voete
Doergaet, *genichelt*, vele onsoete."

en vs. 3459:

» Dese naghele *nichelen* di so sere."

Vgl. vs. 3035, 3667, 3824. Het is geen werkw. van herhaling, maar komt af van het oude nichel, *nagel*, en ontbreekt op DE JAGERS lijst in zijne *Werkw. van herh. en during*, bl. 224.

Nie of nye, *nooit*, 386, 498, 80*, 86†, 201†, 202†.

Nieboren, *pas geboren*, 175; vgl. 175*.

Nyemaer, *tijding*, ook *boodschap*, 44†; nyeumare, 110*. Zie over dit woord op VAN BEAUMONT, bl. 140.

Niemen of nyement, *niemand*, 656, 334†. Zie KIL.

Nijgen, met den Dativus: den houte, 658, d. i. *voor het hout.* Zie M. DE VRIES, in de *N. Werken v. d. Maatsch. der Ned. Lett.*, D. VI, bl. 171 vlg. Ten onregte heb ik, door de proza-bewerking (r. 336) verleid, in de kritiek de verandering van houte in hoet voorgeslagen.

No, *noch*, ontkenning, 161, 580, 590*.

Noch, in den bijzonderen zin van *nu ook*, 247, 128†.

Nochtan, *nogtans*, *evenwel*, 298.

Nodelyc, *noodig*, 562. De zin is: »Indien men het soms in nood van doen hadde."

Nomen, *noemen;* Partic. genomet, 121†.

Nose, *verdriet*, *ongemak*, *schade*, 598. VERMEULENS *Vanden levene ons Heren*, vs. 1280:

> » Langhen tijt hadden dese *noese*
> Die valsche joden ende die gebose,
> Dat si enz."

Vgl. 1089, 1581, 2742, en op VAN BEAUMONT, bl. 166.

Nuwe, *nieuwe*, 247†; niwe, 676*.

O.

Ochte, *of*, 109, 110.

Of, *af*, 119†, 140†.

Om, weggelaten vóór den Infinitivus, 520.

Ommoeten, *ontmoeten*, 96*.

Omwercken; Imperf. omwrochte, 502.

Onghesonde, *ziekte*, *ongezondheid*, 466*.

Onnen, *gunnen;* Praes. Subj. on, 780*; zie de Aanteek. op dit vs. en vgl. HUYDEC. op STOKE, III: 309—311.

Onsochte, *onzacht*, *hard*, 721.

Ontdoen, *openen*, 245, 127†; vgl. 245*.

Ontfacht, *ontging*, *mislukte*, 483. Ter vergelijking strekke de volgende mij van goeder hand medegedeelde plaats uit *der Leken Spieghel* (HS. E. Fol. 87 v. 2):

» Hi sprac daghelijcs een ghebet,
Waer bi dat mi *ontvacht*
Over hem te hebbene macht."

Het is de Duivel, die erkent dat het hem *mislukt is*, den ridder in zijne magt te krijgen.

Ontfaen, *ontvangen*, 187; Partic. ontfaen, 678.

Ontfermenis, ontfarmenis, *ontferming*, *misericordia*, 58, 116; ontfaermicheit, ontfermicheit, 116*; ontfermherticheit, 116*, 14†, 48†.

Ontliuen, *het leven* (liue) *benemen*, *doen sterven*, 726.

Ontloken, Partic. van ontluiken, *openen*, 249*. Zie op VAN BEAUMONT, bl. 11.

Ontploken, Partic. van ontpluken, *openen*, *ontvouwen*, *uitspreiden*, 249, alwaar wort schijnt uitgevallen te zijn.

Ferguut, vs. 4673:

» Wel saen hi den coninc sach,
Die sine baniere hilt *ontploken*."

Zie over dit woord JONCKBLOETS Aanteek. in zijn *Specimen*, pag. 72, en VERMEULEN, t. a. p. bl. 216. Vgl. opluiken.

Ontsoef, 436*, Imperf. van ontseffen, in denzelfden zin die ook aan *beseffen* oudtijds eigen was, namelijk *gewaar worden*, *gevoelen*. Beseffen had in het Imperf. besoef en besief, in het Part. beseven. Het voorvoegsel *ont* heeft in *ontseffen* dezelfde kracht als in *ontwaren*, *ontwaken* enz. En zoo zeide men in denzelfden zin (van *beloven*) zoowel *ontheeten* als *beheeten*.

Ontspringen, *ontwaken*, *uit den slaap springen;* Imperf. ontspranc, 402. Vgl. 402* en CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 392.

Ontwaec worden, *ontwaken*, 212†.

Onwaerde, *schande*, *onwaardige behandeling*, 713*.

Onwille, *onwil*, 710; tsinen onwille, *tegen zijnen wil.*

Op, in den bijzonderen zin van *onder voorwaarde van*, *vertrouwende op*, 53: op gherechte vaderlike minne, *op voorwaarde van de liefde uws vaders;* 69: Sone! gaet op minen troest, *Zoon! ga*, *steunende op mijne trouw.* (vgl. o. h. w. troest.) Even zoo 24†, en *Beatrys*, vs. 772, 781. Men kan het Grieksche ἐπὶ, ἐφ' ᾧτε, vergelijken.

Opluiken, *openen;* Partic. opgeloken, 130†, oploken, 249*.

Opwert, *opwaart*, 739.

Orbare, *nut*, 561: Als te ghemenen orbare, *als ten algemeenen nutte.*

Oude, *ouderdom*, 46, waar men ongetwijfeld met A. moet lezen: Van ouden met arbeiden ghemanc. Vgl. 46*.

Ouer, *voor*, *als*, 81 (vgl. 81*), 130, 387.

P.

Paeys, *vrede*, 64*, 19†; payselycke, *in vrede*, 530*.

Passie, *het lijden;* in bijz. zin *de geschiedenis van het lijden*, 760*. De zin is: »Want de geschiedenis van het lijden bevat dit niet.''

Pauwelioen, *pavillon*, *tent*, 299, 323, 322*, 182†, enz.; paulioen, 299*.

Picyn, piscine, pissine, *vijver*, 676, 693, 697, 345†.

Poent, *punt*, 7.

R.

R, omzetting der-, b. v. cypers voor cypres, 741* en elders.

-r, *er*, zie re.

Ran, zie rennen.

Ranck, *dun*, *zwak*, 287*.

Raste, *rust*, 64, 351*.

-re of -r, *er*, 398, 436, 630, 264*.

Rechtevoort, *terstond*, 221*.

Rechten, *oprigten*, 525, vgl. 525*.

Rene, *rein*, 665.

Rennen, *snel gaan*, *vloeijen;* Imperf. ran, 774; Partic. geronnen, 466*.

Rise, *rijsje*, *tak*, 213, 112†.

Roede, *tak*, 306, 316, enz.

Roke, *reuk*, *geur*, 84, 246, 250, 33†, enz.

S, Z.

-s, voor des, genitivus van dat, achter de w. w. gevoegd, 126, 184, 241, 375, 488, 527, 719, 375*; ook achter andere woorden, 228.

Saen, *spoedig*, 436, 629, 670, 450*.

Saghe, *verhaal*, *gezegde*, 590.

Saget, Imperf. van sien, 93†, 107†.

Sçade, *jammer*, 162, 162*, 77†.

Scalkernie, *dienst*, *slavernij*, 582*.

Sciere, *spoedig*, *terstond*, 100, 466*. V. h. *schielijk.*

Sciet, Imperf. van sceden, *weggaan*, 86.

Scilt, *kenteeken*, 582*. Vgl. *Vanden lande van overzee*, vs. 214—216:

» Neemt den *scilt* vermelioene,
Die Jhesus droech, omtrent noene,
Op den goeden vridach, enz."

Scoet, 728; waarschijnlijk moet men hier lezen: daer hi stoet. Zie dit woord onder staen.

Scoren, *scheuren*, *van een gereten worden;* Imperf. scorde, 767.

Scout, *schuld*, 79, 203, 344, 606; scouwe, 79*; scuut, 105†, 178†.

Scruiven, ongebruikelijk, doch van daar is het Partic. ghescrouen, *verstooten*, 60*, 118*. In VAN MAERLANTS *Sp. Hist.* vindt men ook het Imperf. verscrove (D. III, bl. 113) en het Part. bescroven (D. II, bl. 475). In denzelfden zin zeide men ook verscuiven: zie op dat woord.

Zeggen; Imperf. zeghede, 387*.

Zeghevechten, *de zege behalen;* Imperf. zeghevacht, 740*.

Selc, *zulk*, 5, 347, 534.

Selen, sullen, zoelen, *zullen;* Praes. 1 sing. ic sel, 13†, 55†, sal, 126*, sael, 126; 2 sing. du selt, 424*, selst, 207†, selste, 223†, 256†, salt, 525*; met achtergev. voorn. w., seldi, 74, 231, enz., 116†, selstu, 208†, 210†, zaltu, 395*, zoeldi, 55*, 231*; 3 sing. hi sal, 286, enz., 211†, sel, 93†, 96†, enz.; 2 plur. ghi selt, 55, 82, enz., 82*, 31†, selst, 26†, zult, 525*; 3 plur. si selen, 234, 235, sellen, 119†, sullen, 234*, zoelen, 234*; Imperf. du sout, 525, hi soude, passim.

Seluer, suluer, *zilver*, 505, 245†.

Siecheid, *ziekte*, 439.

Siere, *zeer*, bijw. 430.

Syn, *zin*, 58†.

Sint of zijnt, *sedert*, 40, 40*.

Slaen; Partic. ghesleghen, 754.

Slincker, *linker*, 313.

Smaken; Imperf. smakende, *smaakte*, 113†.

Smal, plur. smale, *klein*, 287, 153†.

Soken, *zoeken*, 294†.

Sonder, *behalve*, 654, 493*, 333†.

Sonderling, *singularis*, *bijzonder*, 510*.

Sparen, *talmen*, *dralen*, 265*. Vgl. DE JAGERS *Verscheidenheden uit het gebied der Nederd. Taalkunde*, bl. 254 vlg.

Splyten, *spruiten* (*uit*); Partic. ghespleten, *gesproten*, 206.

Staen; 3 sing. steet, 258*; Imperf. stant, *stond*, 404*, stoet, 739, 728*, stont, passim.

Stan, zie bij stenen.

Stede, *plaats* in het algemeen, 123, 413, 216†, enz.

Steken; Imperat. stect, 120.

Stenen, *zuchten*, met eene korte *e*, even als het Gr. *στένειν*; Imperf. stan, 49.

Stenine of steinine, *van steen*, 380, 380*.

Sterven; Imperf. sterf, 1*, 278, starf, 148†.

Stijven, *regtop vasthechten*, 726*.

Stont, *tijd*, ter stont, d. i. tere stont of teenre stont, *eens*, 595; vgl. 595*.

Stryken; een pat stryken, *gaan*, *betreden*; Imperf. streec, 88*.

T.

-t, zie het.

Tafelyn, *tabula*, *tafel* (*der wet*), 379.

Tale, *verhaal*, *gezegde*, 590*. Vgl. saghe.

Te, *tot*, 65, 272, 730, 736; *nabij*, 327; *op*, 197; *bij*, 771, vgl. 771*; *door*, *volgens*, 260, vgl. 260*; *tot*, *voor*, 710; *geschikt voor*, 544;

met den Genitivus, 313, vgl. tes; te moeten, *te gemoet*, 103; te waren, *voorwaar*, 508. — Ter, *te der:* ter vart, *snel*, 734, ter pissinen waert, (*te waert der p.*), *naar den vijver*, 733.

Tes, te des, *tot dat*, 269; vgl. 269* en HUYDEC. op STOKE III: 177, 178, 180.

Telghen, telgre, tellegeren, *takken*, 160, 160*, 74†, 119†; vgl. 135†.

Tert, zie treden.

Tfy, *foei*, *fy*, 604*.

Tiën, *trekken;* Imperf. toech, 429*, 167†, toghen, 734*; Partic. ghetoghen, 714*.

Toecomen bi, *veroorzaakt worden door*, 179†.

Torde, zie dorde.

Trapas of tripas, (Lat. *transpassus*), *doorgang*, *passage*, 460, 460*.

Treden, w. w.; Imperf. tert, *trad*, 104; vgl. betreden, en 104*.

Trecken; Imperf. trac, 361, 429, 319,* 361*.

Troest, zoowel *trouw*, als *vertrouwen*, zoowel *hulp*, als *hoop;* in eerstgenoemden zin staat het 69, 24†, en in *Beatrys*, vs. 772:

» Ic saelt oec doen, in goeder trouwen,
Opten troest van onser vrouwen."

en vs. 781:

» *Op den troest* van onser vrouwen
Latic u hier in goeder trouwen."

op al welke plaatsen de zin is: *mij verlatende op de* trouw *van* enz. Vgl. op; bij M. STOKE, B. IV, vs. 1049:

»— ic moet hebben *troost*."

beteekent het *hulp*; zie HUYDEC. ald.
Tuyn, tune, *tuin*, d. i. *omheining*, 502, 243†. Zie op VAN BEAUMONT, bl. 135.
Twi, *waarom*, *hoe*, 604, 638; vgl. 604*, 638*.

V. (U.)

Vare, *vrees*, 770*.
Varen, *gaan*, *komen*, in het algemeen, 586, 626*, 215†, 260†.
Vart, *vaart*, *snelheid*, 734. Zie te.
Vechten; Imperf. vacht, 740*.
Verbaren, *openbaren*, 235*; Imperf. verbarde, verbaerde, 358*, 522; Partic. verbart, verbaert, 316, 316*. Vgl. baren.
Verboren, *verbeuren;* Partic. verbort, 719.
Verde, veerden, *ver*, 430, 430*.
Verfrayen, verfroijen, *verblijden*, *verheugen*, 128*. Zie op VAN BEAUMONT, bl. 18, 162, 195. Vgl. vervroegen.
Vergheten, met den Genitivus, 228.
Veriecht, *door de jicht verlamd*, 438*.
Verliesen; Imperf. verloes, 442, 98†.
Verloesten, *verlossen*, 777.
Vermaen, *gebed*, 418*. Vermanen, *smeeken*, *bidden*, 4, 418; *onderrigten*, 393; in beide gevallen met den Genitivus, 4, 393, 393*; vgl. 4*.
Vernoy, *verdriet*, 14, 701.
Versamenen, andere vorm van het freq. verzamelen; Imperf. versamende, 233†; Partic. versament, 490. Zoo ook het eenvoudige za-

menen, vgl. DE JAGER, *Werkw. van herh. en during*, bl. 184.

Verscuiven, *verstooten*, meest in Part. verscouen, 118*, van waar nog *verschoveling*. Vgl. *Beatrys*, vs. 664:

» Hoe soudic dan sijn *verscoven*
Van uwer ontfermecheit?"

In de afgeleide beteekenis van *veracht*, *laag*, komt, het woord meermalen voor, als b. v. bij VAN VELTHEM, B. III, C. LII, vs. 40. Vgl. o. h. w. scruiven.

Versien, *zien*, *ziende gewaar worden*, 635, 158*, 415*, 323†.

Vertaeren, *verteeren;* Partic. vertaert, 466*.

Vertiën, *vertrekken*, *uitrekken;* Imperf. Subj. vertoghe, 9; vgl. 9*.

Vertrecken, *verhalen*, 7. Zie op VAN BEAUMONT, bl. 93.

Vervaluwen (van valuw, *vaal*), *verwelken*, *verflensen;* Partic. vervaluwet, vervaluut, (van *half uitgesletene voetstappen*) 94, 80*; vgl. 94*. Zoo in *Beatrys* vs. 128:

» Dat si twee soe scone bloemen
Doet *vervaluen* ende bederven."

Ververt, Partic. van ververen, vervaren, *bevreesd worden* en *bevreesd maken*, 315.

Vervroegen, *verheugen;* Imperf. vervroechde, 57†.

Verwandelen, *veranderen*, 363, 191†.

Verwerven; Imperf. verwerf, 532.

Viesen, 238†; aldus heeft het HS.; lees wiesen.

Vinden; Imperf. vant, 270, enz.; Partic. vonden, *gevonden*, 589.

Visieren, *overleggen*, *uitdenken*, *uitleggen*, 138, 537*; vgl. 138*. Dikwijls met versieren verwisseld, zie 138* en HUYDEC. op STOKE, I: 499, CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 393, VAN WYN op HEELU, bl. 38—42.

Vliet, *water*, 732. Vgl. gere.

Vloeden, *vloeijen*, *drijven*, 732. Vgl. 732*.

Voeren; Imperf. voerede, 430*. Voerese (430) is *voerde ze.*

Voetsporen, *voetstappen*, *sporen van de voeten*, 80.

Vond, *vondst*, 427.

Vonder, *brug*, 620, 641. Elders vondel, thans ook vlonder.

Voren comen, *verschijnen*, 706.

Vreedzomlike, *vreedzaam*, *in vrede*, 530*.

Vroe, *vroeg*, 352, 213†.

Vroet, *wijs*, passim. Zie op VAN BEAUMONT, bl. 31, 103.

Vul, *vol*, 603.

Vutspreden, *uitspreiden*, 263.

W.

Waden; Imperf. woet, 632, vgl. 632*.

Wael, wale, *wel*, bijw. 71, 730*.

Waen, *meening*, 147, 408; in den bijzonderen zin van *verkeerden waan*, en vervolgens *leugen*, *bedrog*, in de spreekwijze: sonder waen, 314.

Waen, *van waar*, 44 †. Vgl. dan.

Waerde, weerde, *eer*, 430*.

Waest, Imperf. was het, 538, 539.

Wanen, *meenen*, *voornemens zijn*, met een Praeteritum (hebben gheset) 481.

Waren. Te-, *in waarheid*, *voorwaar*, 508.

Wassen, *groeijen;* Imperf. wise, 507; Partic. wast, *gewassen*, 231 †.

Werden, *worden;* Imperf. wart, 401, wort, 36 †, 165 †, en verder overal.

Wercken; Imperf. wrochte, 47. Vgl. bewercken, omwercken.

Wes, Genitivus van wie of wat, 393*, 123 †, 207 †. Vgl. des, dies, wies.

Weten, met den Genitivus, 68, 68*; 2 sing. wet, 643, wit, 643*; 2 plur. wet, 227, 227*.

Widen, *verwijden*, *uitleggen*, 500, 242 †.

Wies, Genitivus van wie, 239, 640, 2 †; van wat, 393. Vgl. des, dies, wes.

Winnen, ghewinnen, *verkrijgen;* Imp. wan, ghewan, 12, 39*, 2 †.

Wysen, *verwijzen;* Partic. ghewyst, 16; vgl. 16*.

Woet, zie waden.

Wonder hebben, onpersoonl. w. w. *verwonderen*, 577 642. Zoo ook wonder geven, 577*.

Wort, pluralis, *woorden*, 221. Vgl. jaer en zie KLUITS *Voorr.* voor den 6en druk der *Zelfst. naamwoorden* van D. VAN HOOGSTRATEN, bl. CII—CVI.

II.

PLATDUITSCH.

A.

Achter-, *weg*-, 17. Het komt ook in andere beteekenissen met ons achter overeen.

All, *geheel*, 157, 257, 265.

Allent, 329; misschien is hier volck uitgevallen en moet men lezen allet d. i. *al het*, ten zij het woord allen zij met het achtervoegsel *t* (vgl. leuen), en dus dat op eenen pluralis terugsla.

Alsusz, *aldus*, 140. Anders aldus, 207, of also, 249.

Altohant, zie tho, to.

An, ane, *aan*, 1, 22, 300. Dikwijls door *in* te verklaren: an sick 146, an enem dal, 231, an de[r] erden, 238; of door *op:* an dersüluen wyse, 361, an twen tafelen fyn, 394.

Anbeden, *aanbidden*, 647.

Ancliuen, bedr. w. w. *aan* (iets) *vastmaken*, 714.

Ander, *tweede*, 148, 318; *volgende*, 336.

Angripen, *aangrijpen*, 695. Vgl. gripen.

Anropen, *aanroepen*, 52. Vgl. ropen.

Antworden, met den Dativus, 67, 443.

Anvan (anvaten), *aanvatten*, 347.

Apenbar, *openbaar*, 269; apenbaren, w. w. 440.

Apenstan, *openstaan*, 76.

Auer, *over*, 304, 413, 426, enz. Vs. 619 leest men auuer.

B.

Bade, meerv. van gebot, *gebod*, met de gewone weglating van ge, 393.

Balke, *balk*, 518, enz. Vs. 566 staat bande, alwaar men waarschijnlijk balke lezen moet.

Bant, *band*, 563. Vgl. balke.

Bart (baart), *baard*, 701.

Barmherticheit, 121, 201, enz.

Bauen, *boven*, 128, 174. Elders bouen, 190, 242, enz.

Bedacht waren, *bedacht worden*, *op de gedachte komen*, *besluiten*, 657, 704. Op de laatste plaats begrijpe men den zin aldus: »Den negenden dag werd hij gebragt voor Pilatus, en er werd besloten, dat hij, enz.''

Bedarff, *behoefte*, *nood*, 2.

[Beden, beën, *bieden;*] Imperf. both, 132.

Bedüth, *verklaring*, *uitlegging*, 152; bedüden, *beteekenen;* Partic. bedudet, 248, bedüth, 260.

[Bedrowen (bedröuen), *bedroeven;*] Partic. bedrowet, 356, bedrouet, 523.

Beuelen; Imperf. beuol, 431; Partic. beuolen, 96.

[Beuen;] Imperf. beuede, *beefde*, 754.

[**Begeren**, *begeeren;*] Imperf. **begerde**, 577; met den Genitivus, 113.

Beghinnen, 6. Doch zie *Aanteekeningen*, bl. 96. — Imperf. **begund**, *begon*, in den zin van *ontstond*, 251.

Behende, *nabij*, 289.

Beholde, *behoud*, 589; **beholden**, w. w. 536.

Beiden, *toeven*, *wachten*, 54.

Bekant, *bekend*, 456.

[**Bekennen**, *coïre;*] Imperf. **bekande**, 33.

Bequam, *bekwaam*, *schoon*, 231.

Benedden, *beneden*, 129.

Beneuen, *nevens*, *naast*, 309, 320, enz.

[**Berichten**, *leeren*, *onderrigten;*] Imperat. **berichte** (-t), 624, 627; Partic. **bericht**, 229, 273, 729; **bericht syn van** iets, 229.

[**Beslan**, *beslaan;*] Imperf. **beschloge**, 635; Partic. **beschlagen**, 654. Later werd die *ch* tusschen de *s* en een anderen medeklinker in vele Platd. dialecten altijd uitgeworpen. Vgl. RICHEY s. 395. *Brem. Nieders. Wörterb.* in het *Vorbericht*. KRÜGER, s. 25, 26.

Beste, *beesten*, 669. Vgl. de *Aanteekeningen*, bl. 100.

Besunder, *bijzonder*, 628.

Beth, HD. *bis*, *tot dat*, 276.

[**Bewerken**;] Partic. **bewracht**, 656. Vgl. **werken**.

By, *door*, 23, enz.; *gedurende*, 34.

[**Bidden**;] 3 sing. **he biddet**, 119; Imperf. **bath**, 357, 370, **bat**, 439; Imperat. **bidde**,

58, bidt, 765. — Bede, z. n. w. 482, enz.; bedehuesz, *bedehuis*, 503, enz.

Binden, 526; Imperf. bant, 709, 732; Partic. gebunden, 529.

Blide, *blijde*, 448.

Bliuen, *blijven*, 17, enz.; Imperf. bleff, 599, bleeff, 723, bleuen, 300, enz.

Bodeschop, *boodschap*, 115.

Bok, *boek*, 323.

Bolde, HD. *bald*, *spoedig*, *dra:* also bolde, *terstond*, 109.

Bom, bome, boom, *boom*, 135, 161, 528, enz.

[Boren, *boren;*] Partic. bort, *geboord*, 546.

Borne, *bron*, *fontein*, 138, 159, enz.

Bote, *boete*, *middel van verbetering* of *genezing*, 682. Bote don van, eig. *boete doen van*, *geneesmiddel geven voor*, *genezen*, 358.

Breken (gebreken), *ontbreken*, 518.

Bringen, *brengen*, 537; Imperf. brachte, 115, enz., brochte, 512, enz.; Partic. bracht, 703.

Bruder, *broeder*, 24.

C, K, Q.

Kamen, zie komen.

Kempen (kämpen), *strijden*, 726. Ten zij men moet lezen des kempen gud, d. i. *van den moedigen strijder*. Vgl. den Nederl. tekst en *Aanteek.* bl. 100.

Kerkener, *kerker*, 594, 599.

Kerne, *korrel*, *zaadkorrel*, 287; kerneke, *korreltje*, 214, enz.

Cleyn, 13, *weinig*, 50, enz.; cleyne, z. n. w. *kleinheid*, *geringe hoeveelheid*, 350.

Knee, *knie*, 369.

Komen (kamen), 31, enz.; 2 sing. du kumpst, 223, du kumpt, 74; 3 sing. he kumpt, 211; Imperf. kam, 396, quam, qwam, 102, 457, kamen, 215, quemen, 77, 296, ook bij eenen singularis, 606; Imperf. Subjunct. queme, 114; Partic. gekomen, 209, komen, 28.

Kon, *koen*, *vermetel*, 110.

[Könen, *kunnen;*] 1 sing. ick kan, 698; 1 Plur. wykönen, 525; Imperf. konden, 557, 565.

Koningh, 407, enz.; könyngynne, 607, 633; koningrike, 398.

Kopen, 197, 502; Imperf. kofften, 544.

[Kören, *kiezen;*] Partic. gekoren, 722.

Kruth, *kruid*, 83; meerv. krude, 134.

Krütz, crütz (krüz), *kruis*, 714, enz.; creutzigen, *kruisigen*, 707.

Quaad, *kwaad*, 20.

Kunt, *kond*, *bekend*, 454, enz.

[Küssen, *kussen;*] Imperf. küssede, 694.

D.

-d, zie leuen.

Da, *daar*, 306, ten zij aldaar, zoo als overal elders, dar te lezen zij; zie dar.

Dan, zie den, denen.

Dancke, HD. *gedanke*, *gedachte*, 374.

Dar, *daar*, 134, enz.; aldar, 220; vandar, 328, 393; darane, 1; darby, 243; darinne,

66; darmede, 65; darto, *daartoe*, *daarbij*, 44; darumme, *daarom*, 187.

De wordt in het Platd. dikwijls achter de woorden gevoegd, 39, 68, 427, 428, 450, 478, 499, 669, 732, enz. Vs. 373 leest men dede, hetwelk, zoo het niet verkeerd is afgedrukt, zal moeten beteekenen de, de, *die* (aanw. voorn. w.), *welke* (betr. voorn. w.).

Delen, *deelen*, *verdeelen*, 140; Partic. gedelet, 139.

Den, denne, *dan*, *alsdan*, 75, 130; *want*, 375.

Den, denen, in zamenstellingen het tegenovergestelde van hen, henen (vgl. dit w.), *heen:* van denen, *van daar*, 90, naden, *daar naar toe*, 180. Soms dan: van dan, *vandaar*, 464.

Dep, *diep*, 594.

Dyck, HD. *teich*, *vijver*, 663.

Do, *toen*, 39, 43, 45, enz. Vs. 62 leest men waarschijnlijk verkeerdelijk dor. Vgl. dor.

Dogen, *dulden*, *lijden*, 702; Imperf. dogede, *duldde*, 306, 352, 687.

Doke, *doek*, 177.

Dolen, zie holen.

Don, donde, *doen*, 68, 95; 3 sing. deyt, *doet*, 32, 755; 2 plur. gy don, 119; Imperf. dede, 91, 122, enz.; Imperf. Subjunct. dede, 358; Imperat. do, *doe*, 207; Partic. dan, *gedaan*, 339. — Done z. n. w. in deme sülucn done, *in hetzelfde doen*, *in denzelfden toestand*, 367.

Dor, door, dorch, *door*, 253, 305, 520, 621,

702, 750; somtijds in de beteekenis van *ten behoeve van*, *voor*, 631, 702.

Dore, *deur*, 125, 640.

Dorestecken, zie steken.

Dot, doet, *dood*, 32, 599, 705, enz.

[Dräfen, dröven, *durven;*] Imperf. dorste, 347. Vgl. RICHEY, s. 404.

Dre, *drie*, 34, 35, enz. In den verbogen casus dren, 214, 274.

Dregen, dragen, *dragen*, 560, 638, 655, 735; 3 sing. drecht, 64; Imperf. drogen, 163, 715.

Dreuoldicheyt, *drieëenheid*, 345.

[Drinken;] Imperf. drank, 460.

[Driuen;] 3 sing. drifft, 720; Imperf. dreff, *dreef*, 675.

Drüdde, *derde*, 152, 258, 321, 724.

Drüttich (dörtig), *dertig*, 44, 301, 481, 529.

[Duchten, *dunken;*] Imperf. duchte, 164, 573, 623.

Dull, *dwaas*, 587.

Dulgicht, *jichtig*, 458.

Dür, *duur*, *kostbaar*, 147, 517, enz.

Düster, *duister*, 693.

Düuel, *duivel*, 23, 27, enz.

Dwasz, 480. De zin der hiervoorgaande regels is duister, en dit woord, dat *dwars*, *overdwars*, *transversim* beteekent, waarschijnlijk als z. n. w. gebruikt, zoodat dan de zin zoude moeten zijn: »Omdat het bij den weg was, en (hij) een zoodanig dwarspad beminde (leuede)." Men vgl. den Nederl. tekst, vs. 459, 460.

Dwersz, *dwars*, 642, 729.

E.

Eddel, *edel*, 251; eddelsteyne, *edelgesteenten*, 653.

Ee, *verbond*, vervolgens *wet*, 667. Zie op VAN BEAUMONT, bl. 117, 233, en de aangeh. schr.

Eeke (eke), *eikenboom*, 568.

Efft, *of*, vraagw. 115, 370, 441, enz.

Ein, *een*, passim; de eyne, 241, de ene, 316.

Eyslich, *ijselijk*, 169.

Em voor het meerv. des tweeden persoons, em scholen, *gij zult*, 230.

En, negatie, passim. Voor ein, *een*, 403, 480.

Ende, *einde*, 6, 288.

Entfangen, *ontvangen*, 189.

Entfarmenisse, *ontferming*, 60.

Ere, *eer*, 637, enz.; [eren w. w.;] Imperf. erede, 616.

Eten, 219; Imperf. ath, 460.

Ewich, 66.

F, V.

Vader, 40, enz.; vederlik (vaderlik), 55.

[Vallen;] Imperf. vil, 369, 615, vel: dar vellet, *daar viel het*, *daar gebeurde het*, 662.

Var, *gevaar*, 44, indien de lezing echt is.

Varen, *gaan*, 385, enz.; Imperf. vor, *voer*, 425, 427, vör, 464, voren, 519; Partic. gevaren, 611.

Vaste, *vast*, 709.

Ve, *vee*, 668.

[Vechten;] Imperf. vacht, 727, zoo als men daar ongetwijfeld moet lezen.

Veer, *vier*, 139; veerde, *vierde*, 155.

Verde, *ver*; 451; verne (feern) *ver*, 568.

Vertich, *veertig*, 392.

Feste, *feest*, 670.

Veste, 669, zie beste.

Viff, *vijf*, 552, 554.

Vil, *fel*, 23.

Vil, *veel*, *zeer*, adverb., 50.

Vinden, 57, enz.; Imperf. van, 97, 111, vant 181, 277, enz., vunden, 307, 332, 350.

Vlek, meerv. vleken, 8.

Vlesch (fleesk), *vleesch*, 664.

[Vleten, *vlieten;*] Imperf. vloth, 761.

Vlit (fleet), *vliet*, 720.

Fogen, *voegen*, 642; 3 sing. fuget, *voegt*, 718.

[Volgen;] Imperf. volgede, 100, 736; Imperat. volge, 72, 75.

Vor, *voor*, *ante*, 57; *voor*, *pro*, 63, 89. — In de zamenstelling met andere woorden staat vor-, voor het latere ver-; zie de volgende voorbeelden.

Vorbat(vorbot), het OHD. fürbasz, *verder*, 109.

[Vorbeden, *verbieden;*] Imperf. vorboth, 219, verbode, 504.

Vorbliden, *verblijden*, 200; Imperf. vorbliedede, 283.

[Vorbören. *verbeuren;*] Partic. vorbort, 707.

Vordan, *verder*, *weg*, 696.

Vorderuen, 533.

Vordorren, 82; Partic. vordorret, 99, 166, 185.

Vordrete, *verdriet*, 687.

Vore, 373. Waarschijnlijk moet hier vaken, *dikwijls*, gelezen worden. Men vgl. den Nederl. tekst, vs. 358 *.

Vören, *voeren*, 446, 567; Imperf. vorde, 291, 330, enz.; doch vs. 679 leze men rörde.

[Vorgan, *voorbijgaan*;] Imperf. vorghinck, 422; *weggaan*, 462.

Vorgeuen, 257.

Vorgeten, met den Genit., 233; Partic. vorgeten, 673.

[Vorheuen, *verheffen*;] Partic. vorheuen, 741.

[Vorhogen;] Imperf. vorhogede, 688.

[Vorkeren;] Partic. vorkert, 325.

[Vorlesen, *verliezen*;] Imperf. vorlosz, 195, vorloren, 80; Partic. vorloren, 420.

Vormanen, *bidden*, *smeeken*, 4, 412; Imperf. vormande, 439.

Vormiddels, *vooraan in het midden*, 137.

[Vormorden, *vermoorden*;] Imperf. vormordede, 24.

Vornemen, 85; Imperf. vornam 25, enz.

Vorraden, Partic., 690.

Vorscheten, leest men vs. 118, doch men moet daar waarschijnlijk vorsleten, Partic. van vorsliten, *verslijten*, lezen; men vgl. den Nederl. tekst, vs. 113.

Vorstan, *verstaan*, 42, 153, 632.

[Vorstaruen, vorsteruen, *versterven*;] Imperf. vorstarff, 1.

[Vorstoten;] Imperf. vorsteit, *verstiet*, 62.
Vort, *voort*, *verder*, 330, 545, 708.
[Vorveren, verväären (sick), *zich vervaren*, *vervaard worden;*] Imperat. vorvere dy, 89; Partic. vorvert, 63, 105, 324, vorvart, 421.
Vorwar, 144, enz.
[Vorweruen, *verwerven*] Imperf. vorwarff, 510.
Vot, *voet*, 253, 552, enz.; voetsporen, votsparen, 76, 81, 98.
[Vragen;] 2 sing. du vraget, 187; Imperf. vragede, 113, 182; Imperat. vrage, 130.
Frede, vrede, *vrede*, 66, 211.
Vro, *vroeg*, 363, 422, enz.
Vreschen (vreesken), *navorschen*, vervolgens: *door zoeken vinden*, 515. Het grondwoord is eschen, esken, ons *eischen*.
Vrot, *vroed*, *onderrigt*, 186; vroden, *wijs zijn*, *onderrigt zijn*, 342.
Vrolichliken, 508.
[Vrowen (frouen), *verheugen;*] Imperf. vrowede, 133.
Vul, vull, *vol*, 44, 586.
[Fullenbringen, *volbrengen;*] Imperf. fullen brochte, 516.
Vullenkomen, *volkomen*, 199.
[Vulgan, *volgaan*, *door voortgang vervuld worden;*] Partic. vulgan, 542.
Funt, *vond*, van vinden, 448.
Vüre, *vuur*, 104; vürich, 64.

G, CH.

Ch, zie beslan, swert, enz.

Gan, *gaan*, 77, 222, enz.; 3 sing. geit, 244; Imperf. ghinck, 93, 109 enz., ghingen, 523; Imperat. ga, gha, 54, 125; Infinit. gangen, 591.

Ge- wordt in het Platduitsch niet slechts voor de verleden deelw. maar ook voor andere woorden dikwijls weggelaten. Zie verschillende voorbeelden: 3, 19, 28, 41, 424, 453, 483, 492, 493, 506, 511, 518, 539, 736, enz.

Geborn, *geboren*, 177.

Geisle, *geesel*, 592; gheyselen, *geeselen*, 710.

Geist, *geest*, 260, 267.

Gelosen, *verlossen*, 487.

Gemanck, *gemengd*, 46, waarvoor men vs. 87 gemenget leest.

Gemeit, 208, 344. Wat het woord beteekenen moet is mij duister.

Gen, gheen, *spreken*, *zeggen*, *belijden*, 131, 227, ons oude ghiën, ghieden, OHD. gehen, gihan, jehan, jihan. Zie over het Nederlandsche woord BILDERDYK, *Geslachtl.* o. d. w. *gids* en *giek*, en vooral de uitvoerige aanteekening van den Heer A. DE JAGER, in zijne onlangs uitgegeven *Verscheidenheden uit het gebied der Nederduitsche Taalkunde* (Deventer, 1844, 8°.), bl. 278—285, en de menigte daar aangeh. voorb., door vroegere uitgevers veelal verkeerd verklaard.

Genesen, zie nesen.

Genot, *genoot*, *gelijke*, 241.

Gher, *begeerte*, 573. De zin is: »Die was noch meer noch minder van maat dan hun, naar hun verlangen, goed dacht te zijn.”

Gherde, *rijsje*, *tak*, 239, 246, 258.

Geuen, 127; 3 sing. geuet 262; Imperf. gaff, 220, enz., geuen, 134, 355.

Gewede, *gewaad*, 626.

Gewisz, gewisse, *zeker*, 155, 246, 336.

Gnade, *genade*, 193, enz.

Gott, 122, enz.; Gen. Godes, Acc. Gode. Soms Gades, Gade, 222, 315, 341, 392, 590. Gotheit, 209.

Golt, *goud*, 145, enz.

Grasz, *gras*, 83.

Grauen, 663; Imperf. groff, 293, 671, grouen, 659; Imperat. grauet, 238. — Graff, z. n. w. 234.

Grimmichliken, 696.

Gron, *groen*, 75, enz.; grone, z. n. w., *groenheid*, 265.

Grot, *groot*, 12, enz.; grote, z. n. w. *grootte*, 404, 415, grotheit, 158.

Grund, *grond*, 674.

Gud, *goed*, 95, 444, enz.; gute, z. n. w. *goedheid*, *voortreffelijkheid*, 405, 605, 620.

Günnen, *vergunnen*, met den Genit., 530.

H.

Har, hare, *haar*, 471; nicht en har, *niet een haar*, 403.

Haste, *haast*, 710; [hasten, w. w.;] Imperf. hastede, 275.

Hat, *haat*, 144.

[Hebben;] Praes. ick hebbe, 3, he het, 118, he hat, 629, he hefft, 707, se hebbet, *zij hebben*, 19; Imperf. he hadde, 45, he hadder, 273, dat he hadde, 37. Vgl. RICHEY, s. 403. — Hebben weggelaten, zoo als nog in het HD., 107.

[Heuen, *heffen;*] Imperf. hoff, 674.

Hel, heel, *heel*, 453, 723.

Helle, *hel*, 171.

Helpen, 522; Imperf. halp, 556.

Hemelich, *heimelijk*, 269; hemelken, *heimelijk*, 658.

Hemmel, *hemel*, 129.

Hen, *heen*, 385, 413; hinnen, *henen*, van hinnen, *van hier*, 451. Vgl. here.

Hend, hand, *hand*, 253, 562, enz.

Her, *heer*, *leger*, 303.

Here, *heer*, *dominus*, 357, enz. Vs. 385 leest men ook here, waar ongetwijfeld hen, *heen*, moet gelezen worden.

Hert, *hart*, 22 enz.

Heten, *gebieden*, 467; 3 sing. hetet, 35; Imperf. heth, 91 enz., heet, 431. *Noemen* en *genoemd worden*, 210; 3 sing. heth, 149, 153; Imperf. het, 40, 579; Partic. geheten, 156, 386.

Hilg, hillig, *heilig*, 212, 260, 267, enz.; hillicheit, *heiligheid*, 586.

Hir, *hier*, 123, 268, enz.; hirna, 42, 298.
Hode, zie huden.
Hoff, *tuin*, *hof*, 416, 528.
Houet, *hoofd*, 125, 132, 317.
Hoge, *hoog*, 165, hogeste, *hoogste*, 175. — Hochtiden, *hoogtijden*, *feesten*, 670.
[Holden, *houden;*] 3 sing. holt, 146, 629, hult, 206, om het rijm.
Holen, een andere vorm van het voorgaande, *ophouden*, 97, ten zij men dolen moet lezen.
Holt, *hout*, 1, 213 enz.
Horen, *hooren*, 574; Imperf. horde, 178, 564, höre, 751; Imperat. hore, 412, höret, 327, enz.; Partic. hort, 19, gehort, 225, 279.
Horsam, *gehoorzaam*, 41; unhorsamheide, 195.
Houwen, *houwen*, 527 enz.; 3 sing. houwet, 250; Imperf. how, *hieuw*, 724; Partic. houwen, 550, 733, gehouwen, 546.
Hude, *huid*, 471.
[Huden, *hoeden;*] 3 sing. hudet, 65; hude, z. n. w. *hoede*, 445, elders hode, 767.
Huesz, husz, *huis*, 503, 513, 697.
Hundert, *honderd*, 34, enz.
Hute, *heden*, 485.

I, J.

Jar, 34 enz.; meerv. jaren en jar.
Id (et), *het*, 17, 178, 314, enz.; id sy, *het zij*, *ten zij*, 527. Vs. 330 leest men verkeerdelijk is. Vgl. RICHEY, s. 102.

Ie, *ooit*, 10, indien men daar aldus moet lezen.

Jemant, *iemand*, 661.

Jenne, (de), *de gene*, 418.

Junck, *jong*, 354, enz.

Juw, Dat. plur. van den tweeden persoon, 69 enz.; Soms Accus., 625. — Bezittel. v. n. w. *uw*, 528, 626.

L.

Lammer, plural., 668.

Lang, lange, langk, 59, 297, 717, enz.; comp. lenger, 228, 272, 286. — [Lengen, w. w.;] Imperf. lengede, 554.

Laten, 204; ick late, 17, gy laten, 527; Imperf. leth, 326, enz., leet, 430, leten, 592.

Leff, leue, *lief*, 54, 69, 524. — Leuen, w. w., *lieven*, *beminnen*, 480. Vgl. dwasz.

Leuen, *leven*, 228; Imperf. leuede, 286; Partic. leuet, 482, 483, geleuet, 45. — Leuend, z. n. w. *leven*, 50. — Eene *-t* of *-d* wordt in het Hamburgsch dialekt dikwijls achter de uitgangen en en er gevoegd. Zie RICHEY s. 396.

Legelik (lögelik), *logenachtig*, 8.

Leggen, bedr. w. w., 236, 565; 2 plur. gy leggen, 234; Imperf. lede, 49, 292, 295 enz., leyde, 433, leden, 549.

[Leggen, *liggen;*] 3 sing. licht, 313, 426; Imperf. lag, lach, 168, 175, 184, enz.; liggen an, *gelegen zijn aan:* wat an den dren roden lach, 274.

Leyd (leed), *leed*, 53.

[Leiden, *voeren;*] Imperf. leidede, 304.

Lehre, *leer*, *onderwijzing*, 5.

Licham, *ligchaam*, 30, enz.

Lick, like, *gelijk*, 247, 299; gelick, 259, 266.

Liden, *lijden*, *ondergaan*, 630; Imperf. leit, *leed*, 700.

Lyf, 37; lyue, Dativus, 711.

Loff, *lof*, 341.

Loff, *loof*, 83, 163.

Louen, *beloven*, 122.

Lop, *loop*, 190. — [lopen, *loopen;*] 3 sing. lopt, 150, 154, 157; Imperf. lep, 171.

[Losen, *verlossen;*] Imperf. losede, 562, 766.

Lucht, *reuk*, 134.

Luchter, *linker*, 322.

Lude, *luide*, 585.

Lüde, *lieden*, 15, 19, 151, enz.; lüden, Dativus, 348.

Lusten, met den Dativus van den persoon en den Nominativus of Genitivus der zaak, 50, 330.

M.

Maget (maid), *maagd*, 2, 188, 192.

Maken, 503, 513; 3 sing. Subj. make, 58; 2 plur. gy mak, 625; Partic. gemaket, 559.

Mannich, *menig*, 262, enz.; mennich, 374, 483; mannigerhande, 135, 405; mannichvolt, *menigvoud*, 270.

Masz, *massa*, *moles*, 549.

Math, *moede*, 459.

[Maten, *meten;*] Imperf. meten, 555. — Mate, z. n. w., *maat*, 572.

Me, *men*, 144, 250, 252, enz.; men, 145, enz.

Mee, *meer*, 31; mehr, 48, 284, 597, mer noch myn, 596, min noch meer, 572, 748.

Meen, meyn, *gemeen*, 539, 736.

[Meynen, *meenen*;] ick meyne, 148, 318; Imperf. mende, 104, 183, 372.

Meister, *geleerde*, 140; *bouwmeester*, 519; meerv. mestere, 547.

Menschop, *gemeenschap*, 34, 37.

Mehr, mer, *maar*, 70, 312.

Mehr, *zee*, 304.

Merken, 266; Imperat. merke, 73.

Minsch, mynsch, *mensch*, 206, 210, 211; Genit. minschen, 10; —minschlik, *mensche-lijk*, 189.

Myssen, *missen*, 59. In dezen regel schijnt schal, *zal*, uitgevallen te zijn.

Missequame, *ongeluk*, 117.

Mit, myt, *met*, 34, 36, enz.; mede, 78, 210.

[Miszdon, *misdoen;*] Imperf. miszdeden, 196. — Messedat, *misdaad*, 257.

Mod, moet, *moed*, *gemoed*, 618, 715.

Mode, *moede*, 48.

Moder, *moeder*, 78.

Mogen, 526; ick mach, 408, du mochst, 127, he mach, mag, 200, 266, gy mogen, 691; Imperf. Subj. mochte, 48, 370, 515.

Mogentheit, 244.

Morgen, *ochtend*, 314, enz.; des morgen, *'s morgens*, 435; overal elders met de *s*.

Mormelyn, *van marmer*, 395.

Mort, *moord*, 20, 25.

[Möten, *ontmoeten;*] Imperf. moden, *ontmoetten*, 373, motten, 466. — To mote, *te gemoet*, 108.

[Moten, *moeten;*] dat ick mote, 7, he möt, 197, mod, 213; Imperf. muste, 560, 734, moste, 708, mosten, 647.

Munt, *mond*, 237, 694.

N.

-n, achter den 2en pers. meerv. 42, 226, 232, 234, 527, 691; soms weggelaten, 233, 236. — In den Infinit. en de pluralia verborum weggelaten, 4, 54, 446, 751.

Na, in verschillenden zin, passim.

Naket, *naakt*, 685, 741.

Nalede, 104, waarschijnlijk is hier eene fout ingeslopen. De zin moet zijn: »Toen meende hy een vuur te naderen," en dus leze men: nakende, d. i. naken, *genaken*, met het achtervoegsel de.

Nat, 625; [naten, *nat maken;*] 3 sing. natet, 143; indien men daar aldus in plaats van neret moet lezen. Vgl. de *Aanteek.* bl. 96.

Ne, nee, *niet*, 33, 307, 401. — -ne in plaats van -en; zoo b. v. anderne, 569, touorne voor touoren, *te voren*, 410, enz.

Nedder, *neder*, 396, 553.

Negel, nagel, *nagel*, *spijker*, 253, 731. — negelen, *nagelen*, w. w., 730.

Negen, 43; negeste, *negende*, 703.

[Negen, *neigen;*] Imperf. Subjunct. negede, *neigde*, 645.

Neyn, neen, d. i. *ne een*, *geen*, 158; Accus. nenen, 271, 521, 525, 558, enz.

Nemant, *niemand*, 643.

Neren, 143. Zie nat.

Nergen, *nergens*, 360.

Nesen, *genezen*, 764; Imperf. nasz, 492; Partic. genesen, 463, 495.

[Neten, *genieten;*] Imperf. nod, *genoot*, 218.

Ny, HD. *nie*, *nooit*, 82.

Ny, *nieuw*, 177.

Nicht (nich), *niet*, 18, enz.

Nimmer, d. i. ny mer, *niet meer;* doch gewoonlijk wordt er mee of mer nog bijgevoegd, 31.

Nochten, *nogtans*, 532.

Node, *noode*, *niet gaarne*, 530.

Noge, *genoegdoening*, 205.

[Nomen, *noemen;*] ick nome, 243; Partic. genant, 141, 455.

Not, noet, *nood*, 522, 598, 631; notlick, *noodelijk*, *niet gemakkelijk*, 540. Doch de lezing is bedorven. Men vgl. den Nederl. tekst, vs. 562, die den volgenden zin heeft: »Of men ze soms noodig hadde."

O.

Ock, *ook*, 19, 84, enz.; *en*, 352.

Öuel, *evel*, *euvel*, *kwaad*, 682.

Olt, *oud*, 283, 354, enz.; older, *ouderdom*, 46.

Olye, *olie*, mascul. 60, 121, 201, 281, 762. - - Olyebom, *olyvenboom*, 733.

Orbar, z. n. w. *nut;* to eynem menen orbar, *ten algemeenen nutte*, 539.

Ost, *oost*, 72.

Othmodichliken, *ootmoediglijk*, 500.

P.

Pallen, *palmen*, 332.

Paradisz, *paradijs*, 14, enz.

Pat, *pad*, *weg*, 93.

Paulun, Fr. *pavillon*, *tent*, in het ONL. pauwelioene, 308.

[Persen (later parssen) *persen;*] Partic. geperset, 203.

Pyn, *pijn*, 306, 752; Dat. pinen, 460.

Piscine, *vijver*, 683.

Plan, *plein*, 137.

[Plegen, *gewoon zijn;*] 3 sing. plecht 38; Imperf. plach, 478, enz.

Plicht, (d. i. voor ge-plicht), *verpligt*, 69.

Prisz, *prijs*, 127.

R.

Rade, *raad*, 11, enz.

Raste (rust), *rust*, 331; [rusten, w. w.;] Imperf. reste, 49, rastede, 362.

Recht, richt, *regt*, 55, 437, enz.

Rechter, b. v. n. w., 320.

Reuer, *rivier*, meerv. reueren, 139, 148, 155, 711.

Reken, *reiken*, *bereiken*, *geven*, trp. *verhalen*, 7.

Riden, *rijden*, 489; Imperf. reden, 473; Partic. reden, 494, gereden, 488.

Rike, *rijk*, z. n. w. 425, enz.

Riklich, *rijkelijk*, 626.

Rise (ries), *rijsje*, *tak*, 216.

Rysen, *reizen*, *gaan*, 360.

[Riten, *rijten*, *scheuren;*] Imperf. reten, 754.

Ritter, *ridder*, *ruiter*, 758.

Rod, *rood*, 304.

Rode, *roede*, *takje*, femin. 274, enz.; *geessel*, 712.

Roke, *reuk*, *geur*, 87, enz.

Ropen (roopen), *roepen*, 751; Imperf. rep, 52, 585, enz.

[Rören, *roeren;*] Imperf. rörde, 469, hetwelk men ook vs. 679 zal moeten lezen.

[Rowen (rauen), *rusten;*] Imperf. rowede, 434.

Rügge, *rug*, 718.

Ruwe (roue), *rouw*, 77, 734, enz.

S, Z.

Sage, *vertelsel*, *leugenachtig verhaal*, 571.

Sake, *zaak*, 313, enz.

Samen (to), 39, 214.

[Sammelen, *verzamelen;*] Imperf. sammelde, 501.

Schacht, 659, het vierde deel van eene *pütte*, d. i. van den kubiek-inhoud van eene roede lengte, eene roede breedte, en vier voet diepte; eene *schacht* is dus een voet diepte. Zie *Brem. Nieders. Wörterb.* III : 385, 386, IV : 593. STAPHORST, s. 13, verklaart het door klaffter, *vadem*, welke beteekenis geheel met die van ons gelachte overeenkomt.

[Scheden, *scheiden;*] vån denen schedt, *scheidde van daar*, 90.

Scheën, *geschieden*, 506; Imperf. schüde, *geschiedde*, 16, 380, 468, schach, 581, 670.

Schilt, *schild*, *kenteeken.* Dit laatste schijnt ten minste de beteekenis, die op vs. 560 moet worden toegepast.

Schyn (schien), *schijn*, 753.

Schire, *spoedig*, *weldra*, 105.

[Schölen, *zullen;*] Praes. du scholt, 57, du schalt, 76, he schal, 188, gy scholen, 42, gy schole(n), 233, 236, em scholen, 230, se scholen, 239; Imperf. ick scholde, 588, he scholde, 108, he schulde, 489, dat he scholde, 643. Vgl. RICHEY, s. 403. — Schal, weggelaten, 59.

Schon, *schoon*, 65, enz.; schone, z. n. w., *schoonheid*, 300; schonheit, 101.

[Schuuen, *schuiven;*] Partic. geschouen, 123.

Schult, 80, enz.; schuldich, 705.

Schl-, schm-, schw-, zie sl-, sm-, sw-.

Sedder (seder, seer), *sedert*, 397.

Sede, zede, *wijze*, *gewoonte*, 487, 617, 667.

Segen, *zege*, *overwinning*, 727.

Seggen, *zeggen*, 176, enz.; ick segge, 73, enz.; he secht, 144, enz.; Imperf. sede, 223, enz., segen, *zeiden*, 472; Partic. geseit, 107, enz. gesecht, 280; Imperat. segge, 224.

Sehen (seen) *zien*, 76; ick se, 343, du süst, 88, he süth, 261, gy seen, 226, se sehen, 130; Imperf. sach, 136, enz., du segest, 208, 225; Partic. sehen, seen, *gezien*, 179, 364, enz.; Imperat. se, 126.

Seck, *ziek*, 496; seke, *zieke*, 489; sekedaghe, *zieke dagen*, *ziekte*, 459; süke, sycke, *ziekte*, 486, 492, 680.

Zele, zelen, *ziel*, 172, 290.

Zelig, *zalig*, 448, 566; salicheit, 211, 672.

Selschop, *gezelschap*, 424.

[Sanden, *zenden;*] Imperf. sande, 375, 597, sandet, d. i. *zond het*, 614; Praes. Subj. he sende, 5.

Sere, *zeer*, bijw. 356, 523. Vs. 359 leest men sere, waar men waarschijnlijk sote moet lezen, en vs. 451 syne, waar sere behoort te staan.

Setten, 416; Imperf. sette, 399, 531.

Sick, *zich*, 49, enz., sich, 423, enz.

Side, syde, *zijde*, 254, enz.

Sin, syn, *zin*, 110, enz.

Syn, zie wesen.

Sint, *sedert*, 40.

[Syren, *sieren;*] Partic. gesyret, 264.

Slan, schlan, *slaan*, 252, 592; Imperf. slooh, 167, enz., schlogen, 308, enz.
Smaheit, *smaad*, 699.
Smal, *klein*, 297.
[Smaken, schmaken;] Imperf. s(ch)makede, 218, 359.
So, *zoo*, 32, enz. So, onverand. betr. v. n. w., *welke*, 226.
Sodane, *zoodanig*, 53.
Söuentich, *zeventig*, 332.
Söken, *zoeken*, 569; Imperf. sachte, 114, sochten, 519.
Sommer, *zomer*, 299.
Sone (söne) *zoon*, 2, 52, enz.
Sot, *zoet*, 255, 353; zie sere; soticheit, *zoetheid*, 379, 491. Vgl. süth.
Spade, mascul. 47, 49.
[Spreden, *spreiden;*] Partic. gespreit, 264.
[Spreken;] ick spreke, 613; Imperf. sprak, 27 enz., spreken, 524; Imperat. spreket, 768; — sprake, z. n. w., 504.
Stan, *staan*, 76, 136, enz.; he steit, *hij staat*, 265, 528, se stan, 81; Imperf. he stunt, 47, 51, enz.; he stot, 185, he stoet, 716, se stunden, 98, 402; Partic. praes. stande, 181, 438; Imperat. sta, 411.
Stede (stad), *plaats*, in het algemeen, 65, 79, enz. — der stede, *aldaar*, 503, *terstond*, 627.
Steg, HD. *steg*, *vonder*, *brug*, 602.
[Steken;] Imperf. stak, 461, 759; Partic. stecken, *gestoken*, 254; Imperat. steck, 125.

Steruen, 418, 685; Imperf. sterff, 285, 509.

[Stoten, *stooten;*] Imperf. stotte, 79.

Stump, *stomp*, 253.

Stund, stunt, *stond*, *tijd*, femin. 178, 236, enz.

[Stutten, studden, *stutten;*] Partic. gestot, 725. Want ik begrijp dat deze beide duistere regels den volgenden zin moeten opleveren: » Dat was dat hout van het kruis, waarop het steunde." d. i. de paal.

Sucke, zie seck.

Süle, *zuil*, 709.

Sülf, *zelf*, 61, enz.; de sülue, *de zelfde*, 236, enz.

Süluer, *zilver*, 501.

Sülke, *zulke*, 5, 456 enz.

Sunden, *zonden*, 99.

Sunder, *zonder*, 8, enz.; *behalve*, *uitgezonderd*, 641.

Sunderlick, *zonderling*, 173.

Sunne, *zon*, 753.

Sunt, *gezond*, 453, 493.

Süster, *zuster*, 739.

Suth, *zoet*, 134; süticheide, 87.

Swank, *zwaai*, *slag*, 712. Het woord komt van swingen, dat bepaaldelijk van eene zekere wijze van vlas slaan gebezigd wordt. *Brem. Nieders. Wörterb.* IV : 1124. Overigens zijn de woorden zwingen en zwang of zwank bij ons bekend genoeg. Vgl. o. a. KILIAEN, *Nieuwe Bydr. tot opbouw der Vaderl. Letterk.* II : 175, BILDERDYKS *Geslachtl.* en DE JAGERS *Verscheidenh.* bl. 254, 255.

S(ch)wart, *zwart*, 151, 467.

S(ch)wert, *zwaard*, in den verbogen casus swerde, 64, 112, 750.

T.

-t, zie leuend.

Tafel, *tabula*, 394.

Tall, *getal*, 158, 271.

Teën, *trekken*, in versch. zin, 450; Imperf. toch, 328, 348, 376; Partic. getogen, 701.

Teyn, *tien*, 393.

Telt, *tenten*, 335. Vgl. CLIGNETT, *Voorr. voor den Teuthon.* bl. XXXII.

Telgen, *takken*, 162, 263.

Tymmerman, pluralis, 535.

Tho, to, *te*, *tot*, *naar*, *op*, 39, 56, 150, 178, enz.; thor, to der, *in de*, 125; to hant, *terstond*, 182, 443, 470, 583, to vorn, to uorne, *te voren*, 339, 371, 410, in versch. zin; to samen, 214, 295, 732, to vote, *te voet*, 615.

Togentlike (dögelik), *deugdelijk*, *voortreffelijk*, 610, waar het de bepaalde beteekenis van ons oude eerlike, *met pracht*, *heerlijk*, heeft.

[Toreden, *toebereiden*, *gereedmaken*;] Imperf. redde sich tho, 423.

Trent, zie um, umme.

Trost, *troost*, 66; *trouw*, 71; vgl. up.

Truw (troue), *trouw*, 55.

Tunge, *tong*, 237, 296.

Twe, *twee*, 301, Dativus twen, 394. Twehundert, 661.

Twye, *tweemaal*, 368.

Twintich, 333, 659.

U.

Um, umme, *om*, 2, 142, enz.; alumme, 126, darumme, 17, umme den trent, *omtrent*, 142. Zie *Brem. Nieders. Wörterb.* V:149, 150.

Ummelopen, Partic. *omgeloopen*, *verloopen*, 198.

[Unbreken, *ontbreken;*] Imperf. unbrak, 353.

Und, unde, *en*, passim.

Under, *onder*, 174, enz.

Underdan, *onderdanig*, 41.

[Underwinden (sich), *zich onderwinden;*] Imperat. underwindesz di, 505.

Unvormid, *onvermijdelijk;* vervolgens *zonder missen*, 678.

Ungemak, 352, 462, 581.

Unhorsamheide, *ongehoorzaamheid*, 195.

Untfan, *ontvangen*, Partic. 665.

[Untheten, *beloven;*] Imperf. untheit, 61. Vgl. op VAN BEAUMONT, bl. 213, en de aangeh. schr.

[Untspringen;] Imperf. untspranck, 711.

[Untsteken;] Imperf. untstack, 584.

Up, uppe, *op*, 49, *over*, 106, *nabij*, 159, *door middel van*, *bij*, 482. Up den menschen holden, *van de menschen te vorderen hebben*, 206. Up truwe, 55, up mynen trost, 71, beteekent beide *op voorwaarde van*

mijne trouw. Vgl. de Nederlandsche Woordenlijst o. d. w. op en troest.

[Upbären, *opbeuren*, *opheffen;*] Partic. upgebort, 551.

Upstan, *opstaan*, 411, 423.

Uth, ut, *uit*, passim; daruth, 62, 82.

Uterkoren, *uitverkoren*, 411.

Uthermaten, *uitermate*, 203.

[Uthgeuen;] he geuet uth, 262.

[Uthnemen]; Imperf. uthnam, 294.

[Uthspreden, *uitspreiden;*] he spret uth, 270.

W.

[Wachten;] Imperf. wachtede, 272.

[Waden, *waden;*] Imperf. wot, *waadde*, 619. Want aldus moet men daar lezen. Vgl. den Nederl. tekst, vs. 632.

[Waken, *ontwaken;*] Imperf. wakede, 421.

Wal, *wel*, zie wol.

Walt, *geweld*, 290; weldich, 511.

Wan, wane, *waan*, 51, 149, 323, 427.

[Wandelen, *veranderen;*] Imperf. wandelde, 378.

Wanen, *wonen*, 478.

War, *waar*, 221, 333. — Wa(h)rheit, 84, 131, 757.

[Waren, *worden;*] Imperf. wart, ward, *werd*, 14, 26, enz., wurden, 448, 453, worden, 470, 657; Partic. worden, 484.

Waschen, *wasschen*, 664.

Wassen, *groeijen*, 239, 417, enz.; he wast,

82, he wassen (?), 242; Imperf. wussen, 403; Partic. gewassen, 161, enz.

We, wee, *wee*, 32, 749.

Wedder, *weder*, 180, 193, enz.

Wedderkopen, *wederkoopen*, *terugkoopen*, 197.

Weddermot, *kleinmoedigheid*, *angst*, 12. Zie *Brem. Neders. Wörterb.* III : 171.

Weg, z. n. w., 70, enz.; bijw., 348.

Wen, *wanneer:* wemme, d. i. wen me, *wanneer men*, 250.

Wen, *dan*, bij den Comparativus, 284, 747.

Wenen, weynen, *weenen*, 178, 745; Imperf. wende, 184.

Went, wente, *want*, 261, 307, 557.

Went, wente, *tot aan*, 94, 363; zie *Brem. Neders. Wörterb.* V : 231, en de aangeh. voorb. Vgl. Hent in de Nederl. Woordenlijst.

Werdichlicken, *waardiglijk*, 399.

Werelt, werlt, *wereld*, 146, 157, 631.

Werff: ere werff, *eenmaal*, 284.

Weruen, *verwerven*, *verkrijgen*, 419.

[Werken;] Imperf. wrochte, 47, 556.

Wes, Genitivus van wat, 113.

Wesen, syn, sin, *wezen* of *zijn*, 213 (?), 247, 258, 415, enz.; he is, 28, se sin, sint, 198, 444; Imperf. ick, he was, 3, 587, he war, 491, se weren, 395, se waren, 441; Imperf. Subjunct. dat he waren, 36; Partic. gewesen, 496; Imperat. wes, 63, sie, 155, sit, 229, sith, 246. Vgl. RICHEY, s. 402, KRÜGER, s. 41.

Weten, 207, enz.; ick wet, 70, ick weit, 128, he wet, 271, gy weten, 232, se weten, 15; Imperf. wiste, 757, wuste, 312, 595.

Wile, *wijl*, *tijdsverloop*, 474.

[Willen;] Imperf. wolde, 440, 503, se wolden, 535. Vgl. RICHEY, s. 403.

[Winden;] Imperf. wunden, 548; Partic. wunden, 168, gewunden, 177.

Wisz, *wijs:* wisz maken, *onderrigten*, 58.

[Wisen, *verwijzen;*] Partic. gewiset, *verwezen*, 14.

Wo, *hoe*, 3, 11, 13, enz.

Wol, *wel*, 127, enz. Vs. 73 om het rijm wal.

Wolt, 619, zie waden.

Wor, *waar*, 452.

Wort (woord), *woord*, pluralis, 224, 278.

Worumme, *waarom*, 625.

[Wunden, *wonden;*] he wunt, 250.

Wunder, *wonder*, 173, 468, 629; wunderlick, 623.

Wüstenyn, *woestijn*, 305.

OVERZIGT

DER

LIDWOORDEN EN VOORNAAMWOORDEN

IN HET

PLATDUITSCH (HAMBURGSCH)

VAN

1400.

A.

LIDWOORD EN BETREKKELIJK VOORNAAMWOORD (de, *die.*)

	Enkelv.			Meerv.
	Mannel.	Vrouwel.	Onz.	In alle gesl.
N.	*de*, 9. [1]); 10.	*de*, 141; 102.	*dat*, 148;40.	*de*, 140, 81, 134;473,129.
G.	*des*, 20. [2])	*der*, 2.	*des*, 137;69.	*der*.
D.	*dem*, *deme*, 40, 129. [3])	*der*, 79.	*dem*, *deme*, 1.	*den*, 206, 313.
A.	*den*, *dene*, 25, 56; 29.	*de*, 65; 80.	*dat*, 126;96.	*de*, 684, 76, 7; 77, 235.

[1]) De Vocativus is overal aan den Nominativus gelijk. [2]) Vs. 331 leest men verkeerdelijk *de*. [3]) Vs. 159 leze men *deme*, in plaats van *denne*.

B.

PERSOONLIJK VOORNAAMWOORD.

	1e. Persoon.		2e. Persoon.	
	Enkelv.	Meerv.	Enkelv.	Meerv. 3)
N.	*ick*, 17. 1)	*wy*, 4.	*du*, 74.	*gy* (*jy*), 42; *em*, 230.
G.	*mynes.* 2)	*unser.*	*dynes.*	*juwer.*
D.	*my*, 629.	*uns*, 676.	*dy*, 73.	*juw*, 69.
A.	*my*, 32.	*uns*, 79.	*dy*, 58, 505.	*juw*, 625.

1) Vs. 128 leest men *ich.* 2) De *y* en *i*, als zijnde verschillende teekens voor denzelfden klank, worden in de persoonlijke en bezittelijke voorn. w. willekeurig gebruikt. 3) Het persoonlijk en bezittelijk voorn. w. van den 2en persoon wordt, ook bij het aanspreken van één persoon, vaak in het meervoud gebruikt.

	3e. Persoon Enkelv.			3e. Pers. Meerv.
	Mannel.	Vrouwel.	Onzijd.	In alle Gesl.
N.	*he*, 11.	*se*, 580.	*id*, 314. 3)	*se*, 39, 240.
G.	*synes.*	*erer.*	*synes.*	*erer.*
D.	*em*, *eme*, 16, 63. 1)	*er*, 583.	*em*, *eme*, 127.	*en*, 353, 518.
A.	*en*, *ene*, 57, 512. 2)	*se*, 592.	*id*, 178.	*se*, 469, 346. 4)

1) Vs. 182 *hem.* 2) Vs. 226 *em*, en vs. 531 *emme.* 3) Vs. 330 *is.* 4) Vs. 591 schijnt *er* voor *se* te staan.

C.

AANWIJZEND VOORNAAMWOORD.

Enkelvoud; *desse*, deze, *de*, die.

	Mannel.	Vrouwel.	Onzijd.
N.	*desse*, 28; *de*, 324.	*desse; de*, 171.	*dit*, 604; *dat*, 605.
G.	*des(s)es; des.*	*des(s)er; der.*	*des(s)es; des*, 105.
D.	*des(s)em*, 259 [1]); *deme*, 456.	*des(s)er; der*, 401.	*des(s)em; den*, 33.
A.	*des(s)en; den*, 180. [2])	*desse; de*, 194.	*dit; dat*, 15. [3])

[1]) Vs. 464 verkeerdelijk *desen*. [2]) Vs. 570 verkeerdelijk *de*. [3]) Vs. 4 *das*, ten zij het voor den Genitivus *des* sta.

Meervoud.

In alle geslachten.

N.	*desse; de*, 448.
G.	*des(s)er; der.*
D.	*des(s)en*, 343; *den.*
A.	*desse*, 278; *de*, 368.

D.

VRAGEND VOORNAAMWOORD.

	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Onzijdig.
N.	*we*, 680.	*we.*	*wat.*
G.	*wes.*	*wer.*	*wes*, 113.
D.	*wem.* [1])	*wer.*	*wen.*
A.	*wen.*	*we.*	*wat*, 114.

[1]) Ook *weme*, *wenne*, enz. Vs. 114 verkeerdelijk *wenne* voor *weme.*

		M	Onzijdig.		
N.	*min*	; *din*	*i*	; *sin*	; *er.*
G.	*mynes*, 587	; *dynes*	*nes*	; *synes*, 50	; *eres.*
D.	*mynem*, 149[1])	; *dynem*,	*nem*	; *synem*, 38	; *erem*, 143.
A.	*mynen*, 71	; *dynen*,	4, 125	; *sin*, 132[4])	; *er.*

N.	*unse*	; *juw*	*w*	; *er.*
G.	*unses*	; *juwes*	*wes*	; *eres.*
D.	*unsem*	; *juwem*	*wem*	; *erem*, 749.
A.	*unsen*, 357	; *juwen*	*w*	; *er*, 750.

1) Even als bij het Lid

3) Vs. 30 verkeerdelijk *eren.*

4) Het onverbogen *syn* wordt

VERBETERINGEN.

Door den spoed, waarmede deze Aflevering moest worden afgedrukt, en gedeeltelijk door mijne afwezigheid van de drukpers, zijn hier en daar eenige onnaauwkeurigheden ingeslopen, en enkele mededeelingen verzuimd, waarin door de volgende opgaven wordt te gemoet gekomen:

Bl. VII. r. 6 v. o. staat: sterke symbolische, lees: sterk symbolische
» XI. » 10 v. o. » verminderen, lees: vermijden
» XIII. » 7 v. b. » ter vermelder, lees: ter vermelde
» XVI. » 12 v. o. » thln., lees: thle,; zoo ook reg. 10 v. o.
» XVIII. » 11 v. b. » een', lees: een
» XIX. » 3 v. b. Deze togt der *Flanderfahrer* naar onze streken staat ongetwijfeld in verband met onze staats- en handels-betrekkingen met de Hanse-steden en het noorden van Duitschland, waarover het hier de plaats niet is in het breede te handelen. Het nieuwste werk daaromtrent is de *Histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le nord de l'Europe*, van J.-J. ALTMEYER, Brux. 1840. 8°.
» XIX. r. 10 v. o. staat: 1725, lees: 1723
» XX. » 11 v. o. » 480, lees: 840
» XXV. » 8 v. b. Later werd mij de volledige titel uit den *Annuaire de la Bibliothèque de Belgique*, *par le* BN. DE REIFFENBERG. 1843 (4e année) aldus bekend:

Het boeckxken van den Houten. T' Antwerpen, by PAUWELS STROOBANDT, in den Witten Hasewint, 1669, 12°.

» XXVI. r. 12 v. o.

Eerst later kwam mij het boekje van den Heer WILLEMS, getiteld: *Berigten wegens de Boekprinters van Antwerpen*, *ten jare* 1442, *enz.* Gent, 1844, 8°. in handen, waaruit blijkt, dat men dit jaartal nog later kan stellen, daar HENRIC PETRI in 1535 zijnen *Bibel* uitgaf, en in 1536 in het St. Lucas-Gild

te Antwerpen is ingeschreven. Zie *Berigten* bl. 15, 20, of zijne *Mengelingen van Historisch-Vaderlandschen inhoud.* Antw. 1827—1830. bl. 78, 83. — Onlangs eindelijk vertoonde de Heer DODT VAN FLENSBURG mij het volgende werkje, berustende op de Acad. Bibliotheek te *Utrecht:* Een nyeu Eualuacie boexken gheordineert van weghen, onser ghenadichs heeren des Keysers, by den generaels vander munten vanden gouden ende silueren geualueerde penninghen, enz., gepubliceert den eersten dach van Julio int Jaer XV.C XXXIX. Gheprint Thantwerpen binnen dye Camerpoorte inden Mol bi mi HEYNRICK PEETERSEN van Middelburch; en maakte mij tevens opmerkzaam op de volgende opgave bij VAL. ANDREAS, *Bibl. Belg.* p. 749 (Ed. 1643): [P. MORBEKA,] *Exhortationum contra Turcas*, etc. Antverp. typis HENR. PETRI, 1546, 8. — Welk jaartal al zeer nabij het in den tekst opgegevene komt, ofschoon het mogelijk is, dat hier de weduwe bedoeld wordt.

Bl. 3, r. 1 v. o. staat: vertoghe., lees: vertoghe
» 4, » 6 v. o. » sijn, lees: zijn. Deze fout komt meer voor.
» 6, » 3 v. o. » 64., lees: 64. S.
» 7, » 15 v. o. » Hent (?), lees: Hent
» » » 5 v. o. » vervaluwet — vut., lees: verualuwet — vut
» 8, » 8 v. o. » Adams., lees: Adaems.
» » » 6 v. o. » ontmoette, lees: ommoette
» » » 5 v. o. » ghena-, lees: ghene-
» » » 3 v. o. » sciere., voeg bij: *In* S. *gaat vs.* 100 *vóór vs.* 99.
» 9, » 6 v. o. » 116. Des, lees: 116. S. Des
» » » 1 v. o. » hoeft (?), lees: hoeft
» 10, » 12 v. o. » mensche, lees: menschlijc
» 12, » 2 v. o. » Nyboren, lees: Nijboren. Ook deze fout is eenige malen ingeslopen; men leze in S. overal *ij*, behalve in vs. 319: Eylem.
» 15, r. 15 v. o. staat: Daarbi, lees: Daerbi
» 16, » 6 v. o. » Pijmboem, lees: pijmboem
» 17, » 7 v. o. » spaerde (!)., lees: spaerde
» 18, » 12 v. o. » tot Ebroen, lees: tot Ebron
» 20, » 15 v. o. » S. Eylem., lees: 319. S. Eylem.
» » » 11 v. o. » tseventich, lees: tseuentich; eene onnaauwkeurigheid, die insgelijks meermalen voorkomt.
» 22, r. 11 v. o. staat: versien. Voeg bij: *Hier volgt in* S.:

Stont hi op ende nadien
Vant hi die drie gaerdekine groene
Recht in den zeluen doene,
Alse hise twewaerf hadde ghesien.

En dan vs. 354: Doe viel hi op zine knien,

Bl. 22, r. 8 v. o. staat: hen alse, lees: hem alse
» » » 7 v. o. » gens, lees: ghens
» 28, » 2 v. o. » groter, lees: groten
» 29, » 14 v. o. » daghes, lees: daeghs
» 30, » 20 v. o. » gader, lees: samen
» 32, » 13 v. o. » 532. Sal., lees: 532. S.
» 36, » 11 v. o. » H.: *had*, lees: H. *had:*
» » » 10 v. o. » bome m., lees: bome noch m.
» 42, » 2 v. o. » Hie, lees: Hi
» 55, » 3 v. b. » wel ge-, lees: wel
» 60, » 5 v. o., bl. 62, r. 11 v. b. en 20 v. b. moeten de verbeteringen wegvallen.
» 66, r. 7 v. o. lees: Dre dage, so gy em noch seen,
» 67, » 1 en 4 v. b. staat: schole[t], lees: schole[n]
» » » 6 v. b. staat: an [*l.* in], lees: an
» 90, » 5 v. b. voeg bij: en in de *Reis van Sinte Brandane*, vs. 935—939 (*Oudvl. Gedichten*, II, bl. 13) leest men:

Du wetes wel dat Adaem
Om eenen appel, dien hi nam,
Was in die helle vorwaer
Daer omme .v^m^. jaer.

